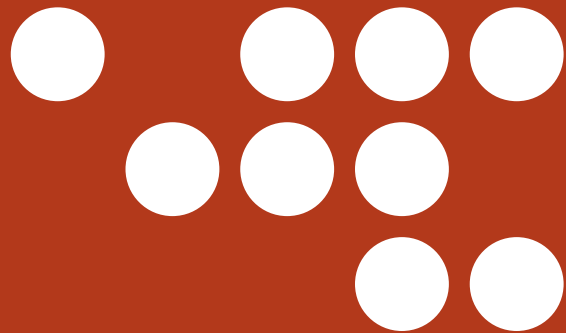
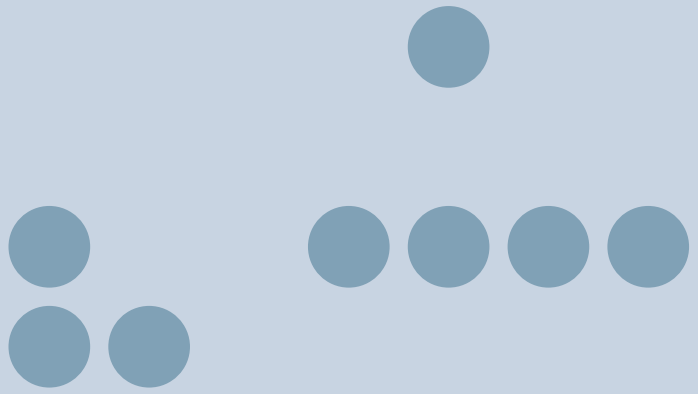

TILTAK MOT HATEFULLE YTRINGER: KUNNSKAPS- OG TILTAKSOVERSIKT

Claudia Lenz • Stian Lid • Gro Lorentzen • Anne Birgitta Nilsen • Peder Nustad • Eirik Rise

Utgitt av:
HL-senteret
Huk Aveny 56
Postboks 1168 Blindern
0318 Oslo

Tlf: 22 84 21 00

Design: Rayon Design
Trykk: Krona Trykk

ISBN: 978-82-92988-62-6

FORORD

På oppdrag fra Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet (Bufdir) har Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteter (HL-senteret) i samarbeid med Høgskolen i Oslo og Akershus (HiOA)¹ utarbeidet en rapport om tiltak mot hatefulle ytringer. Rapporten presenterer og analyserer hovedfunn fra en kartlegging av tiltak nasjonalt og internasjonalt mot hatefulle ytringer, og en oppsummering av kunnskap om slike tiltak mot hatytringer i foreliggende litteratur.

Bakgrunnen for prosjektet er regjeringens strategi mot hatefulle ytringer, som ble lagt fram høsten 2016. Formålet med oppdraget er å skaffe ny kunnskap om tiltak for å forebygge hatefulle ytringer, og slik gi et kunnskapsgrunnlag for innretningen av regjeringens videre innsats i arbeidet med strategien mot hatefulle ytringer.

Claudia Lenz (HL) har ledet prosjektet, som var organisert på følgende måte:

HiOA hadde hovedansvar for kunnskapsoversikten, der Stian Lid (NIBR/HiOA) stod for innsamling og systematisering av data med bidrag fra Anne Birgitta Nilsen (HiOA).

HL-senteret hadde hovedansvar for tiltaksoversikten. Peder Nustad (HL) sto for kvalitetssikring av helheten. Gro Lorentzen (HiOA) hadde ansvar for innsamling og systematisering av data fra Norge. HL-senteret engasjerte i tillegg Eirik Rise fra «Stopp Hatprat»-kampanjen til å bistå med innsamling og systematisering av data fra denne kampanjen, samt data fra andre europeiske land gjennom sitt nasjonale og internasjonale kontaktnett.

Åse Røthing (HiOA) bidro med faglig ekspertise gjennom rapportskrivningen og på møter.

Ingvill Plesner (HL) har vært koordinator for prosjektet.

Prosjektdeltakerne fra HL-senteret og HiOA har hatt fire felles møter for å sikre samordning av de ulike delene innenfor felles analytiske rammer. Hele prosjektgruppen har bidratt til overgripende analyse av funn fra prosjektets ulike deler. Claudia Lenz, Anne Birgitta Nilsen og Peder Nustad gjennomførte redaktørarbeid for sluttrapporten.

Claudia Lenz | Stian Lid | Gro Lorentzen
Anne Birgitta Nilsen | Peder Nustad | Eirik Rise

Oslo, 25. januar 2018

¹ Fra 12. januar 2018: *OsloMet - Storbyuniversitetet*

INNHALDSFORTEGNELSE

Forord	3
innholdsfortegnelse	4
Sammendrag	5
English summary	7
1 Innledning	9
2 Kunnskapsoversikt	12
2.1 Innledning.....	12
2.2 Fremgangsmåte og metodiske utfordringer.....	12
2.3 Internett og sosiale medier.....	15
2.4 Utdanningsinstitusjoner.....	21
2.5 Andre arenaer og aktører.....	24
2.6. Oppsummering av kunnskapsoversikt.....	26
3.1 Innledning.....	27
3.2 Fremgangsmåte og metodiske utfordringer.....	27
3 Tiltaksoversikt	27
3.3 Internett og sosiale medier.....	28
3.4 Utdanningsinstitusjoner.....	32
3.5 Andre arenaer og aktører.....	34
3.6 Europarådets «No Hate Speech Movement».....	35
3.7 Landstudier.....	39
3.8 Oppsummering tiltaksoversikt.....	50
4 Diskusjon av funn	52
4.1 Kunnskap og kunnskapshull.....	52
4.2 Planlegging og organisering av tiltak.....	54
5 Konklusjoner	57
Behov for teoretisk godt funderte og langsiktig innrettede tiltak.....	58
Kunnskap.....	59
Organisering av tiltak.....	59
6 Anbefalinger	59
7 Litteraturliste	60
8 Vedlegg: Oversikt over søkeord	65
9 Vedlegg: Oversikt over tiltak	67
9.1 Norge:.....	67
9.2 Tiltak utenfor Norge:.....	72

SAMMENDRAG

Den foreliggende rapportens overordnede mål er å gi et kunnskapsgrunnlag for innretningen av regjeringens videre innsats i den planlagte strategien mot hatefulle ytringer.

Rapporten inneholder:

- En kunnskapsoversikt som inkluderer fagfellevurdert, internasjonal forskning og annen systematisert kunnskap om tiltak mot hatefulle ytringer (rapporter, utredninger og annen dokumentasjon).
- En tiltaksoversikt som inkluderer eksisterende tiltak og allerede gjennomførte tiltak mot hatefulle ytringer, som er eller har vært iverksatt i Norge eller i land som Norge kan sammenlignes med, fra 2007 og fram til i dag.

Kunnskapsoversikten viser at det både i Norge og internasjonalt er gjennomført svært få studier av tiltak for å forebygge eller håndtere hatefulle ytringer. Kun noen ytterst få av studiene er evalueringer av konkrete tiltak. Langt flere studier gir forskningsbaserte anbefalinger til tiltak og/eller strategier.

Avgrensningene som er foretatt i gjennomgangen av forskningslitteraturen på grunn av begrensede tidsrammer og ressurser har ført til at relaterte fenomener (rasisme, fordommer, mobbing) i mindre grad har inngått i kunnskapsoversikten enn hva som er tilfellet for kartleggingen av tiltakene. En systematisk gjennomgang av kunnskap i slike tilgrensende felt vil kunne gi mye innsikt med overføringsverdi for arbeidet mot hatefulle ytringer, for eksempel i en oppfølgingsstudie.

Kartleggingen av tiltak viser at det gjennomføres mange ulike typer tiltak mot hatefulle ytringer både i Norge og internasjonalt. Den gir videre en god oversikt når det gjelder målgruppene som adresseres av tiltakene, diskrimineringsgrunnlag de er rettet mot, og overlapp med tiltak på tilgrensende felt.

Forskningen som har blitt identifisert i kunnskapsgjennomgangen, omhandler hovedsakelig

to arenaer: a) internett og sosiale medier, der de fleste gjennomgåtte tiltakene har atferdsregulering som målsetting, og b) utdanningsinstitusjoner, med et større fokus på refleksjonsbaserte og bevisstgjørende tiltak. Siden denne type tiltak utgjør den største andelen i tiltaksoversikten, kan funnene fra kunnskapsoversikten gi viktige indikasjoner når det gjelder tiltakenes potensielle positive, men også uønskede virkninger. Gjennom å sammenholde funn fra de to oversiktene tilfører rapporten dermed relevant innsikt i mulig effekt av tiltakene.

I kunnskaps- og tiltaksoversikten skiller vi mellom tiltak som sikter mot:

- å fange opp
- å håndtere
- å forebygge hatefulle ytringer

Selv om det ikke finnes mye empirisk forskning på tiltakenes virkninger, kan den eksisterende litteraturen gi mye verdifull forskningsbasert innsikt for aktører som planlegger fremtidige tiltak. For eksempel gir den grunnlag for å advare mot utelukkende fokus på symptomene fremfor årsakene bak hatefulle ytringer. Dette peker mot et behov for bevisstgjørende og refleksjonsrettede tiltak.

Samlet gir kunnskapsoversikten og tiltaksoversikten en del indikasjoner på spenningsforhold mellom forskjellige typer tiltak mot hatefulle ytringer, for eksempel når det gjelder atferdsregulerende/sensurerende vs. bevisstgjørende tilnærminger. Samtidig gir rapporten en rekke indikasjoner på hvordan tiltak kan utfylle hverandre, spesielt når de inngår i større kampanjer eller satsninger.

Tiltaksoversikten dekker Norge, de nordiske landene samt Tyskland og Belgia som caser. Fellestrekk og forskjeller i måten enkelttiltak, programmer og større satsninger har blitt gjennomført på, ser ut til å ha blitt påvirket blant annet av de forskjellige rollene myndighetene i de enkelte landene og sivilsamfunnsaktører har hatt i planlegging og gjennomføring.

Dette gjelder også for tiltakene som har blitt gjennomført i forbindelse med Europarådets «No Hate Speech»-kampanje, men her har erfaringsutveksling og samarbeid internasjonalt bidratt til utviklingen av et bredt spekter med verktøy og ressurser for bruk på nettet og ansikt-til-ansikt.

Rapportens drøftinger og konklusjoner understreker viktigheten av en bevissthet rundt teoretiske premisser og underliggende endringsteorier, samt konsekvensene av disse, i planlegging og gjennomføring av fremtidige tiltak.

Rapporten anbefaler at kunnskapsgrunlaget om tiltak mot hatefulle ytringer bør styrkes, spesielt på området refleksjonsbaserte og bevisstgjørende tiltak. Aktørene på feltet burde involveres i kunnskapsproduksjon, slik at den reflekterer på best mulig måte erfaringene fra praksisfeltet og i spesifikke kontekster.

En annen anbefaling handler om innhenting av kunnskap og erfaringsutveksling internasjonalt, siden hatefulle ytringer, særlig i sin nettbaserte form, er et transnasjonalt fenomen, noe som også har skapt sterkt internasjonalt samarbeid rundt håndtering og forebygging.

ENGLISH SUMMARY

The primary aim of this report is to provide a knowledge base to inform the Government's future efforts in its planned strategy against hate speech.

The report contains:

- A knowledge overview that includes peer-reviewed international research and other systemised knowledge about hate speech (reports, enquiries and other documentation).
- An overview of measures against hate speech that have been implemented since 2007 or that are currently being implemented in Norway or in countries comparable with Norway.

The knowledge overview shows that very few studies have been conducted in Norway or internationally on measures to prevent or manage hate speech. Only a handful of the studies available assess specific measures. A larger proportion makes research-based recommendations of measures and/or strategies.

The delimitations made in the review of the research literature due to limited time and resources have meant that related phenomena (racism, prejudice, bullying) have been included to a lesser extent than is the case in a mapping of the measures. A systemised knowledge review in such closely adjacent fields may provide substantial insights with transferable value for the work against hate speech, for example in a follow-up study.

The mapping of the measures shows that many different types of measures against hate speech are being implemented, both in Norway and internationally. It also provides a good overview of the target groups for the measures, the grounds for discrimination the measures target, and the overlap of measures in adjacent fields.

The research that has been identified in the knowledge review deals mainly with two arenas: a) the internet and social media, where most of the implemented measures focus on behavioural control;

and b) educational institutions, with a heavier focus on reflection-based and awareness-raising measures. Since this type of measure accounts for the largest proportion in the measures overview, the findings from the knowledge overview may provide important indications of the potentially positive, but also undesirable, effects of these measures. By comparing findings from the two overviews, the report contributes relevant insights into the potential effects of the measures.

In the knowledge and measures overviews we distinguish between measures that are intended to:

- identify hate speech
- manage hate speech
- prevent hate speech

Although little empirical research is available on the effects of the measures, the existing literature has many valuable research-based insights to offer actors who are planning future measures. For example, it gives grounds for cautioning against focusing exclusively on the symptoms rather than on the underlying causes of hate speech. This signals a need for awareness-raising and reflection-based measures.

The knowledge overview and measures overview combined show signs of tension between different types of measures against hate speech; for example, between behaviour-controlling/censorial approaches and awareness-raising approaches. The report also indicates how measures can complement each other, especially when part of a large-scale campaign or initiative.

The measures overview covers Norway, the other Nordic countries, Germany and Belgium as country cases. Similarities and differences in the way in which individual measures, programmes and large-scale initiatives have been implemented appear to have been influenced by, inter alia, the different roles played by authorities and civil society actors in the respective countries in planning and implementing.

This also applies for the measures that have been implemented in connection with the Council of Europe's No Hate Speech campaign, though in this case experience exchange and international cooperation have contributed towards development of a broad spectrum of tools and resources for use online and face-to-face.

The report's discussions and conclusions underline the importance of an awareness of theoretical premises and underlying theories of change, and of their consequences, when planning and implementing future measures.

The report recommends that the knowledge base of measures against hate speech be strengthened, especially in the area of reflection-based and awareness-raising measures. Actors in the field should be involved in knowledge production so as to reflect experiences from the field of practice and in specific contexts in the best possible way.

Another recommendation concerns the collection of knowledge and experience exchange internationally, since hate speech is a transnational phenomenon, particularly in its online form, something which has also given rise to strong international cooperation in managing and preventing it.

1 INNLEDNING

Regjeringen har en egen strategi mot hatefulle ytringer 2016–2020.² Den reflekterer intensjoner presentert i en politisk erklæring mot hatefulle ytringer, lagt frem i 2015.³ I utlysningen fra Bufdir ønskes en «kunnskapsoppsummering og en kartlegging av tiltak mot hatefulle ytringer».⁴ I tråd med utlysningen er den foreliggende rapportens overordnede mål å gi et kunnskapsgrunnlag for innretningen av regjeringens videre innsats i den planlagte strategien mot hatefulle ytringer.

Rapporten inneholder:

- En kunnskapsoversikt som inkluderer fagfellevurdert internasjonal forskning og annen systematisert kunnskap om tiltak mot hatefulle ytringer (rapporter, utredninger og annen dokumentasjon)
- En tiltaksoversikt som inkluderer eksisterende tiltak og allerede gjennomførte tiltak mot hatefulle ytringer, som er eller har vært iverksatt i Norge eller i land som Norge kan sammenlignes med, fra 2007 og fram til i dag

Hatefulle ytringer er et nytt begrep innenfor forskning og juss og brukes gjerne synonymt med hatretorikk, hatytringer og hatprat. Hatefulle ytringer med slike synonymer brukes også i politikken, men oftest uten et klart definert innhold. Regjeringens strategi mot hatefulle ytringer gir heller ikke en definisjon eller en nærmere redegjørelse for hvordan ordet skal anvendes, og viser til en internasjonal uenighet om begrepets innhold. Vanligvis blir begrepet brukt om ytringer som er av hatefulle eller diskriminerende art på grunn av referanser til mottakerens tilhørighet til en bestemt gruppe. Uenigheten knytter seg først og fremst til hvilke grupper som skal inkluderes i

definisjonen. Noen definisjoner avgrensede hatefulle ytringer til å gjelde krenkende ytringer knyttet til bestemte identitetskategorier eller diskrimineringsgrunnlag, slik som kjønn, etnisitet, religion/livssyn eller seksuell orientering. Videre definisjoner inkluderer enhver form for gruppebasert krenkende ytringer i definisjonen.

I sin rapport om hatytringer og hatkriminalitet gir Likestillings- og diskrimineringsombudet (2015) en slik vid definisjon av hatytringer, som i stor grad er basert på Nilsens (2014) og Waldrons (2012) definisjon av hatretorikk:

*Hatytringer er nedverdiggende, truende, trakasserende eller stigmatiserende ytringer som rammer individets eller en gruppes verdighet, anseelse og status i samfunnet ved hjelp av språklige og visuelle virkemidler som fremmer negative følelser, holdninger og oppfatninger basert på kjennetegn, som for eksempel etnisitet, religion, kjønn, nedsatt funksjonsevne, seksuell orientering, kjønnsuttrykk, kjønnsidentitet og alder.*⁵

Videre er det overlapp mellom hatefulle ytringer og andre fenomener som mobbing, gruppefiendtlighet og ekstremisme.⁶ Tiltak rettet mot tilgrensende problemstillinger, som ekstremisme og mobbing, kan være relevant også for forebygging og håndtering av hatefulle ytringer. Denne rapporten er imidlertid avgrenset til tiltak mot hatefulle ytringer på grunn av nødvendige avgrensninger i lys av mandatet og gitte ressurser og tidsrammer. Det kan derfor være tiltak med slik relevans for bekjempelse av hatefulle ytringer som denne rapporten ikke har fanget opp. I søkene som ligger til grunn for denne rapporten, er det ikke gjort avgrensninger knyttet til en bestemt

² https://www.regjeringen.no/contentassets/72293ca5195642249029bf6905ff08be/hatefulleytringer_uu.pdf

³ <https://nettsteder.regjeringen.no/erklaringmohatytringer/>

⁴ Bufdir, Konkurransesgrunnlag (referanse: 2017-470871), utlyst 30.05.17: «Kunnskapsoppsummering og kartlegging av tiltak mot hatefulle ytringer»

⁵ <http://www.ldo.no/nyheter-og-fag/brosjyrer-og-publikasjoner/rapporter/hatytringer-og-hatkriminalitet/>

⁶ Nilsen (Hatprat 2014) gir en oversikt over definisjoner og gjør begrepsavklaringer knyttet til hatprat. Schott & Søndergaard, 2014, kritiserer den tradisjonelle definisjonen av mobbing.

definisjon av begrepet hatefulle ytringer. Både i kunnskapsoversikten og i tiltaksoversikten finner vi eksempler på vide og mer avgrensede definisjoner. Det er også eksempler på tiltak som benytter begrepet uten noen nærmere definisjon.

Noen ytringer er forbudt etter norsk lov og skal straffeforfølges. Tiltak mot hatefulle ytringer kan derfor grovt sett deles inn i juridiske og ikke-juridiske tiltak.⁷ Rammen for denne rapporten er ikke-juridiske tiltak.

Kunnskapsoversikten er basert på avanserte søk i dokumentasjonsdatabaser. Rapportens litteraturliste gir en oversikt over litteraturen som er gjennomgått. Tiltaksoversikten er basert på både egne nettsøk og undersøkelser gjennom prosjektdeltakernes nettverk. Her har bidragene fra Eirik Rise, koordinator for den norske delen av Europarådets Stopp Hatprat-kampanje, vært vesentlige. Prosateksten beskriver de ulike tiltakene, mens den vedlagte tabellen gir en mer systematisk oversikt, inkludert nettadresser knyttet til tiltakene.

Kunnskapsoversikten og tiltaksoversikten følger samme overordnede disposisjon. Etter en innledning og et avsnitt om metode følger tre hoveddeler: internett og sosiale medier, utdanningsinstitusjoner og andre arenaer. Det systematiske litteratursøket som ligger til grunn for kunnskapsinnsamlingen, har gjort det mulig å flette sammen norsk og annen forskning her. I tiltaksoversikten er tiltak presentert på landbasis, i tillegg til at et eget avsnitt beskriver den internasjonale kampanjen til Europarådet. Hovedvekten i denne delen av rapporten ligger på Norge og Norden. Belgia er inkludert som en interessant case, i tillegg til at Østerrikes tilrettelegging av Europarådets kampanje er særlig beskrevet.

Følgende kategorier ble brukt for å systematisere dataene, både i tiltaksoversikten og i kunnskapsoversikten:

- Forebyggende tiltak
- Tiltak for å fange opp hatefulle ytringer
- Håndtering av hatefulle ytringer

Med *forebyggende* menes arbeid med å redusere forekomsten av hatefulle ytringer gjennom innsats før de blir ytret. Her inngår også bredt holdnings- og oppbyggende arbeid, mot fenomener som gruppefiendtlighet, mobbing og radikaliseringsarbeid, blant annet gjennom undervisning og trygg nettbruk. *Fange opp* inkluderer tiltak for å oppdage, monitorere og analysere/fortolke hatefulle ytringer, for eksempel slik de kommer til uttrykk i sosiale medier. *Håndtering* innebærer tiltak rettet mot situasjoner der hatefulle ytringer allerede er fremsatt. Det kan dreie seg om ulike former for sanksjoner, støtte til ofre eller forslag til reaksjoner. I kunnskapsoversikten følger disposisjonen for disse kategoriene. Tiltak mot hatefulle ytringer sikter ofte mot en kombinasjon av disse målene, slik det fremgår i oversikten som er presentert i tabellform. Inndelingen av tiltaksoversikten følger derfor ikke helt de samme kategorier som kunnskapsoversikten.

Oversikten over tiltak i vedlegget viser også til hvilke målgrupper tiltakene er rettet mot, med tanke på aldersgrupper, yrkesgrupper eller posisjon i hatytrings-dynamikker (mottagere eller avsendere av hatytringer, tilskuere). Disse analytiske kategoriene bidro til å se etter sammenhenger mellom tiltak og kunnskap om tiltak mot hatefulle ytringer.

Med utgangspunkt i det parallelle arbeidet med en kunnskaps- og en tiltaksoversikt kunne man forvente at funnene i kunnskapsoversikten ville bidra med å utvide og presisere de analytiske kategoriene som ble brukt i arbeidet med tiltaksoversikten. For eksempel kunne dette gjelde studier/evalueringer av tiltak som gir forskningsmessig belegg for positive eller negative effekter av spesifikke typer tiltak, eller

⁷ Se også Unesco 2015.

aspekter ved tiltakene. I realiteten er et av funnene i kunnskapsgjennomgangen at det er en mangel på forskning om tiltak mot hatefulle ytringer. Det vil si at det i liten grad finnes forskningsmessig innsikt i tiltakenes virkninger med overføringsverdi. Kunnskapsgjennomgangen har likevel identifisert en rekke forskningsbaserte anbefalinger for tiltak. Disse bidro med perspektiver for arbeidet med tiltaksgjennomgangen. På denne måten har arbeidet med

begge deler av rapporten grepet inn i hverandre. Dette gjenspeiles i den samlede analysen, konklusjonene og anbefalingene i slutten av denne rapporten.

Etter denne innledningen består rapporten av fem deler. Del 2 utgjør kunnskapsoversikten. Del 3 utgjør tiltaksoversikten. I del 4 drøfter vi våre funn. I del 5 presenterer vi noen hovedkonklusjoner. I del 6 gir vi anbefalinger basert på disse konklusjonene og analysen for øvrig.

2 KUNNSKAPSOVERSIKT

2.1 Innledning

Formålet med denne kunnskapsoversikten er å gi en innsikt i eksisterende forskning og kjennskap til annen systematisert kunnskap om *tiltak* mot hatefulle ytringer. Fokuset på tiltak skiller den fra tidligere kunnskapsoversikter. Disse handlet om art og omfang av hatefulle ytringer på internett (Nadim og Fladmoe 2016), sammenhengen mellom hatefulle ytringer og diskriminering, mobbing og vold (Eggebø og Stubberød 2016) og grenseoppgangen mellom ytringsfrihet og vernet mot hatefulle ytringer (Aas, Fladmoe og Nadim 2016).

Denne delen av rapporten er en gjennomgang og presentasjon av forskning og annen systematisert kunnskap om tiltak mot hatefulle ytringer.

Kunnskapsoversikten bygger på to hovedkategorier av kilder:

- Forskningslitteratur, både fagfellevurdert og annen forskningslitteratur
- Annen kunnskapsbasert litteratur (bl.a. rapporter, utredninger og annen dokumentasjon)

Forskningslitteraturen om hatefulle ytringer har for perioden 2007-17 generelt vært dominert av diskusjonen om ytringsfrihet og vernet mot hatefulle ytringer, og da i hovedsak ut fra juridiske, normative og filosofiske tilnærminger. Dette gjelder både internasjonalt og i Norge, viser gjennomgangen av de mer enn 2000 studiene om hatefulle ytringer. Denne kunnskapsoppsummeringen avgrenses imidlertid til ikke-juridiske tiltak; det betyr at tiltak som innebærer straffeforfølgelse, ikke er inkludert. Omfanget av studier om ikke-juridiske tiltak er imidlertid svært begrenset.

Vi vil først beskrive fremgangsmåte, metodiske utfordringer og sentrale avgrensninger i arbeidet med kunnskapsoversikten. Deretter vil vi presentere den eksisterende kunnskapen om ikke-juridiske tiltak mot hatefulle ytringer.

2.2 Fremgangsmåte og metodiske utfordringer

Vi vil her gi en redegjørelse for fremgangsmåte og noen sentrale metodiske valg og utfordringer ved gjennomføringen av kunnskapsoversikten.

I forskningslitteraturen inngår både fagfellevurderte publikasjoner og annen forskning som tilfredsstillende krav som stilles til faglige publikasjoner på universitets- og høyskolenivå. Annen kunnskapsbasert litteratur er for eksempel rapporter og utredninger publisert av ikke-akademiske miljøer, ofte sivilsamfunnsorganisasjoner eller myndighetene som jobber med tematikken. Dette er litteratur som ikke nødvendigvis oppfyller kriteriene til forskning og heller ikke omtales som dette.

Forskning må følge bestemte kriterier (reliabilitet

og validitet), og publikasjoner i forskningstidsskrifter medfører en vurdering av kvalitet og relevans av innholdet. Dette legger grunnlag for en kvalitetssikring av forskningslitteratur som er mer vidtgående enn for annen kunnskapsbasert litteratur. Annen kunnskapsbasert litteratur kan likevel også være av både høy kvalitet og stor relevans. Hovedprioriteringen for kunnskapsoversikten har likevel vært en grundig gjennomgang av forskningslitteraturen. Søk etter relevant annen kunnskapsbasert litteratur har vært sekundært.

Søkene etter henholdsvis forskningslitteratur og annen kunnskapsbasert litteratur har fulgt forskjellige søkestrategier og metoder, og vil bli presentert hver for seg.

2.2.1 SØK ETTER FORSKNINGSLITTERATUR

Biblioteket ved Høgskolen i Oslo og Akershus har gjennomført søket etter fagfelleverdert og annen forskningslitteratur. Det er søkt både i internasjonale og skandinaviske databaser. Av internasjonale databaser er det søkt i: Education Source, ERIC, SocINDEX, Academic Search Premier, Web of Science, Scopus, PsycINFO, Article First, ProQuest Dissertation and Theses Global. For skandinaviske databaser er det søkt i: NORA, Idunn, Norart, Oria, Libris, DIVA, Netpunkt.dk, DEF.

Med disse databasene ble både helsefaglige, samfunnsvitenskapelige, sosiologiske og pedagogiske perspektiver representert i litteratursøket. Valget dekket også både bibliotekataloger, vitenarkiver samt vitenskapelige databaser. Valg av databaser ble gjort på bakgrunn av temaet for litteratursøket og hvilke databaser som er tilgjengelige ved HiOA.

Dette er en kunnskapsoversikt om tiltak mot hatefulle ytringer. *Tiltak* ble imidlertid ikke lagt inn som et utvalgsriterium i litteratursøket. Det skyldes at det er stor variasjon i typer av tiltak, og at det ikke finnes enkle søketekniske metoder eller funksjoner som kan sortere fra artikler om tiltak. Eventuelt måtte litteratursøket inneholde alle tenkelige ord som kan være brukt for å beskrive tiltak, både ord for konkrete tiltak som «campaign», og generelle ord om «intervention» og «preventing», med mer. Hvis slike sentrale uttrykk hadde manglet, vil artikler med dette uttrykket ikke bli identifisert. Det ble vurdert til at en utfyllende liste for tiltak antagelig ville bli så omfattende at den reelle reduksjonen av antall treff i litteratursøket ville bli minimal, eller ha ført til enda større treffmengder.

Litteratursøket er gjennomført ved å benytte forskjellige uttrykk for «hate speech». Det ble utarbeidet en liste over fraser på engelsk og for de skandinaviske språkene (se vedlegg for fullstendig oversikt over fraser som er brukt i litteratursøket). Fordelen med denne fremgangsmåten er at man med større sikkerhet kan anta å ha identifisert en stor mengde av litteraturen som omtaler «hate speech». Ulempen ved en slik tilnærming er at resultatene fra litteratursøket er avhengige av at forfattere har brukt akkurat samme uttrykk.

Den valgte fremgangsmåten, som i stor grad fanget opp eksisterende forskning om hatefulle ytringer generelt, sikret at man også ville fange opp forskning som berørte tiltak – enten fordi det direkte var forskning om tiltak, eller at forskningen resulterte i anbefalinger for tiltak. Denne fremgangsmåten resulterte imidlertid i en tidkrevende prosess med «utsiling» av studier med relevans for denne oversikten.

Siden litteratursøket ble så bredt, valgte vi ikke å inkludere i søket spesifikke diskrimineringsgrunnlag (f.eks. seksuell orientering, nedsatt funksjonsevne, andre former for minoritetsstatus). Tester som ble gjennomført for å vurdere denne strategien, bekreftet at det var forsvarlig å utelate diskrimineringsgrunnlag fra søkestrategien.

Den valgte fremgangsmåten har prioritert å fange opp eksisterende forskning med et eksplisitt fokus på hatefulle ytringer. Vi vet imidlertid at mange tiltak mot tilgrensende fenomener, som fordommer, rasisme og mobbing, også adresserer hatefulle ytringer.⁸ Et systematisk søk på slike studier ville imidlertid ha sprengt rammene for denne undersøkelsen.

⁸ Tiltaksoversikten i kap. 3 gir belegg for dette.

2.2.2 SØK ETTER ANNEN KUNNSKAPS- BASERT LITTERATUR

Vi har benyttet tre ulike metoder for å identifisere annen kunnskapsbasert litteratur.

1. Litteratursøket etter forskningslitteratur i databaser (beskrevet ovenfor) identifiserte også annen kunnskapsbasert litteratur.
2. Gjennomført søk i Google Scholar på enkelte søkeord: «hate speech»,⁹ «hatefulle ytringer», «rasistiske ytringer», «digitale krenkelseser», «hatytringer», «hatretorikk og «hatprat». De fleste treffene var allerede identifisert via litteratursøket etter forskningslitteratur.
3. I tillegg ble det gjennomført et *manuelt* søk etter rapporter, evalueringer og annen dokumentasjon av gjennomførte tiltak på hjemmesidene til sentrale europeiske organisasjoner innen forebygging og håndtering av hatefulle ytringer som Europarådet og EU-kommisjonen. Søket på disse hjemmesidene og gjennomlesing av litteratur førte til identifisering av annen relevant litteratur (snøballmetoden).

Søket etter annen kunnskapsbasert litteratur var tidkrevende da det i stor grad måtte gjøres manuelt, og på grunn av den omfattende forskningslitteratur som er gjennomgått har det vært begrensede muligheter til å søke etter annen kunnskapsbasert litteratur. Likevel er det identifisert svært relevant og viktig annen kunnskapsbasert litteratur gjennom disse søkene.

2.2.3 VURDERING OG AVGRENSNING AV LITTERATUR

Søket etter forskningslitteratur om «hate speech» eller lignende uttrykk i internasjonale og skandinaviske databaser genererte mer enn 2300 treff. Identifisering av relevante studier ble gjort i ulike steg. Først ble alle studier vurdert på bakgrunn av tittel og lesning av sammendrag. Om lag 100 studier ble vurdert som relevante, og tilnærmet like mange ble vurdert som mulig relevante, jf. kriteriet å handle om eller berøre tiltak mot hatefulle ytringer. Deretter ble de mulig relevante studiene vurdert på nytt. Enkelte studier er utelatt etter nærmere lesning da de ikke er relevante for kunnskapsoversikten. Noen studier, gjerne internasjonale bøker, har ikke vært mulig å få tak i i Norge. Der sammendraget heller ikke har gitt tilstrekkelig informasjon til å presentere studiene i kunnskapsoversikten, er disse studiene utelatt fra oversikten.

Av den omfattende litteraturen om hatefulle ytringer er det svært få av studiene som direkte omhandler tiltak mot hatefulle ytringer. Ikke-juridiske tiltak, som er fokuset for denne kunnskapsoversikten, er studert i enda mindre grad enn juridiske tiltak. Til slutt ble om lag 50 arbeider inkludert i denne oversikten. Kun noen ytterst få studier er evalueringer av tiltak. Det er langt flere studier som kommer med *anbefalinger* til tiltak og/eller strategier. Anbefalingene er begrunnet i empirisk eller teoretisk innsikt i fenomenene og kan derfor betegnes som forskningsbaserte. Det varierer imidlertid hvor godt de forskningsbaserte forslagene til tiltak er forankret i det som opprinnelig studeres. Vi har inkludert studier som kommer med relativt konkrete forslag til tiltak basert på forskningen som er gjennomført, men utelatt studier som kommer med mer generelle anbefalinger om hva som kan gjøres for å

⁹ Her ble antall søk som ble gjennomgått, avgrenset til de 150 første treffene. For de andre søkeordene ble alle treff gjennomgått da antall treff var færre enn 150.

forhindre hatefulle ytringer, gjerne uten forankring i konkret empirisk forskning. En del studier vil ligge mellom det konkrete og generelle. Hvor grensen for hvilke studier som skal inngå i kunnskapsoversikten, er derfor vanskelig å sette. For å oppnå en så lik vurdering som mulig av hvilke studier som skulle inngå i kunnskapsoversikten, har to forskere vurdert studiene vi har vært i tvil om skulle inkluderes.

Kunnskapsoversikten inneholder dermed studier om konkrete tiltak og studier som kommer med (forskningsbaserte) forslag til tiltak mot hatefulle ytringer. Presentasjonen av litteraturen om tiltak mot hatefulle ytringer er delt opp i tre temaer: internett og sosiale medier, utdanningsinstitusjoner og andre arenaer.

2.3 Internett og sosiale medier

Internett og sosiale medier har blitt en sentral del av vår hverdag og vår kommunikasjon med andre og er nå sentrale arenaer for hatefulle ytringer. Gjennomgangen av forsknings- og annen kunnskapsbasert litteratur på dette området for perioden 2007–17 viser at en stor del omhandler tiltak mot hatefulle ytringer på internett og sosiale medier. Det er imidlertid viktig å legge til at internett og sosiale medier er et felt som utvikles mye på kort tid, og der både brukergrensesnittet, hvordan disse mediene brukes og innholdet i mediene endres svært raskt. Ny forskning som kan belyse bruken av internett og sosiale medier til enhver tid, er derfor stort. De raske endringene kan imidlertid gjøre tidligere forskning mindre relevant. Mandatet til denne kunnskapsoversikten var å gjennomgå forskning fra 2007 til 2017. Vi har valgt å beholde denne tidsperioden også for litteraturen om internett og sosiale medier uten å gjøre spesielle vurderinger om hvor relevant forskningen er for dagens situasjon.

Innledningsvis vil vi vise til noen sentrale metasstudier om tiltak mot forebygging av hatefulle ytringer på internett.

UNESCO-rapporten «Countering online hate speech» fra 2015 fremstår som særlig relevant da den som en av svært få studier analyserer sosiale responser til hatefulle ytringer bredt og mer inngående. En del av tiltakene som analyseres, er imidlertid fra land vi normalt ikke sammenligner oss med,

men rapporten gir i sin helhet viktig kunnskap om tiltak mot hatefulle ytringer. I rapporten presenteres ulike strategier som er brukt lokalt og globalt i ulike deler av verden.

Den første delen fokuserer på tiltak mot hatefulle ytringer på internett som varslingssystemer og metoder for å skille mellom ulike typologier av hatefulle ytringer. Den andre delen undersøker sivilsamfunnsaktørenes etablering av nasjonale og internasjonale koalisjoner for å adressere problemene. Den tredje delen studerer hvordan pressgrupper har samarbeidet med sosiale nettverksplattformer og andre internettformidlere i å gi mer robust respons på hatefulle ytringer på internett. Den fjerde delen fokuserer på internett og sosiale medier, og hvordan utdanningsinstitusjoner, lokale myndigheter og andre institusjoner jobber med å styrke internettbrukeres tolkning av og respons på hatefulle ytringer.

Rapporten utvikler en typologi av tiltak: 1) Sivilsamfunnsaktørers monotorering og analyse 2) En til en motsvar 3) Organisert rapportering av hendelser fra sivilsamfunnsaktører til myndighetene 4) Kampanjer for å få internettselskaper til å fjerne hatefulle ytringer 5) Styrke brukerne gjennom utdanning og trening i hvordan bruke retten til å uttrykke seg fritt på internett.

I forbindelse med utviklingen av Europarådets kampanje «No Hate Speech Movement» ble det

gjennomført to kartlegginger om *prosjekter* mot hatefulle ytringer på internett (Keen 2014) og online *kampanjer* om hatefulle ytringer (Földi 2014). I begge studiene er det gitt noen kommentarer/vurderinger til prosjektene eller kampanjene som er identifisert. Disse kan imidlertid ikke anses som grundige vurderinger eller evalueringer av tiltakene, og gjengis ikke nærmere her. Begge rapportene kommer imidlertid med anbefalinger basert på kartleggingene. Mens Keens (2014) anbefalinger er sterkt knyttet til videreutvikling av «No Hate Speech Movement» og har mindre relevans ut over dette, kommer Földi (2014) med noen anbefalinger om utviklingen av kampanjer ut over Europarådets kampanje som vil bli presentert senere.

De resterende studiene om tiltak mot hatefulle ytringer på internett presenteres etter kategoriene: forebyggende tiltak, tiltak for å fange opp, tiltak for å håndtere hatefulle ytringer og andre tiltak.

2.3.1 FOREBYGGENDE TILTAK

Hatefulle ytringer på internett kan forebygges ved bruk av ulike strategier. I litteraturen er det særlig to strategier som er fokusert på: a) bevisstgjøring og opplæring av brukere av internett og b) regulering av innhold på internettsider og i sosiale medier.

BEVISSTGJØRING OG OPPLÆRING AV BRUKERE AV INTERNETT

Europarådets «No Hate Speech Movement» er en kampanje som har blitt gjennomført i to faser (2012–14 og 2015–17). Ut over koordinerte nettbaserte aktiviteter har den resultert i nasjonale kampanjer i mer enn 30 land, og er dermed et av de mest omfattende enkeltstående tiltakene for å bekjempe hatefulle ytringer og en av svært få tiltak vi har identifisert som har blitt evaluert (Paaskesen og Mooibroek 2015).¹⁰

Vi vil derfor beskrive dette tiltaket og evalueringen noe mer inngående enn annen litteratur.

Det er den første perioden av kampanjen som er evaluert (Paaskesen og Mooibroek 2015).¹¹ Evalueringen peker på at det er vanskelig å måle om kampanjen har ført til mindre hatefulle ytringer i Europa, da det er mange forhold utenom kampanjen som vil ha betydning for utviklingen. Evalueringen viser likevel til at kampanjen har oppnådd positive resultater. Det antydes at kampanjens online-aktivisters jevnlige kontakt og rapportering av hatefulle ytringer til blant annet Facebook, har påvirket Facebook og andre sosiale medier til å ta denne type ytringer alvorlig og besluttet å slette denne type innhold. Kampanjen responderte godt til et økende problem i samfunnet og et sosialt-politisk behov. Den ga et «boost» til økt bevissthet om hatefulle ytringer på internett og fremmet ungdommers rolle i bekjempelsen av dette problemet som anses å være svært viktig og ubestridt. Et annet interessant funn fra evalueringen er kampanjens online/offline-aktivitet. Bekjempe hatefulle ytringer online var en hovedstrategi, men evalueringen viser til oppfatninger blant aktivistene om at online og offline er to sfærer som ikke kan skilles.

Evalueringen konkluderer med at siden mest læring foregår i ansikt til ansikt-relasjoner – gjennom venner eller i uformelle eller formelle lærings-situasjoner – var offline-aktiviteter underprioritert i kampanjen, og at her var uklarheter i metoder og den pedagogiske tilnærmingen med hensyn til målsettingen. Kampanjen lyktes ikke å etablere fullstendige kampanjer i alle medlemslandene, og møtte utfordringer med å nå ut til å engasjere andre interessegrupper.

Evalueringen anbefalte å fokusere på å bekjempe hatefulle ytringer både online og offline, med mer fokus på lokal læring, og at offline-aktiviteter ble

¹⁰ Se også beskrivelse av tiltakene relatert til kampanjen i en rekke land i tiltaksversikten

¹¹ Sluttevalueringen av kampanjen er forventet i 2018.

støttet av verktøy online. Arbeidet i de enkelte land burde være både i formelle og uformelle læringssituasjoner. Videre konkluderte evalueringen med at kampanjen i sterkere grad burde samarbeide med lokale og regionale myndigheter da disse myndighetene bør spille en større rolle i bekjempelsen og forebyggingen av hatefulle ytringer.

Földi (2014) har i forlengelsen av kartlegging av kampanjer mot hatefulle ytringer på internett kommet med anbefalinger til hvordan internettkampanjer bør designes og gjennomføres. Kartleggingen var opprinnelig grunnlagsdokument for utviklingen av Europarådets «No Hate Speech Movement». Noen av anbefalingene kan likevel være aktuelle råd for utarbeidelsen av andre kampanjer:

1. Det er stor mangel på reelle online-kampanjer mot hatefulle ytringer på internett. Kampanjer som har som mål å fremme en bevissthet blant folk generelt, og kampanjer som fremmer positive holdninger til grupper som er i faresonen for å være målgruppen for hatefulle ytringer, er de «tryggeste» formene for kampanjer. Kampanjer som skal stoppe, sensurere og bidra til anmeldelse av hatefulle ytringer, krever større kunnskap om de enkelte lands lovgivning, beskyttelse av organisatorene og administrative støtte.
2. Kampanjer bør bruke det lokale språket.
3. Målgruppene bør spesifiseres, og ungdom er en unik gruppe som bør fokuseres på.
4. Kampanjer bør gjennomføres både lokalt, nasjonalt og internasjonalt.
5. Kampanjer bør være både online og offline.
6. Temaet for kampanjen bør ha større omfang enn kun å bekjempe hatefulle ytringer. Den bør være både mer spesifikk og breiere på samme tid, og kampanjen bør bekjempe årsakene heller enn symptomet (hatefulle ytringer er et symptom og ikke en årsak).
7. Kampanjer kan bli implementert av ulike aktører.

8. Kampanjen bør sette realistiske og klart definerte målsettinger.
9. Unge bør særlig involveres i kampanjene, både i initiativene, planlegging, design, implementering og evaluering av kampanjene. Ungdommer er de som benytter internett mest, og har størst kompetanse.
10. Forventede resultater bør identifiseres, og de bør være realistiske.

Daniels (2008) kritiserte den digitale medieopp-læringen om hatefulle ytringer for at den har vært for snever. Daniels var samtidig kritisk til software-filtrene, fordi de er mangelfulle, og fordi de forhindrer den kritiske tenkningen som er sentral i vår tilnærming til digital medieopplæring. For å utvikle digital mediekyndighet er det nødvendig med kompetanse til å kunne lese tekst grundig og kritisk, i tillegg til evne til å «lese» kritisk visuelle bilder og grafisk design. Samtidig trenger ungdom kunnskap om rasisme, antirasisme, sosial rettferdighet og så videre for å kunne vurdere innholdet kritisk. Hun argumenterer for at alle disse multiple perspektiver – visuell og tekstlig kyndighet, kritisk mediekyndighet og kunnskap om antirasisme og sosial rettferdighet – trengs for å styrke ungdoms kyndighet både på internett og andre arenaer.

Bydeler i Oslo og Redd Barna har i samarbeid gjennomført flere prosjekter om ungdoms bruk av internett og sosiale nettsamfunn, og forebygging av mobbing, seksuelle krenkelsener og hatefulle ytringer på disse. I rapporten «Dobbeltliv» har det blitt innhentet kunnskap fra ungdom, fritidsansatte og andre som jobber direkte med ungdom (Redd Barna, Felteam Alna og SaLTo 2014). Sentrale funn er at ungdom har klare forventninger om bedre oppfølging fra lærere og skole enn det som ligger innenfor skolens mandat. Andre instanser, som fritidsklubber, har en unik posisjon og mulighet til å følge opp ungdom i sårbare situasjoner og lovbrudd på internett.

Rapporten viser at det er stort behov for å lære barn og unge om lover og regler på nettet for at de skal forstå konsekvensene av egne handlinger og ta ansvar for dem. Generelt er behovet stort for mer kunnskap om forebygging av kriminalitet på internett, og at vi trenger å vite mer om drivkrefter bak negative handlinger på nettet. Rapporten konkluderer med tiltak for å øke voksnes deltakelse og ansvar for å veilede og bevisstgjøre barn, og peker på tre områder: 1) Bruk av ungdommenes egne erfaringer 2) Økt innsats i skolehverdagen 3) Involvere foreldre. Innenfor hvert av disse områdene skisseres det helt konkrete tiltak.

REGULERING AV HATEFULLE YTRINGER PÅ INTERNETT

Som i litteraturen om hatefulle ytringer generelt, har litteraturen om regulering av innhold på internett vært preget av diskusjonen om ytringsfrihet og vernet mot hatefulle ytringer. Flere av bidragene har hatt en mer normativ tilnærming, og i mindre grad belyser direkte konkrete tiltak. Vi vil imidlertid vise til boka *Confronting the Internet's Dark Side – Moral and Social Responsibility on the Free Highway*, som var en av de første bøkene om sosial ansvarlighet på internett. Sentralt i boka er spørsmålet om balansen mellom prinsippet om ytringsfrihet og ansvaret til individer, bedrifter, stater og det internasjonale samfunnet (Cohen-Almagor 2015). Berkley (2016) og Cohen-Almagor (2017) har i nyere publiseringene diskutert videre spørsmålene om internettselskapers og leverandørers ansvar og forpliktelser.

Citron og Norton (2011) fremhever at internettselskaper bør ha transparent og tilgjengelig policy for å informere og disiplinere digitale brukere om deres rettigheter og ansvar. De har også muligheter til å utfordre hatefulle ytringer med motsvar og forsterke

samfunnsborgernes normer som digitale brukere.

Banks (2010) studerer kompleksiteten i å regulere internett gjennom juridiske og teknologiske rammeverk, og begrensningene som ligger både i juridiske og teknologiske forhold. Han argumenterer for at brede koalisjoner av myndigheter, næringsliv og borgere vil være det mest effektive for å redusere skaden forårsaket av hatefulle ytringer. Man trenger å utvikle både juridiske intervensjoner (transnasjonale) og teknologiske reguleringer som monitorering, avtaler mellom internettselskaper og plattformer for rapportering for å melde fra om hatefulle ytringer. I tillegg til utdanning og veiledning av internettbrukere for å redusere formidlingen og skadene av hatefulle ytringer uten å gå på bekostning av fri flyt av kunnskap, ideer og informasjon online.

2.3.2 FANGE OPP HATEFULLE YTRINGER PÅ INTERNETT

Aktiviteten på internett er enorm, og det er vanskelig for myndigheter, politi, sivilsamfunnsaktører, forumeiere, diskusjonsmoderatorer og andre å kunne oppdage hatefulle ytringene. Automatisk oppdaging kan være et relevant tiltak for å oppdage hatefulle ytringer og måle omfanget. Dette er en tematikk som har blitt forsket på både i Norge (Hammer 2017, Hammer, Bratterud og Fagernes 2013) og internasjonalt (Davidson 2017, Mondal 2017, Agarwal og Sureka 2017).¹² Disse studiene har testet metoder for å kunne oppdage hatefulle ytringer automatisk, og de evaluerer metodene for å identifisere denne type ytringer som relativt gode. Utprøvingen er i hovedsak gjennomført for å kartlegge omfanget og karakteristikken av de hatefulle ytringene. Davidson (2017) påpeker at kategorisering av hatefulle ytringer fra andre støtende ytringer kan være vanskelig ved denne typen metoder.

¹² Flere av disse studiene har kun blitt publisert på internasjonale konferanser og er ennå ikke blitt publisert i tidsskrifter og gjennomgått fagfellevurdert vurdering.

2.3.3 HÅNDBTERING

Både internasjonalt og nasjonalt er det gjennomført flere studier om hvordan hatefulle ytringer på internett blir håndtert av ulike aktører. De belyser særlig moderering og sensur av hatefulle ytringer og har i hovedsak ikke karakter av å være evalueringer av aktører, håndtering og respons av hatefulle ytringer, men heller beskrivelse og diskusjon av praksisene.

Pater mfl. (2016) har sammenliknet politiske virkemidler for å håndtere trakassering i 15 ulike sosiale medieplattformer, og studien viser at policyen er svært ulik, og at responsen strekker seg helt fra mild sensurering til involvering av politiet. Undersøkelser i flere europeiske land viser også at det er betydelige forskjeller i hvordan internettsider faktisk håndterer innhold i kommentarfelt (Pöyhtäri 2014, Vobič, og Kovačić 2014). Pöyhtäris (2014) sammenlikning av nyhetsnettsiders moderering av innhold i kommentarfelt i Finland, Sverige, Nederland og Storbritannia viser ulik praksis i de ulike landene, men at moderering er basert på tre typer reguleringer: lover, medieetikk og selvregulerende retningslinjer.

Robinson (2012) har undersøkt håndhevingen av lovgivning mot hatefulle ytringer i Sverige blant internettselskaper for å bekjempe hissende ytringer på skandinaviske «internettsamfunn». Hun har tatt utgangspunkt i Anders Behring Breiviks sak og viser til en voksende antimultikulturell bloggsfære der hat og vold hylles og oppmuntres. Robinson argumenterer for at myndigheter må innse dagens situasjon og bør benytte lovgivningen mot hatefulle ytringer mot illegale internettkิจกรรมer. Internettformidlere bør også pålegges å filtrere slike ytringer. Hun hevder at økt regulering er nødvendig for å opprettholde de kulturelle verdiene i skandinaviske samfunn.

EU og Facebook, Twitter, YouTube og Microsoft ble i 2016 enige om retningslinjer (Code of Conduct) for hvordan ulovlige hatefulle ytringer på internett skulle håndteres (European Commission 2016). De

sosiale mediene har i tillegg styrket sine rapporteringssystemer som gjør det enklere å rapportere om ulovlige hatefulle ytringer, trent sine ansatte og styrket samarbeidet med sivilsamfunnsaktører. En evaluering ett år etter innføringen av retningslinjene viser at disse sosiale mediene har blitt mer virksomme og raskere i sin håndtering av hatefulle ytringer. Evalueringen viser at i underkant av 60 prosent av alle sakene de ble gjort kjent med, som inneholder ulovlige hatefulle ytringer, ble fjernet. I cirka 50 prosent av tilfellene ble innholdet vurdert i løpet av 24 timer. Dette er en større andel enn ved første evaluering, som ble gjennomført et halvt år etter innføringen (European Commission 2017). International Network Against Cyber Hate (INACH) har studert og dokumentert hatefulle ytringer på internett.

De jobber også med å rapportere hatefulle ytringer til mediene, der ytringene har funnet sted, og ser til at disse blir fjernet. Deres studie viser at det er betydelige forskjeller mellom de ulike sosiale mediene i hvor stor andel av sakene som blir rapportert til dem, som de sletter. INACH hevder at dette tyder på en subjektiv og vilkårlig tolkning av reglene hos de ulike mediene (Berecz og Devinat 2017).

Studier viser også at hvem som rapporterer ser ut til å ha betydning for hva som slettes av medieplattformene. Saker som ble rapportert av enkeltpersoner, ble i mindre grad slettet enn saker som ble meldt inn av velkjente organisasjoner (Berecz og Devinat 2017). En lignende evaluering med tilsvarende resultater er også gjort i Tyskland. Twitter, YouTube og Facebook slettet i ulik grad hatefulle ytringer som ble rapportert til dem, men etter gjentatte rapporteringer, blant annet e-post direkte til kontaktpersoner, ble nesten alle slettet (Jugendschutz 2017).

Ifølge Stormark (2016) kan resultatet av kampen om å oppdage, sensurere og slette hatefulle ytringer og annet uønskede materiale (som propaganda fra terrorgrupper som IS) føre til mer overvåking og straffeforfølgning, i tillegg til at nye og mer lukkede

nettsamfunn dukker opp. Slike grupperinger på det mørke nettet benytter kryptert teknologi som gjør det enda vanskeligere for myndigheter å oppdage og identifisere ytringer og dem som ytrer seg. Stormark hevder at det nærmest er et teknologisk kappløp om å utvikle teknologi mellom myndigheter som ønsker å identifisere informasjon og personer på internett, og dem som bruker nettet til å ytre seg.

2.3.4 ANDRE FORSLAG TIL TILTAK

Henry (2009) viser til at de amerikanske myndighetene har begrensede muligheter for å regulere ytringer på internett, da ytringsfriheten er sterkt beskyttet i grunnloven. Sivilsamfunnsorganisasjoner kan her spille en vesentlig rolle både i å monitorere, oppdage og regulere hatefulle ytringer på internett. Flere amerikanske organisasjoner har bidratt både med å oppdage og følge nettsider som sprer hatefulle ytringer, identifisere trender og samarbeide med politiet. I tillegg til dette arbeidet har sivilsamfunnsorganisasjoner utviklet trening og utdanningsmateriell, og de er aktive i å utarbeide motsvar til de hatefulle ytringene.

Disse organisasjonene kan bidra til å identifisere hatefulle ytringer og hatefulle grupperinger og påvirke internett-selskaper til å utarbeide retningslinjer til å kunne slette disse ytringene. Sivilsamfunnsorganisasjoners innsats har imidlertid klare begrensninger. Blant annet er det vanskelig å identifisere alle ytringene og gruppene, og internett-selskapene kan selv avgjøre hvilken policy og praksis de vil anvende. Henry hevder at den viktigste rollen sivilsamfunnsorganisasjoner kan ha, er å bekjempe hatefulle ytringer ved å gi positive budskap på internett, og tilby utdanningsressurser,

bevissthet om utstrekningen av hatefulle ytringer og avsløre feilantakelsene og forvrengningene som ligger til grunn for hatefulle ytringer.

Rapporten «Forebygging av radikaliserings og voldelig ekstremisme på internett» (Sunde 2013) fokuserer hovedsakelig på radikaliserings og voldelig ekstremisme og på politiets utfordringer og muligheter for denne type forebyggingsarbeid. Rapporten peker imidlertid på at hatefulle ytringer utgjør et stort innslag innen radikaliserings og voldelig ekstremisme. Samtidig understreker den at det trengs mer forskning på hvorvidt det er tale om straffbare ytringer eller bare uønskede ytringer. Rapporten fremhever noen tiltak og foreslår en rollefordeling mellom politi og andre aktører som også kan være relevante for forebygging av hatefulle ytringer:

- Straffeforfølgning bør innledes på grunnlag av anmeldelse fra en som er krenket av ytringen, og ikke av politiet selv gjennom offentlig påtale. Dette for å forhindre at politiet fremstår som et «meningspoliti».
- Politiet bør imidlertid gi tydelige signaler utad om at anmeldelser for hatefulle ytringer vil bli behandlet raskt og effektivt.
- Utfordre ekstremistiske syn («ideological challenge») påpekes som et sentralt tiltak, men her synes en innsats fra frivillige organisasjoner å være nærliggende. Dette er en aktivitet som er utelukket for politiet å ha noe førstelinjeansvar for.
- Forumeieres etiske ansvar løftes også fram som et sentralt tiltak. De bør klart signalisere nettstedets formål og hvilken policy som gjelder for innlegg på forumet. Policyen bør ligge på et klart høyere nivå enn grensen for det straffbare, og innlegg som bryter med policy, bør slettes.

2.4 Utdanningsinstitusjoner

Det finnes knapt forskning på tiltak rettet mot hatefulle ytringer i skolen. I våre søk finner vi faktisk bare få studier. To av disse omhandler forebygging av relaterte fenomener. De to andre omhandler håndtering av hatefulle ytringer generelt. Mesteparten av litteraturen fra søkene som omhandler skole, dreier seg om forslag til tiltak.

2.4.1 FOREBYGGING

Studiene som omhandler forebygging, er en evaluering av materiell produsert for DEMBRA (Lorentzen & Røthing, 2016), som er nærmere beskrevet i tiltaksoversikten, og en evaluering av skolenes antimobbearbeid (Eriksen & Lyng 2015).

I evalueringen av DEMBRA-ressursene som forelå medio 2016, påpekes det at prosjektet trekker veksler på relevante og viktige teoretiske perspektiver, men at disse ikke er tilstrekkelig synliggjort i ressursmaterialet som prosjektet på det tidspunktet hadde produsert.¹³ Evalueringen kritiserer at det ikke klargjøres, eller underkommuniseres, hvilke etablerte forskningstradisjoner tenkningen i DEMBRA springer ut fra. Dette kan bidra til en form for merkevarebygging fremfor åpen kunnskapsdeling og bevissthet omkring endringsteorier. Evalueringen stiller dessuten spørsmål ved bruk av den typen eksterne aktører som DEMBRA. Den spør blant annet om dette er kompatibelt med de forslagene som både Ludvigsen-utvalget og Djupedal-utvalget legger opp til, med vekt på en helhetlig tilnærming og forankring i institusjoner som for eksempel lærerutdanningene (Lorentzen & Røthing, s. 166).

Evalueringen av skolenes antimobbearbeid identifiserer tre overordnede strategier: atferdsregulering, relasjonsarbeid og fellesskapsbygging. Den

viser at atferdsregulering kan være vellykket hvis den praktiseres som «omsorgsfull kontroll» (Eriksen & Lyng, s. 51f.), men at for stram kontroll kan hindre positiv elevsamhandling. Eriksen & Lyng stiller dessuten spørsmål ved en «nulltoleranse»-tilnærming som kan hindre refleksjon rundt grenser for akseptable handlinger og konsekvenser av krenkelser.

2.4.2 HÅNDBTERING

To studier omhandler håndtering av hatefulle ytringer i undervisningsinstitusjoner. Den første av disse retter seg mot spørsmålet om hvorvidt lærerne bør sørge for at studenter ved universitetene ikke ytrer seg diskriminerende gjennom homofobe eller heterosexistiske kommentarer (Harwood og Rasmussen 2013). I artikkelen vurderes spørsmålet ut fra en diskusjon om sannhet og kritikk. Forfatterne tar utgangspunkt i en klasseromssituasjon, der en kristen student har publisert et vers fra Bibelen på nettet, som omhandler seksuell urenhet, skammelig lyst og naturlige og unaturlige forhold. En annen student kommenterer verset ved å henvise til universitetets retningslinjer om toleranse og respekt for ulikhet. Kommentaren førte til at diskusjonen stoppet opp. Med referanse til Foucault mener forfatterne det er uheldig når diskusjonene stopper opp, fordi reell endring kun kan skje i åpne og kritiske diskusjoner. De konkluderer derfor med at lærerne må finne en balanse mellom å beskytte sine studenter fra diskriminerende sannheter og dyrke en pedagogisk praksis som oppmuntrer til kritikk.

Den andre studien argumenterer for at man ikke kan avskjedige lærere for deres ytringer og deltakelse i foreninger utenfor klasserommet (Heinrich 2008). Studien er et motsvar til en diskusjon av håndtering

av hatytringer i utdanning, der det har vært hevdet at lærere som uttrykker hatytringer overfor jøder, bør avskjediges, fordi man som lærer i offentlige skoler har en moralsk og kontraktsmessig forpliktelse til å overholde verdier og prinsipper fastsatt av skolen, både i og utenfor klasserommet. Dette innebærer at lærerne må holde en del synspunkter for seg selv fordi de er rollemodeller for studenter. Dessuten kan læreres synspunkter, aktiviteter eller deltakelse i foreninger, enten direkte eller indirekte, «forgifte læringsmiljøet» i klasserommet. Heinrich hevder at å avskjedige lærere står i motsetning til liberale utdanningsprinsipper. Sistnevnte er relevant for den norske Hermansen-saken.

I tillegg til disse studiene er det på oppdrag fra Utdanningsdirektoratet gjennomført en kartlegging av hvordan etniske og religiøse minoriteter behandles i lærebøker og undervisning (Midtbøen, Orupabo & Røthing 2014a, 2014b). Antisemittisme, rasisme, ekstremisme, fremmedfrykt og radikaliseringsprosesser inngikk som konkrete temaer i bestillingen. Kartleggingene kan blant annet bidra til økt kunnskap om hvordan hatefulle ytringer og holdninger som kommer til uttrykk i dem, behandles i skolen. Rapportene viser blant annet at radikalisering er lite behandlet i de foreliggende lærebøkene, og at rasisme i stor grad behandles som et historisk og ekstremt fenomen. Dette kan indikere at betingelsene for å behandle hatefulle ytringer i skolekonteksten ikke er tilstrekkelig gode, fordi verken læremidlene eller læreres kompetanse er tilstrekkelig oppdatert.

2.4.3 FORSLAG TIL TILTAK

Mesteparten av litteraturen fra vårt søk som omhandler skole, dreier seg om forslag til tiltak. En av artiklene handler om hva lærerne skal gjøre når de opplever hatretorikk i klasserommet (Arneback 2014), og påpeker at hatretorikk reproducerer negative hierarkier i samfunnet. Basert på John Deweys

moralfilosofiske arbeid fremmer Arneback et forslag til hvordan lærerne kan håndtere hatretorikk ved å tenke og handle kontekstuellt, og ikke ut fra forhåndsbestemte moralske prinsipper. I sitt forslag fremhever hun tre avgjørende faktorer.

1. Betydningen av erfaring: Vi må forstå våre egne og andres syn på moral som et resultat av erfaring, og her gir utdanning en mulighet for interaksjon som kan gjøre endring mulig.
2. Problemet med en forutbestemt moral: Det er umulig på forhånd å vite hvordan den spesielle situasjonen vil være, og hvordan de involverte vil oppleve den.
3. Behovet for moralsk fantasi i utdanning: I stedet for å redusere kontekstuelle elementer i moralske vurderinger er det behov for å se på situasjonen som en helhet. Ved å bruke moralsk fantasi kan man reflektere over ulike mulige handlinger og konsekvenser i forhold til den faktiske situasjonen. Lærerne kan da velge handlinger på en måte som tar kontekstuelle elementer i betraktning.

Arneback hevder at i stedet for å se på moralske prinsipper som universelle og som mulige retningslinjer, bør de betraktes som levende erfaringer. Moralske prinsipper kan aldri bestemme hvilken handling som er rett, men de kan brukes i moralske refleksjonsprosesser, hevder hun. Arnebacks forslag er altså ikke å fremme bestemte handlinger mot hatretorikk, men at ulike handlinger kan være rette i ulike situasjoner og at en diskusjon kan gi mulighet for endring.

Fisher (2008) foreslår en handlingsplan for å redusere verbal forurensning som har slått rot i skolen. Verbal forurensning refererer til hatretorikk forstått som nedvurderende ytringer, og uten en handlingsplan mener Fisher denne forurensningen vil spre seg. Handlingsplanen Fisher foreslår, har mange elementer og inkluderer for eksempel en mangfoldskomiteé med lærere, administratorer og studenter.

Komiteen skal håndtere problemer som kan oppstå, og planlegge to store kulturelle arrangementer. Et annet element er fokus på respekt, toleranse og språk gjennom presentasjon av kunnskap og diskusjoner. Månedlige artikler i skolens avis skal fremme studenter fra forskjellige kulturer. En dag med fokus på fellesskap skal inkludere kor, musikk, dans, mat og ulike klesdrakter. En månedlig lunsj vil servere mat som er spesiell for en bestemt kultur.

Darling-Hammond (2017) foreslår tiltak for å motvirke institusjonalisert rasisme og intoleranse i skolen: a) Korrigere de ulike ressursene som fører til ulike muligheter; b) En læreplan som støtter kritisk tenkning, problemløsning, kommunikasjon, samarbeid og bruk av kunnskap overfor reelle problemer; c) utvikle sosiale/emosjonelle og akademiske ferdigheter og d) utvikle støttende relasjoner og fellesskap.

Houle (2008) argumenterer for en omfattende standard som tillater skolene å regulere homofobe ytringer, privat og i skolen. I sin argumentasjon refererer Houle til skolens ansvar når det gjelder å sikre et trygt læringsmiljø, også for homofile, fordi et trygt læringsmiljø er en forutsetning for læring. Verdt å merke seg er at Houle ikke argumenterer for å stilne debatter om homoseksualitet. Houle fremmer en standard for hvordan man uttrykker seg som kan hjelpe skolene til å begrense ytringer som angriper og nedvurderer homofile studenter.

Annen relevant litteratur er studier som omhandler kartlegging av tiltak. Arneback (2013) viser at skolene i Sverige i stor grad fokuserer på å reagere på fremmedfiendtlige personer, mens spørsmålet om å motvirke strukturer i skolen som bidrar til å skape fremmedfiendtligheten, ikke gis oppmerksomhet. Zack, Mannheim og Alfano (2010) har identifisert fire typiske scenarier og responser hos lærere som håndterer homofobe ytringer i klasserommet: unngå, nøle, konfrontere og integrere. Deres forslag til tiltak er at lærerne eksplisitt adresserer tematikken i klasserommet for å motvirke tilfeller av fordommer. Røthing (2007) har på tilsvarende vis drøftet læreres nøling og rådvillhet i møte med elevers homonegative utrop i klasserommet, og har argumentert for at læreres gode intensjoner om å forebygge og inkludere gjennom sin undervisning, ikke strekker til fordi de ikke har/har fått tilbud om relevant kompetanse. I Bromseth & Wildows (2009) evaluering av skolars forandringsarbeid knyttet til å forebygge blant annet hatefulle ytringer relatert til kjønn og seksualitet, argumenteres det for at slikt arbeid må forankres i skolens ledelse, og at det kreves et kollektivt kompetanseløft blant skolens ansatte. Forandringsarbeid som baserer seg på de enkelte ansattes kompetanse og innsats, har ikke varig effekt (se også Bakken mfl. 2008).

2.5 Andre arenaer og aktører

2.5.1 HÅNDTERING

En måte å håndtere ytringer man er uenig i eller finner uakseptable på, er å ta til motmæle, å gi et motsvar. Gelber (2012a) viser til at hatefulle ytringer kan hindre ofrene fra å gi motsvar, og at det derfor kan være grunnlag for at staten støtter ofrene institusjonelt, pedagogisk og materielt. En slik støtte kan styrke ofrene slik at de blir bedre til å gi motsvar og hjelpe dem med å svare på de hatefulle ytringene. Støtten vil også kunne motvirke den negative effekten hatefulle ytringer kan ha på deres evne til å reagere. Videre har Gelber (2012a) undersøkt politikk som skal motvirke hatefulle ytringer i USA og Australia, og hevder at politikken har vært konseptuelt og praktisk nyttig for å motvirke hatefulle ytringer. Forfatteren hevde også at politikken kan virke i ulike konstitusjonelle systemer.

Pastor (2007) har undersøkt om sannsynligheten øker for at ofre for seksuelt fordomsfullt språk gir et motsvar hvis man supplerer den atferdsmessige intensjonen med implementeringsintensjon, som er å definere klare regler for hva som skal gjøres når bestemte ting skjer (f.eks. å bli utsatt for seksuelt fordomsfulle ytringer). Studien, som var relativt begrenset i omfang (inkluderte kun 60 deltagere), viser at implementeringsintensjon har betydelig effekt på hvor ofte personene motargumenter og på hvor effektivt de argumenterer. Interesse er nødvendig, men ikke tilstrekkelig for å komme med et motsvar. Pastor hevder at disse funnene er avgjørende for fremtiden for lesbisk, homofil og biseksuell identitetsutvikling og sikkerhet, og at implementeringsintensjoner er en lovende teknikk for å motvirke seksuelt fordomsfullt språk.

Dickter (2012) presenterer en studie av hvordan heteroseksuelle personer responderer på

diskriminerende kommentarer rettet mot homofile. Studien viser til faktorer som avgjør hvorvidt heteroseksuelle personer reagerer mot ytringene. Faktorene omhandler hvor støtende kommentarene oppleves, grad av sosialt press og antall gode homoseksuelle venner.

Europarådet har en rekke strategier mot hatretorikk, ut over «No Hate Speech»-kampanjen som er evaluert av McGonagle (2012). McGonagle hevder at mangfoldet av tilnærminger gir de ulike organene i Europarådet gode muligheter for å løse problemet. Effektiviteten av tiltak som ikke er juridisk bindende, er imidlertid i stor grad betinget av de ulike statenes myndigheters velvilje. Å håndtere denne utfordringen vil derfor forbli et pågående arbeid en stund fremover.

Europarådets tre hovedtiltak mot hatefulle ytringer er:

- forebygging/forbud/straff for visse typer ytringer (f.eks. oppildning til hat og rasistiske ytringer)
- tilrettelegging for minoriteters muligheter for å kommunisere
- fremme toleranse, forståelse og interkulturell dialog.

En innvending mot Europarådets arbeid er ifølge McGonagle at tiltakene ikke er basert på en tydelig beskrivelse av hatretorikk eller en entydig definisjon. En mangel på definisjon gjør at begrepet kan brukes på ulike måter og dermed inkludere ulike typer ytringer avhengig av den enkeltes forståelse av termen hatretorikk. En mangel på definisjon gjør også en del tiltak verdiløse, som for eksempel erklæringer om totalforbud. Det er behov for å avgrense termen hatretorikk og å avklare ulike typer hatefulle ytringer. Forfatteren peker på at visse typer ytringer kan være uakseptable ut fra et moralsk ståsted uten at de strider med internasjonale menneskerettsstandarder.

Mårtensson (2014) har undersøkt betydningen av dialog mellom kristendom og islam og mener den har styrket en del av de norske muslimenes evne til å ta til motmæle mot retorikken fra ytre høyre, samt deres bevissthet om menneskerettigheter både nasjonalt og internasjonalt. Dialogen har ifølge Mårtensson bidratt til å fremme deres deltakelse i den offentlige debatten og styrke legitimiteten til den liberale statens integrasjonsprosjekt.

2.5.2 FORSLAG TIL HÅNDTERING

Litteraturen som omhandler håndtering av hatefulle ytringer, har til felles at forfatterne sikter mot bevisstgjøring og rammer som virker regulerende i kontekster der hatefulle ytringer opptrer.

Lysaker og Syse (2016) foreslår et sett av normer for samfunnet som både kan ivareta ytringsfriheten og etiske utfordringer knyttet til hatefulle ytringer. Normene omhandler verdighet, rettferdiggjøring, sannhet og vurdering.

Boka *Hatprat* (Nilsen 2014) foreslår en språklig bevisstgjøring for å motvirke hatefulle ytringer. En slik bevisstgjøring handler om å lære å gjenkjenne innholdet i hatpraten og forstå hvordan og hvorfor hatefulle ytringer virker. Det dreier seg om å forstå fellestrekkene mellom hatretorikk og mobbing, som i denne boka er oppsummert i begrepet *hatprat*. Videre handler en språklig bevisstgjøring om

kjennskap til hvordan hatpraten oppildner og egger til hat og andre negative følelser gjennom spesielle språklige virkemidler i språklig samhandling.

Molnar (2012) foreslår en ny tilnærming til respons på hatefulle ytringer, som er basert på en detaljert forståelse av den historiske og kulturelle konteksten til hvert land, region eller kontinent. Bakgrunnen for forslaget er at forfatteren mener debatten om responsen på hatefulle ytringer er preget av vage generaliseringer, mangel på informasjon og falske anklager. Særlig gjelder dette debatten om den konstitusjonelle behandlingen av hatefulle ytringer.

Gelber (2012b) hevder at i debatten om hatretorikk og ytringsfrihet er definisjonen av begrepet motsvar unødvendig smal. Videre mener forfatteren at begrepet motsvar fører til ytterligere polarisering med hensyn til hvordan man skal møte hatretorikk. Forfatteren presenterer derfor et argument for en ny konseptualisering av oppfatningen av begrepet. På den bakgrunn fører han et sjutrinns argument for en ny og ikke-polariserende type politikk for motsvar mot hatefulle ytringer.

I litteraturen finner vi også forslag til tiltak rettet mot journalister (George 2014). George foreslår et rammeverk og et språk som journalister kan bruke for å svare på hatefulle ytringer. McGough (2007) foreslår måter forlag kan utfordre hatefulle ytringer på uten å sensurere gjennom å bearbeide problematiske ord i skolebøker.

2.6. Oppsummering av kunnskapsoversikt

Hovedkonklusjonen fra gjennomgangen av forskningslitteraturen og annen kunnskapsbasert litteratur er at det finnes svært lite kunnskap om hvilke tiltak som virker og eller ikke virker overfor hatefulle ytringer, og eventuelt hvorfor noen tiltak virker bedre enn andre. Dette skyldes hovedsakelig at det er gjennomført svært få evalueringer eller inngående studier av enkelte tiltak. De relativt få studiene er også spredd utover en rekke temaer som gir noe kunnskap om ulike tiltakstyper, men i mindre grad inngående kunnskap om andre.

Mange av studiene er heller ikke direkte studier av tiltak, men de kommer med forslag til tiltak, som regel basert på forskning på forskjellige sider ved hatefulle ytringer. Disse studiene gir i mindre grad kunnskap om effekten av tiltakene, men kan likevel være relevante i utarbeidelsen av nye tiltak.

Selv om kunnskapsoversikten viser empirisk og teoretisk basert indikasjon når det gjelder potensielle positive og negative virkninger av forskjellige former for tiltak, finner vi samlet sett et relativt svakt empiri-basert kunnskapsgrunnlag for å vurdere *effekten* av ulike typer tiltak.

Gjennomgangen viser også at det er gjennomført en del flere studier om tiltak mot hatefulle ytringer på internett og sosiale medier enn på andre områder. Nesten alle studiene fokuserer på hatefulle ytringer generelt og svært få av studiene er rettet spesifikt inn mot enkelte diskriminerte grupper. Studiene som er rettet mot enkelte grupper, fokuserer i hovedsak på seksuell orientering og rasisme.

Det er også få av studiene som beskriver tiltak som er rettet mot spesifikke målgrupper. I hovedsak er fokuset på offentligheten, mens enkelte studier fokuserer på spesifikke grupper som tiltakene er innrettet mot, og da særlig moderatorer på nettet, lærere, ofre og avsendere av hatefulle ytringer («hatere»).

Forebygging og håndtering av hatefulle ytringer kan være innrettet enten som atferdsregulerende eller refleksjonsorienterende tiltak. Studiene som er gjennomgått, har i all hovedsak dreid seg om de atferdsregulerende, som å oppdage og sensurere innhold og håndtere hatefulle ytringer. Svært få av studiene har studert refleksjonsorienterende tiltak for å øke folks bevissthet, kunnskap og forståelse. Denne overvekten av atferdsregulerende tiltak kan kun delvis forklares med omfanget av studier om internett og sosiale medier, da de andre studiene også i liten grad undersøker tiltak eller anbefaler tiltak av mer refleksjonsorientert karakter.

Hatefulle ytringer på internett kan forebygges ved hjelp av ulike strategier. I litteraturen er det særlig to strategier det er fokusert på: a) bevisstgjøring og opplæring av brukere av internett og b) regulering av innhold på internettsider og i sosiale medier. Når det gjelder forebygging, belyser studiene særlig sensur av hatefulle ytringer. Automatisk oppdaging fremmes som et relevant tiltak for å fange opp hatefulle ytringer på nettet.

Det finnes som vist, lite forskning på tiltak rettet mot hatefulle ytringer i skolen. Det vi finner er en evaluering av materiell produsert av DEMBRA (Lorentzen & Røthing, 2016), en diskusjon av spørsmålet om hva som skjer med kritikken dersom vi forbyr diskriminerende ytringer (Harwood og Rasmussen 2013), og en studie som argumenterer for at man ikke kan sparke lærere for deres ytringer og deltakelse i foreninger utenfor klasserommet (Heinreich 2008). Mesteparten av litteraturen fra vårt søk som omhandler skole, dreier seg om forslag til tiltak.

Forslagene som berører politiske strategier mot hatefulle ytringer, er i noen grad uenige om graden av overførbarhet til andre nasjonale kontekster.

3 TILTAKSOVERSIKT

3.1 Innledning

I denne delen av rapporten presenteres kartleggingen av tiltak mot hatefulle ytringer. Kartleggingens første del er en gjennomgang av tiltak i Norge kategorisert etter de tre hovedgruppene i kunnskapsoversikten: internett og sosiale medier, medier og utdanningsinstitusjoner. Europarådets «No Hate Speech»-kampanje er deretter viet et eget delkapittel som først presenterer kampanjens sentrale utforming, før en gjennomgang av kampanjens utforming i utvalgte land: Norge, Sverige, Finland, Tyskland og Østerrike. Utvalget viser de forskjellige måtene ulike elementer av kampanjen har blitt implementert på. Kartleggingens tredje del består av overblikk over tiltak i ulike land ut over satsninger i rammen av Europarådets kampanje. Fire nordiske land er inkludert: Sverige, Danmark, Finland og Island. Belgia og Tyskland er tatt med som land med bred og omfattende satsning både i rammen av og utenfor Europarådets hatkampanje.

Tiltakene presenteres både i den følgende prosateksten og i oversikten i tabellform i vedlegget. Mens teksten trekker linjer og setter de ulike tiltakene i relasjon til hverandre gir tabellen en bedre oversikt over målgrupper, internettadresser og fokus for tiltaket (forebygge, fange opp, håndtere).

Oversikten følger samme struktur som kunnskapsoversikten: I neste avsnitt redegjøres det for fremgangsmåte og metodiske utfordringer. De følgende tre avsnitt presenteres tiltak i Norge knyttet til henholdsvis internett og sosiale medier, utdanningsinstitusjoner og andre arenaer og aktører. Oversikten avviker deretter fra disposisjonen i kunnskapsoversikten ved et eget avsnitt om Eurorådets Stopp Hatprat-kampanje, med noen eksempler for hvordan kampanjen har blitt implementert i nasjonale kontekster. Så følger gjennomgangen av tiltak i de andre landene vi har studert, før en oppsummering av tiltaksdelen.

3.2 Fremgangsmåte og metodiske utfordringer

Vi har avgrenset tiltaksoversikten til tiltak med et eksplisitt fokus på *språkbruk*. Samtidig er det flere tiltak i kartleggingen som ikke *alene* eller *først* og *fremst* retter seg mot et hatefullt språk. Dette er tiltak som adresserer andre fenomener som mobbing, rasisme, diskriminering og gruppefiendtlige holdninger, men der hatefulle ytringer anses som et aspekt ved disse fenomenene. Til en viss grad er dette ikke helt samme avgrensning som i kunnskapsoversikten, noe som også har med forskjellige fremgangsmåter i researcharbeidet å gjøre.

I søkeprosessen har vi blant annet tatt kontakt med «No Hate Speech Movement»s sentrale administrasjon hos Europarådet i Strasbourg, samt nasjonale kampanjekomiteer i Danmark, Sverige, Finland, Island, Belgia, Tyskland, Norge. Til disse har

vi etterspurt tiltak de har kjennskap til og tiltak de selv har iverksatt.

Videre har vi kontaktet Fritt Ord, som har støttet flere tiltak økonomisk, og Fellesforbundet, som har vært synlige i arbeidet mot hatytringer i arbeidslivet. Mange portaler eller nettsider med fokus på hatefulle ytringer, inneholder dessuten informasjon om andre tiltak, slik at en del av researcharbeidet har vært nettverksbasert.

Det ble også gjort nettsøk med spesielt fokus på type tiltak som ikke var dekket gjennom kontaktnettverk. Tiltak i regi av sivilsamfunn og tiltak som har fokusert på bevisstgjøring og synlighet, er mer tilgjengelige enn interne tiltak i organisasjoner og institusjoner. Det har vært begrensninger i hvilken grad det har vært ressurser til å kontakte aktører hvis

tiltak ikke har vært synlige i media eller på internett, ut over kontaktene som er beskrevet over.

Vi har forsøkt å få fram bredde i tiltak på ulike arenaer der informasjon om disse har vært tilgjengelige, slik som sosiale medier, tradisjonelle medier, arbeidsliv, ungdomsrettede tiltak, tiltak i regi av internasjonale organisasjoner som Europarådet og EU, og institusjoner på lokalt og nasjonalt plan, sivilsamfunn og tiltak initiert av myndighetene.

Av søkeord på tiltak har det vært nødvendig å være åpen for flere ulike betegnelser som beskriver fenomenet, enn kun hatefulle ytringer, da mange tiltak bruker ord som netthets, trolling, netthat, hatprat og så videre.

Tilnærmingen og avgrensningene som ble valgt, har både gitt anledning til å gå noe i dybden på enkelte tiltak, samtidig som oversikten dekker et tilfredsstillende antall tiltak til å kunne belyse noen generelle trekk.

3.3 Internett og sosiale medier

3.3.1 DIGITAL KOMPETANSE

Barn og unges mediebruk har endret seg svært mye de seneste årene. Sosiale medier har blitt en integrert del av barn og unges sosiale liv og er en sentral del av deres ønske om og behov for tilhørighet. De nye medievanene gir nye muligheter for utvikling og læring, men også nye utfordringer. Barn og unge er eksempelvis i økende grad utsatt for mobbing, diskriminering og hatefulle ytringer på nett (Bufdir, 2017; Kofoed, 2009).

En stor andel av tiltakene i denne kartleggingen retter seg mot *utfordringer* som kommer med endring i teknologi og medievaner. I likhet med utdanningstiltakene som er presentert nedenfor, er få tiltak rettet mot yngre barn, mens svært mange retter seg mot ungdom, som for eksempel kurs om digital kompetanse og nettvett. Dubestemmer.no – en net-tressurs om personvern, nettvett og digital dømmekraft – er et eksempel på et slikt tiltak, og inkluderer blant annet filmer, fagtekster og diskusjonsoppgaver. Safer Internet Day fokuserer på økt digital dømmekraft og at barn må stå opp mot hatefulle ytringer. Dagen markeres i over 100 land, og i mange land er det tett samarbeid mellom dette EU-prosjektet og Europarådets «No Hate Speech Campaign». I Norge

ble «Stopp Hatprat»-kampanjen lansert på Safer Internet Day i 2014.

Flere tiltak vil gi barn og unge verktøy for å håndtere og motvirke hatefulle ytringer på nett. Tiltakene sikter mot å myndiggjøre og bevisstgjøre unge om hvilke utfordringer de kan møte gjennom aktivitet på nett og sosiale medier. I den forbindelse ser vi at «nettaktivisme», «verbalt selvforsvar» og «motargumenter» er begreper som er i spill, der målsettingen dreier seg om aktivt å fange opp og håndtere hatefulle ytringer gjennom direkte konfrontasjon. Tiltak med en slik tilnærming er særlig rettet mot ungdom og oppfordrer dem til å engasjere seg og aktivt spre kunnskap eller dele egne erfaringer på sosiale medier. Det er utviklet flere nettsted, håndbøker og veiledere for ungdommer, noe vi ser særlig i Sverige (se tiltaksoversikten i vedlegget).

3.3.2 MELDETJENESTER

Både organisasjoner og politiet har utviklet ulike meldetjenester på internett. Ikkefinndegidet.no var fra 2013 et nettsted drevet av FRI, Foreningen for kjønns- og seksualitetsmangfold, der personer kunne rapportere dersom de hadde blitt utsatt for hatkriminalitet eller hatytringer. De ville da kunne melde fra

gjennom et skjema og stedet der hatkriminaliteten hadde skjedd, ville bli publisert på et kart over Norge. Den som rapporterte inn, kunne selv velge om de ville bli kontaktet av FRI eller rapportere hendelsen til politiet. Det opprinnelige tiltaket er nå avsluttet, og nettstedet er gjort om til en informasjonsside om seksuelle rettigheter, LHBTI (lesbiske, homofile, bifile, transpersoner og interseksualitet) og hatkriminalitet. Nettstedet er nyttig informasjonskilde for en bredere offentlighet, men den henvender seg særlig til LHBTI-personer med retningslinjer om blant annet «Slik anmelder du overgrep» og «Dette er dine seksuelle rettigheter etter menneskerettighetene».

Lignende tiltak for rapportering har også Antirasistisk Senter og Det Mosaiske trossamfund, som har egne skjemaer på sine nettsider for å rapportere henholdsvis rasisme og antisemittisme. Høsten 2017 inkluderte også politiet en tjeneste for å rapportere rasistiske, diskriminerende og hatefulle ytringer på internett, som en del av sin generelle portal for tips (tips.politiet.no). Tipsmottaket er bemannet døgnet rundt, og tipsene håndteres av Kripos.

3.3.3 MYNDIGHETENES INITIATIV

Norske myndigheter har iverksatt flere tiltak mot hatefulle ytringer. hatytringer.no er et nettsted administrert av Bufdir, som retter seg mot et bredt publikum. Nettsiden ble lansert i november 2017, med informasjon som er ment å gi kunnskap, råd og hjelp, og med lenker til både spørsmål knyttet til hva hatytringer er og konsekvenser av hatytringer. Det vises til ulike aktuelle saker som berører hatefulle ytringer, samt regjeringens ulike strategier mot hatefulle ytringer. Her henvises det ikke kun til regjeringens handlingsplan mot hatefulle ytringer, men også handlingsplaner mot diskriminering på grunn av seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk, mot radikaliserings og ekstremisme og antisemittisme.

Nettsiden består også av et nettbibliotek som viser til 46 rapporter, veiledere og annet som berører hatprat. Disse rapportene omhandler en rekke ulike diskrimineringsgrunnlag og ulike fenomener som mobbing, rasisme, krenkelser, radikaliserings m.m. Fokus er videre rettet mot forebygging i form av hvordan man kan «diskutere uten å miste hodet». Siden inneholder også konkret henvisning til hva man skal gjøre dersom en selv eller andre blir utsatt for hatytringer, samt lenke til hvordan man kan tipse politiet.

I 2017 utga Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet veilederen *Vett på nett*, som er ment for personer som i det daglige bistår personer som kan ha nytte av en lettlest brosjyre om nettvett. Det kan være voksne eller ungdom som har behov for informasjon formidlet på en lett forståelig måte, eller barn. Heftet berører temaer som hva internett kan brukes til, hva man må være forsiktig med og hva som kan være farlig, samt regler for hvordan man skal oppføre seg ordentlig på internett. Leseren oppfordres til å delta i diskusjoner på nett, men ikke å skrive stygge ting om andre på bakgrunn av utseende, religion, funksjonshemming, etnisitet eller seksuell tilhørighet. Brosjyren henviser også til ulike kanaler der man kan henvende seg dersom man trenger hjelp fra en voksen.

#ikkegreit er en interaktiv kampanje på sosiale medier som retter fokus mot overgrep og krenkelser blant unge. Kampanjen ble første gang lansert i 2015, og relansert i 2017. Målet er å forebygge, bevisstgjøre og spre informasjon om temaene bildespredning, festrelatert voldtekt og kjærrestevold. På hjemmesiden ikkegreit.no finner du historier, hjelpetjenester, relaterte artikler og filmer om temaene. Kampanjen har også en egen facebook-side.

#ikkegreit ble utviklet til en infoside på ung.no. Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet har også utviklet en egen brosjyre: *Ikke greit: Hva er hatprat og hva kan du gjøre med det?* Den er rettet mot ungdom i alderen 13–18 år med tips og råd til hva

unge kan gjøre dersom de eller andre blir utsatt for hatprat, og hvor de kan få hjelp.

Ung.no er en offentlig nettside rettet mot barn og unge som administreres av Bufdir, blant annet for å formidle rettigheter, gi råd og veiledning på vanlige spørsmål. De har laget en egen ressurside om hatytringer – et tiltak som bygger på kampanjen #ikke greit.

Politiet har også tiltak som i større grad er rettet mot forebygging enn meldetjenesten som er beskrevet over. Politiets nettpatrolje kan sammenlignes med en politipost der publikum kan oppsøke politiet for å motta kriminalitetsforebyggende råd, veiledning i konkrete problemstillinger eller dialog med politiet, og de mottar informasjon eller tips om kriminalitet på internett. Nettpatroljen er kun betjent på dagtid, og det er ikke mulig å levere anmeldelser eller søknader hit. På Facebook-siden deres vises det til artikler for trygg nettbruk, nettvirus, barns rettigheter og internett, straffbare forhold som nettsvindel, ulovlig bilde-delning, overgrep og utpressing på nett.

3.3.2 GRASROTINITIATIV PÅ SOSIALE MEDIER

En gruppe tiltak er mobiliseringskampanjer gjennom sosiale medier. Emneknaggkampanjer som #jævlahomo og #muslimjævel, er eksempler på slike initiativer som både ønsker bevisstgjøring om den diskrimineringen homofile og muslimer utsettes for, og samtidig ødelegge disse som skjellsord gjennom å ufarliggjøre dem. Emneknaggkampanjen #muslimjævel var en direkte respons på at TV2-reporteren Kadafi Zaman ble kalt «muslimjævel» på en direkte-sendt nyhetssending under en anti-islamistisk demonstrasjon i regi av Pegida (Patriotiske europeere mot islamisering av Vesten) i Oslo i 2015. Dette er for øvrig det eneste tiltaket som inngår i denne kartleggingen som direkte angår hatefulle ytringer mot muslimer.

En av oss er et grasrotinitiativ som er inspirert av det svenske #jagärhär – en lukket Facebook-gruppe som omtaler seg som et møtested for dem som deltar i kommentarfelt og debatter. På Facebook-siden skriver de at de har som målsetting å være en tverrpolitisk motvekt til hverdagsrasismen og hatretorikken i kommentarfeltene, som i praksis domineres av ytre høyre. Gruppen har betydelig færre deltakere (467 per i dag) enn det svenske initiativet #jagärhär (75 000) og den tyske #ichbinhier (35 000). Referansen til ytre høyere gjenspeiles verken i den svenske eller den tyske kampanjen, som begge legger vekt på å være politisk nøytrale og fokuserer på å ta et oppgjør med hat på nett. Den tyske bekjenner seg videre til FNs Menneskerettighetskonvensjon. *En av oss* har også møtt motstand og vært en plattform der også hat spres, stikk i strid med gruppens ambisjoner. Gruppens målsetting er å skape fellesskap, fange opp, varsler og svare på hatefulle ytringer på internett. Ut over å være en plattform på sosiale medier ser vi at tiltaket har utviklet seg, og tilbyr i dag nettbaserte forelesninger til ungdom og unge voksne fagforeninger, høgskoler, kommuner. #jagärhär har også inspirert den norske «Stopp Hatprat»-kampanjen når det gjelder ulike fremgangsmåter for tilstedeværelse på nettet, rapportering av problematiske kommentarfelt og felles aksjoner på nettet.

3.3.3 MEDIA

Medieaktører gjennomfører også tiltak mot hatefulle ytringer, og da dreier det seg først og fremst om å forvalte redaktøransvaret for leserinnlegg som kommer på trykk i avisenes kommentarfelt på internett. Videre berører det spørsmål knyttet til hvordan ytringsfrihet og ytringsansvar skal møtes i en ny mediehverdag.

Redaktørforeningen har laget en egen veileder, «Slik håndterer du nettdebatter», som inneholder ti

generelle råd for en bedre nettdebatt til redaktører.¹⁴ Den tar for seg følgende spørsmål: Hvilke regler gjelder? Hvilket ansvar har redaksjonen og redaktøren? Hvordan kan man håndtere innholdet på en slik måte at man i størst mulig grad unngår ulovlige og uetiske ytringer, samtidig som man stimulerer til en mest mulig åpen og fordomsfri meningsutveksling?

Redaktørstyrte aviser i Norge har ulike tilnærminger når det gjelder å motvirke hatefulle ytringer i kommentarfeltet.¹⁵ Dagbladet og Aftenposten har valgt å stenge kommentarfeltene helt, og har flyttet debatten til Facebook og andre sosiale medier. VG har valgt å beholde redaktøransvaret selv. Andre har valgt en mellomløsning ved at de begrenser kommentarfeltet og kun åpner opp for debatt i noen få utvalgte saker. ABC Nyheter har valgt en slik tilnærming. Som begrunnelse for å begrense kommentarfeltet, viser redaktør Tor Strand til nyordet «trolling». Med trolling henviser han til hat, utskjelling, fiendtlighet og personlige vendettaer som går langt ut over sakens tema, og som bidrar til at mange blir skremt bort fra kommentarfeltet. Strand understreker at kommentarfeltet har en viktig funksjon når det gjelder å drive «samfunnet og demokratiet framover i samspill med media» (Strand 2016). Samtidig vedgår han at den hatske støyen som preger kommentarfeltene, har bidratt til å skremme folk bort.

Det fremgår at et åpent kommentarfelt er ressurskrevende for de redaktørstyrte avisene, både når det kommer til økonomi, bemanning og tid. Samtidig ser vi at de fleste aviser med åpne eller relativt åpne kommentarfelt, har regler for debatt og utestenger personer som ikke overholder reglene. Dette krever en løpende vurdering fra moderatorene av hva som er legitime og ikke-legitime ytringer. Flere redaksjoner har opparbeidet seg erfaring med å identifisere hvilke typer saker som vekker reaksjoner

og krever aktiv moderering, og kan vurdere å ikke åpne kommentarfeltet dersom de ikke har kapasitet til å moderere. Med flyttingen av kommentarfelt til Facebook har derimot redaktørene ikke anledning til selv å velge om de skal åpne eller lukke kommentarfelt, men kan kun regulere om de selv skal publisere artiklene eller ikke. De har heller ingen anledning til å følge opp kommentarfeltene der andre deler saker, i for eksempel lukkede grupper.

Redaktørene må ta stilling til både eksisterende og potensielle hatefulle ytringer. I den forstand er tiltakene rettet mot en ansvarliggjøring av dem som ytrer seg hatefullt på nettet, gjennom blant annet å ha klare debattregler og tydeliggjøring av at nettet ikke er et rettstomt rom. Med dette er redaktørens tiltak fortrinnsvis rettet mot dem som ytrer seg eller potensielt ytrer seg hatefullt. Her ser vi et skille mellom tiltak i regi av sivilsamfunn og frivillige organisasjoner som i større grad er rettet mot ansvarliggjøring av ungdom som er vitne til hat. Tiltak i regi av media går også i retning av atferdsregulering, gjennom blant annet strenge debattregler, samt ulike straffer og sanksjoner, som for eksempel utestengelse fra kommentarfelt dersom reglene ikke blir overholdt. I grove tilfeller vurderer redaksjonene å politianmelde hatefulle ytringer.

Hate Speech International (HSI) er et uavhengig nettverk av journalister og akademikere på tvers av stater som jobber med forskning og undersøkende journalistikk om ekstremisme, hatefulle ytringer og hatkriminalitet. Bak initiativet, som ble opprettet våren 2013, står de norske journalistene Kjetil Stormark og Øyvind Strømmen. HSI mottar blant annet støtte fra Fritt Ord og Utenriksdepartementet og tilrettelegger for mellomstatlig samarbeid mellom reportere og medieorganisasjoner i Europa, Midtøsten og Nord-Afrika. Deres arbeid er koblet til

¹⁴ <https://www.nored.no/NR-dokumentasjon/Rapporter-og-veiledere/Slik-styrer-du-nettdebatten>

¹⁵ Kartleggingen inkluderer kun et lite utvalg av redaktørstyrte medier for å belyse ulike tilnærminger.

demokrati og menneskerettigheter, og de baserer seg på at ytringsfrihet og informasjonsfrihet er de viktigste virkemidlene for å bekjempe ekstreme og hatefulle holdninger og handlinger. Målsettingen er både å undersøke, spore opp, analysere og rapportere hatefulle ytringer og hatkriminalitet. Sentralt for dette tiltaket er også å opplyse om personer og organisasjoner som systematisk utnytter sin ytringsfrihet gjennom å nøre opp under konflikter eller oppfordre til vold. De jobber derfor med å kartlegge nettverk og sentrale aktører. HSI sikter mot å både forebygge, fange opp og håndtere hatefulle ytringer, hatkriminalitet og ekstremisme.

3.3.4 ANNET

Prosjektet «Nettkrigerne» av Kyrre Lien har som målsetting å skape større forståelse og innsikt i hva som motiverer personer som er aktive på nettet. Hensikten er å undersøke hvem som ytrer hat på nett og hva som motiverer dem. Lien har intervjuet 15 av de mest aktive nettdebattantene i Norge. Det tas utgangspunkt i demografisk statistikk fra boka *Liker - liker ikke*. Tiltaket består av en dokumentarfilm og en nettside med intervjuer og møter med menneskene bak ytringene. Prosjektet støttes av VG og Fritt Ord.

3.4 Utdanningsinstitusjoner

Ifølge regjeringen har undervisningsinstitusjoner et særlig ansvar for aktivt å forebygge hatefulle ytringer og sørge for at personer som utsettes for dette, får oppfølging. Regjeringens Strategi mot hatefulle ytringer 2016–20 har derfor som målsetting å inkludere arbeidet mot hatefulle ytringer i det systematiske arbeidet med helse, miljø og sikkerhet i skole og utdanning.

Hovedandelen av tiltakene vi har kartlagt, er rettet mot skole og utdanning. Flere av disse tiltakene henviser til skolens styringsdokumenter som opplæringsloven, læreplanen og kompetansemål. Tiltakene sikter mot bevisstgjøring og kunnskapsheving både direkte til elevene selv eller via lærere og annet skolepersonell. For eksempel tilbyr DEMBRA veiledning og opplæring av skoleledere og lærere for å styrke skolens brede forebyggende arbeid mot gruppefiendtlighet, herunder hatefulle ytringer. Fri Fagbevegelses tilbud om demokratiopplæring på Utøya skal styrke elevenes demokratiske holdninger, verdier og ferdigheter gjennom seminarer og etterarbeid. Samiske og jødiske veivisere tilbyr besøk på grunn- og videregående skoler fra unge mennesker,

henholdsvis samer og jøder, som kan fortelle om den aktuelle gruppen og seg selv. Målet er å motarbeide negative holdninger og ytringer, og forbedre ungdommers kunnskap og forståelse av det å være jøde eller same i dagens samfunn.

Høgskolen i Oslo og Akershus tilbyr kurset «Kunnskap om ekstremisme og radikaliserings», som gir 15 studiepoeng. Hatprat utgjør én av kursets fire komponenter. Kurset er et samlingsbasert nettstudium for profesjonsutøvere som møter ungdom i førstelinjetjenesten, slik som lærere, helsesøstre, barneverns- og sosialarbeidere og politi. På HiOA er det også laget et brobyggerkurs for jødisk ungdom som reiser ut i skolen og arbeider mot antisemittisme og rasisme. Her trenes studentene i demokratiforståelse. De blir kjent med menneskerettighetene og får erfare hvordan deres stemmer kan bidra til å styrke demokratiet og menneskerettighetene i Norge generelt og i skolen spesielt. Studentene øver på å se seg selv utenfra, og de forstår at verdier kan være på kollisjonskurs.

Kartleggingen viser at få av tiltakene rettet mot skole og utdanning har yngre barn som målgruppe.

De fleste tiltakene er først og fremst rettet mot ungdomsskolen og/eller videregående skolen.

Elevmedvirkning og ansvarliggjøring står fram som sentrale målsettinger for tiltakene som retter seg mot ungdom og skolen. Flere av tiltakene som er rettet mot utdanningssektoren, har både *holdning-* og *handlingsskapende* arbeid som formål. Målsettinger om å ansvarliggjøre tilskuere ligger til grunn for veldig mange tiltak av og for ungdom. Det legges opp til at ungdom skal gå fra å være passive til å bli aktive, deltakende og handlende. De skal trenes opp i å ta til motmæle. Flere tiltak inneholder ulike ressurser og verktøy i form av blant annet håndbøker, retningslinjer, ferdig utviklede motsvar, for å gjøre ungdom rustet og kampklar. Slike tiltak oppfordrer til aktivt å oppsøke og gjenkjenne hatefulle ytringer på nett. Eksempel fra *Bookmarks* til «Stopp Hatprat»-kampanjen: «Å utvikle ferdigheter og motivasjon hos unge mennesker slik at de kan gjenkjenne hatprat på nettet og å bli 'nettaktivister for menneskerettigheter'» (Fra *Bookmarks*, s. 15). Flere av tiltakene fra Sverige retter seg også mot nettaktivisme.

Flere av prosjektene tilbyr kunnskap om hatefulle ytringer og gruppefiendtlighet på et generelt grunnlag ved at det vektlegges de mekanismene som ligger til grunn for diskriminering og gruppefiendtlige holdninger («Stopp-Hatprat»-kampanjen, DEMBRA, demokratiopplæring på Utøya, 22. juli-senteret). Noen organisasjoner og aktører tilbyr kunnskap om enkelte grupperes særegne historie og diskrimineringsgrunnlag (jødiske og samiske veivisere).

3.4.1 MENNESKERETTIGHETSUNDERVISNING

Menneskerettighetsundervisning (MRU) blir fremmet som en viktig tilnærming for å forebygge og imøtekomme hatefulle ytringer. Dette kan sees som en del av et pedagogisk MRU-prosjekt med vekt

på menneskerettigheter som et politisk og moralsk dannelsesprosjekt. Ambisjonen om å gjøre menneskerettigheter til et utdanningsprosjekt spores tilbake til verdenskonferansen i Wien i 1993, og er presisert i FNs deklarasjon om menneskerettighetsundervisning fra 2011. Her defineres MRU bredt, som undervisning *om, for og gjennom* menneskerettigheter. Kunnskap *om* innebærer kunnskap om de ulike rettighetene og institusjonene som forvalter dem, hva de betyr og hvordan de skal anvendes, samt ulike begrunnelser for MR. En sentral del av MRU handler om at menneskerettigheter begrunnes, forstås og tolkes på ulike vis. Kunnskap *for* sikter til at elever og studenter skal utvikle *holdninger* og *atferd* i tråd med MR, det handler om engasjement for andres rettigheter og om barn som menneskerettighetsaktivister. *Gjennom* viser til at skolen skal være preget av respekt for menneskerettighetene i sin behandling av elever (Winje, Breidlid, Lybæk & Valen-Sendstad, 2017).

Vi finner igjen flere av visjonene og målsettingen til MRU i tiltakene som inngår i denne kartleggingen, både de nasjonale og de internasjonale. Her har særlig Europarådet og Hate Speech Movement vært en pådriver når det gjelder å koble hatefulle ytringer til et bredt holdnings- og handlingsskapende arbeid gjennom MRU. DEMBRA og demokratiopplæring på Utøya er også i tråd med en slik tilnærming. Samtidig ser vi at flere av tiltakene som inngår i denne kartleggingen, fokuserer på ungdomsmedvirkning og nettaktivisme i tråd med preposisjonen *for*, som ikke bare sikter mot holdningsendring, men også handling og respekt for andre. MRU er også sentral i regjeringens nye reviderte læreplanverk. I ny overordnet del står det blant annet at «Opplæringen må være i samsvar med menneskerettighetene, samtidig som elevene skal tilegne seg kunnskap om menneskerettighetene». Slik kan demokrati- og menneskerettighetsopplæring sees som en del av skolens systematiske arbeid mot hatefulle ytringer i skolen.

3.5 Andre arenaer og aktører

Et punkt i regjeringens strategi mot hatefulle ytringer innebærer å arbeide aktivt for å skape arenaer for dialog, toleranse og bevissthet rundt konsekvensene av hatefulle ytringer.¹⁶ Flere tiltak i denne kartleggingen har en dialogorientert tilnærming, særlig rettet mot ungdom og unge voksne. Tiltak rettet mot utdanningssektoren vil alltid være sentrale i et slikt dialogøymed ettersom skolen er en arena der barn og unge samles uavhengig av tilhørighet og bakgrunn (se også gjennomgangen av tiltakene i kap. 3.4).

Et annet tiltak som fremmer dialog, er «Dialogpilotene», som ble etablert som en forening i 2015. Dette er et utdanningsprosjekt for unge voksne, og presenteres som et holdningsskapende prosjekt for ungdom i Oslo og østlandsområdet. Foreningen er et samarbeids- og dialogprosjekt mellom ulike tros- og livssynssamfunn i Oslo-området. Dialogpilotene eies av følgende organisasjoner: Tauheed Islamic Centre, Minhaj Konfliktråd, Islamic Cultural Centre Norway, Human-Etisk Forbund Oslo og Kirkelig dialogsenter. Dialogpilotene utdanner unge voksne i dialogisk metode og kulturforståelse ved Universitetet i Oslo. Hovedmålet er å drive dialog rettet mot ungdommer for å øke toleransen for andre tros- og livssyn, dialogkompetanse samt forebygge utenforskap, intoleranse, konflikter og ekstreme holdninger.

Andre viktige arenaer er ungdomsklubber, fritids-tilbud og idrettsarenaer. *Med idretten mot homofobi* er et eksempel på tiltak mot homofobi i idretten. Ikke-formell utdanning har mulighet for å nå ungdom på en helt annen måte en formell utdanning, og det vil også kunne nå andre ungdommer og personer som har utfordringer i møte med skolen.

Få tiltak som inngår i denne kartleggingen ser ut til å legge til rette for tverrpolitisk dialog. Unntaket er «Stopp Hatprat»-kampanjen, som samler ungdommer og ungdomsorganisasjoner på tvers av politisk tilhørighet og landegrenser gjennom nasjonal og internasjonal dialog og nettverksbygging.

I kartleggingen har vi ikke med andre tiltak enn dem som legger til rette for fysiske møteplasser for de som er utsatt for hatefulle ytringer eller diskriminering, eller for de som selv hater. Imidlertid har organisasjoner som Antirasistisk Senter, Skeiv Ungdom og Norges Handikapforbunds Ungdom ulike arrangementer rettet mot sine medlemmer der dette inngår. AUF, SU, Fagforbundet Ung og Solidaritetsungdommen har dessuten hatt aksjonskvelder mot hatprat der de aksjonerer mot hat i kommentarfeltet.

I Oslo har det kommunale «SALTO»-prosjektet også satt fokus på tematikken. Med utgangspunkt i det å forebygge radikaliserings har de tatt opp hatytringer som tema for ungdomsgrupper. Erasmus+ har organisert internasjonalt kurs mot hatytringer for ungdomsarbeidere i Oslo, med bidrag fra Stopp Hatprat.

Nettkurs for psykisk utviklingshemmede, arrangert av NFU Oppland og Sykehuset Innlandet, er et tiltak som er rettet mot gruppen selv med målsetting om myndiggjøring. Et lignende tiltak har Fellesforbundet (FO), som har laget en egen veiledning for sine medlemmer, på bakgrunn av en rapport som viser at profesjonene som FO organiserer (bl.a. barnevernspedagoger, sosialarbeidere, vernepleiere og velferdsvitere) i stor grad utsettes for hatefulle ytringer og netthets. Dette avdekker at negative stereotyper, fordommer og stigmaer også rammer yrkesgrupper.

¹⁶ <https://nettsteder.regjeringen.no/erklaringmothatytringer/>

3.6 Europarådets «No Hate Speech Movement»

Europarådets «No Hate Speech Movement» ble lansert 22. mars 2013 og er en del av Europarådets bredere innsats for å fremme menneskerettigheter på og utenfor internett. Prosjektet er basert på ungdomsmedvirkning og medforvaltning. Initiativet kom fra ungdomsrepresentanter i Fellesrådet for ungdom, som består av ungdomsrådet og representanter fra medlemsstatene til den Europarådets europeiske styringskomité for ungdom. Initiativet kom som en reaksjon på handlingene til terroristen Anders Behring Breivik i regjeringskvartalet og på Utøya 22. juli 2011, der de så hvordan hatideologier på nett utgjorde en grunnleggende del av terroristens verdigrunnlag og legitimering av angrepene. Ungdomsrådet mente det var nødvendig å ta et oppgjør med hatet og skape en bevegelse mot hatet som fikk spre seg uimotsagt på internett, og styrke menneskerettighetenes posisjon også på internett. Intensjonen er at ungdom skal lede kampanjen med støtte fra statlige ungdomsinstitusjoner. I de ulike statene har kampanjen ulik utforming og stor grad av autonomi, avhengig av hvem som driver den og hvilke utfordringer de har. Kampanjen ble videreført fra 2015–17 som en del av Europarådets handlingsplan for å bekjempe voldelig ekstremisme og radikaliserings. Mens kampanjen opprinnelig først og fremst hadde fokus mot hatefulle ytringer på internett, er den nå rettet mot hatefulle ytringer både på og utenfor nettet.

Formålet med kampanjen er å styrke en menneskerettighetskultur, øke bevisstheten om hatefulle ytringer, endre holdninger til hatprat og mobilisere unge mennesker til å reagere mot det. Kampanjen oppfordrer til respekt for ytringsfriheten og har som mål å utvikle alternative reaksjonsmåter mot hatprat, som forebygging, opplæring, bevisstgjøring, selvregulering blant brukere og å oppmuntre til støtte for dem som er utsatt for hatprat. I hovedsak handler

kampanjen om å fremme menneskerettigheter på nettet, og å gjøre internett til et tryggere sted for alle. Kampanjen sikter mot både å *forebygge, fange opp og håndtere*.

Hovedmålene for kampanjen er å støtte menneskerettighetsopplæring som forebyggende tiltak for å handle mot hatefulle ytringer og den trusselen de utgjør for samfunnet og ungdommers helse og velvære. Videre har kampanjen som mål å utvikle og spre verktøy og mekanismer for å rapportere hatprat, spesielt på nett, inkludert på nasjonalt nivå. Det er videre en målsetting å mobilisere nasjonale og europeiske partnere til å forebygge og motvirke hatprat og intoleranse på og utenfor internett. Til sist søker kampanjen å fremme mediekunnskap og digitalt borgerskap og støtte ungdomsmedvirkning i «Internet Governance».

EUROPARÅDETS KAMPANJE I NORGE

I Norge er kampanjen «Stopp Hatprat» (<http://www.stoppatprat.no>) en del av Europarådets «No Hate Speech Movement». Den norske kampanjekomiteen består per i dag av organisasjonene Den norske Helsingforskomité, Det Europeiske Wergelandsenteret (EWC), Redd barna, Antirasistisk Senter, Europeisk Ungdom, Norges Handikapforbund Oslo, Røde Kors Ungdom, Landsforeningen mot rasisme og Skeiv Verden. Norges Handikapforbund Oslo og Skeiv Ungdom har hatt en særskilt rolle ved å være vertskap og administrere kampanjen nasjonalt med støtte fra Barne- og likestillingsdepartementet. EWC har bidratt særlig overfor det formelle utdanningssystemet med støtte fra Kunnskapsdepartementet, og har oversatt metodematerialet Bookmarks til norsk. Også andre organisasjoner har vært involvert i etableringen av kampanjen, blant annet Høgskolen i Oslo og

Akershus, representert ved professor Anne Birgitta Nilsen. Slik har kampanjen vært en viktig arena for dialog. Videreføringen av støtten til «Stopp Hatprat»-kampanjen er et tiltak i regjeringens strategi mot hatefulle ytringer. Kampanjen har også mottatt støtte fra UNESCO, Erasmus+ og LNU – Landsrådet for Norges barne- og ungdomsorganisasjoner.

Den norske kampanjen arbeider hovedsakelig med tre hovedområder: menneskerettighetsopplæring (basert på håndbøkene *Bookmarks* og *We CAN!*), tilstedeværelse i sosiale medier og aktiv synliggjøring av forbilder og ungdomsambassadører.

«No Hate Speech Movement» har utviklet et eget materiell for opplæring både i form av håndbøker og som veiledere og materiell på nett. *Bookmarks* er en håndbok for forebygging av hatprat på nettet gjennom menneskerettighetsopplæring. *Bookmarks* er utviklet av ungdomsavdelingen i Europarådet som en del av «Stopp Hatprat»-kampanjen og oversatt til norsk av Det Europeiske Wergelandsenteret. Den norske kampanjen tilbyr blant annet gratis workshop som bygger på *Bookmarks*, der deltakerne kan lære om hatefulle ytringer og hvordan de kan svare på disse. Kampanjens andre håndbok, *We CAN! Taking Action against Hate Speech through Counter and Alternative Narratives*, gir en innføring i arbeidet med mot- og alternative narrativer mot hatprat. Også denne håndboken er basert på prinsippene i menneskerettighetsundervisning. Målet for disse aktivitetene er å utvikle de nødvendige kunnskapene, ferdighetene og holdningene for at ungdommer kan bli aktive demokratiske borgere på nett. Heller enn å beskytte ungdom mot hatprat, ønsker kampanjen å myndiggjøre dem til å gjenkjenne og stå opp mot hatprat og for menneskerettigheter både på og utenfor internett. Kunnskapen blir formidlet både direkte til ungdom gjennom workshop for ungdomsråd, ungdomsorganisasjoner, ungdomspartier, ungdomsaktivister og ungdomsklubber, samt indirekte gjennom kurs for ungdomsarbeidere og andre som jobber med ungdom.

Stopp Hatprat har et ungdomsnettverk med over 100 medlemmer og over 40 organisasjoner som støtter kampanjen. De har også ambassadører – åtte ungdommer fra hele Norge som skal fungere som kampanjens ansikt utad. Gjennom et helt kalenderår skal ungdommene få opplæring i hva hatprat er, delta og skape aktiviteter slik som konferanser, kampanjer og debatter.

EUROPARÅDETS KAMPANJE I SVERIGE

«No Hate Speech Movement» i Sverige drives av Statens medieråd, tilsvarende Medietilsynet i Norge. De vil adressere rasistiske og sexistiske budskap, ondsinnethet, trakassering og mobbing på nett, særlig rettet mot barn og unge. De vil gi barn og unge verktøy for å håndtere og motvirke netthat.

De har som målgruppe lærere og personer som vil jobbe i klasserommet, og den bredere befolkning – barn og voksne samt foreldre. For bruk i skolen har de utviklet et eget metode-materiale «No hate i skolan», som inneholder fem øvelser for ungdomsskolen og videregående relatert til skolens verdigrunnlag og demokratioppdrag. Den er både rettet mot elever og lærere. Videre har de laget podcast, informasjonsfilmer og veiledninger, samt organisert opplæring av bloggere og moderatorer. De har også benyttet seg av emneknagger og hatt aksjonsdager i sosiale medier, deriblant har de etablert No hate-dagen, 4. november, som de har markert årlig siden 2014.

EUROPARÅDETS KAMPANJE I FINLAND

Finland var tidlig ute med å etablere Europarådets kampanje mot hatytringer, og fikk nærmere 200 000 euro i årlig støtte fra departementet for utdanning og kultur. Dette muliggjorde store arrangementer og to ansatte, i tillegg til mobiliseringen av en stor gruppe

frivillige. Kampanjen i Finland var, ifølge utdannings- og kulturministeriet, rettet mot mennesker med ulik minoritetsbakgrunn og med intensjonen å myndiggjøre disse og gjøre dem mindre sårbare for konsekvensene av hatprat.

En utskifting av vertsorganisasjonen for kampanjen i 2015 fikk imidlertid graverende konsekvenser for kampanjens arbeid. PLAN Finland, som hadde vært vertskap fra 2013¹⁷, fikk beskjed fra den internasjonale avdelingen at de ikke fikk jobbe med temaet. Kampanjeledelsen ble så flyttet til Alliansi, en organisasjon med betraktelig mindre ressurser. Med dette måtte et fåtall frivillige bære et stort ansvar og mange henvendelser. Kampanjen i Finland ble lagt ned i 2017, i forbindelse med den europeiske kampanjens avslutning.

Et eksempel på aktiviteter i regi av kampanjen har vært «Hate Destroyer» på en av Finlands største musikkfestivaler, Flow Festival i Helsingfors. Her inviterte de Irmela Mensah-Schramm, en tysk kvinne i 70-årene (populært kjent som «graffiti-grandma»), som frivillig har brukt de siste 30 årene på å fjerne rasistisk tagging. Alle som deltok på festivalen fikk tagge budskap mot hatprat på de flere titalls kvadratmeter store sponplatene med veiledning fra Irmela og flere frivillige assistenter fra kampanjen. Den flere dager lange aktiviteten ble konstant filmet og senere lagt ut som time-lapse-film på nett. Flere store artister som deltok på festivalen, hadde fått med seg initiativet, og det ble referert til fra scenen.

Andre aktiviteter har vært kurs for ungdommer, opplæring av frivillige og videoer som viser hvordan hatprat får mennesker til å føle seg, samt portrettintervjuer med personer som har blitt utsatt for hatprat og som tar til motmæle. Etter et regjeringskifte ble støtten til kampanjen kuttet, slik at de ikke lenger har midler til prosjekter eller ansettelsler. Dette har begrenset aktiviteten, og kampanjen lå

lenge administrativt under det finske ungdomsrådet og var helt avhengig av frivillige til å drive aktivitet med fokus på sosiale medier.

EUROPARÅDETS KAMPANJE PÅ ISLAND

På Island har myndighetene delegert den utadrettede satsningen mot hatytringer til «No Hate Speech Movement» («Ekkurt hatur» på islandsk), som koordineres gjennom det islandske «Safer Internet Center» (SAFT). Senteret har innført flere tiltak mot hatytringer gjennom sine samarbeidspartnere. Kampanjen har ansvar for det meste av bevisstgjøringen, og myndighetene er selv representert i styringskomiteen til senteret.

På Island består nettverket av det nasjonale foreldreutvalget «Home in school», Røde Kors, Redd Barna, politiet, Medietilsynet og Universitetet på Island, Kontoret for post og telekommunikasjon samt representanter fra tre departementer: utdannings-, velferds- og innenriksministeriet. I tillegg til de nevnte aktørene i Safer Internet Center samarbeider med «No Hate Speech Movement» på Island med det nasjonale ungdomsrådet (LUF) og paraplyorganisasjonen for ungdomsklubber (Samfés). Totalt fokuserer en 10–20 personer fra ulike NGO-er (Ikke-statlige organisasjoner) til enhver tid med å virkeliggjøre kampanjen.

Siden de ulike aktørene har ulike virkeområder og driver ulike aktiviteter, har de fokusert på ulike tiltak innenfor nettopp sitt virksomhetsområde. Foreldreutvalget har ansvar for bevisstgjøring, Røde kors tilbyr rådgivning gjennom sin døgnåpne hjelpelinje, Redd Barna sammen med politiet tilbyr en «hotline», der man kan melde ifra om ulovlig innhold og atferd på internett. Redd Barna promoterer hotlinen, mens politiet har ansvar for etterforskning. Hotlinen

er synliggjort på ulike nettsteder som fokuserer på hatytringer, mobbing eller barnemishandling. Publikum kan bruke rapporter-knappen for anonymt eller med navn å melde fra om hatytringer, og politiet skal så raskt følge opp med etterforskning og gjennomføre nødvendige tiltak. Tiltaket kan minne om norske Kripos' «røde knapp» i Norge, der publikum kan rapportere inn rasistiske ytringer.

Sammen med politiet på Island er kampanjen i ferd med å utvikle en veileder om hatkriminalitet som vil bli distribuert av politiet, og som inkluderer mange ulike utsatte grupper. Veilederen svarer blant annet på hva hatkriminalitet og hatytringer på nett er, hvor grensen går og retter seg mot den brede offentligheten.

EUROPARÅDETS KAMPANJE I TYSKLAND

Tyskland er et land som er sent ute med å sette i gang en nasjonal kampanje. Årsaken ligger blant annet i det føderale systemet, der en rekke politikkområder gjennomføres i regi av «Länder». Implementering av nasjonale satsninger kan derfor være mer krevende. Siden februar 2016 koordineres den tyske «No Hate Speech»-kampanjen av en medieaktør – Die [Neuen deutschen Medienmacher](#). Myndighetene (Ministeriet for familie, eldre, kvinner og ungdom) støtter kampanjen innenfor et større demokratirettet program (Demokratie leben!).

I den nasjonale kampanjekomiteen er et bredt spekter av samfunnsaktører fra sivile og politiske myndigheter representert, noe som tyder på at det offentliges forholdsvis kortvarige støtte ble oppfattet som en «igangsetter».

Nohatespeech.de, den tyske «No Hate Speech Movement»s nettside, vant i 2017 den pedagogiske medieprisen for sin tilnærming til hatytringer, for god tilgjengelighet og kvalitet på informasjonen på nettsiden. Målet er å gi ungdom og voksne informasjon

om hatytringer og gjøre hatprat i det digitale rom synlig. Nettstedet har et enkelt brukergrensesnitt med oversiktlige kategorier som «kunnskap», «bli med» og «svare». Du får nyttige tips for hvordan du skal forholde deg til krenkende kommentarer og innhold på nett samt informasjon om rettslig grunnlag og hvor du kan henvise deg videre. Nettstedet samler også kampanjemateriale fra andre nettplattformer, slik som kampanjens YouTube-kanal, der man kan finne intervjuer med representanter for internettjenestetilbydere, politikere og bedrifter. YouTube-kanalen svarer også hat med humor gjennom en serie videosketsjer for og mot digitalt hat, kalt *Bundestrollamt*, som kan oversettes som «fylkestroll». De har en omfattende katalog med *memes* – bilder med humoristiske tekster for deling i sosiale medier – på temaene hat og kjærlighet.

EUROPARÅDETS KAMPANJE I ØSTERRIKE

Østerrike var forholdsvis sent ute i implementeringen av en nasjonal variant av Europarådets kampanje, selv om det har foregått sporadiske arrangement og initiativer i noen år, for eksempel diskuterte 150 ungdommer som deltok i ungdomsparlamentet i 2015 et lovforslag om regulering av hatefulle ytringer (se nærmere beskrivelse i tiltaksoversikten). I 2016 ble det opprettet en nasjonal komité mot hatefulle ytringer der myndighetene er tungt representert (bl.a. forskjellige departement, parlamentet og det nasjonale senter for demokratilæring, *Polis*), men også et bredt spekter av organisasjoner fra det sivile samfunn. Europarådets håndbok *Bookmarks* ble publisert på tysk samme år (en fornyet utgave og tysk utgave av Europarådets håndbok *We Can* kom ut i 2017). Det ble lansert en webportal (*CounterAct*) som sprer informasjon, verktøy og handlingsanvisninger som skal hjelpe å motarbeide hat og hets på nettet på en effektiv måte. Et spesielt element i den

østerrikske kampanjen er et rådgivningsbyrå, der personer som er rammet av eller er vitne til hatefulle ytringer kan få rådgiving og hjelp – også ansikt til ansikt. Dette har eksistert siden 2000 og er en utvidelse av et tiltak som støtter personer som har blitt rammet av rasistiske overgrep.

Østerrike er et eksempel på hvordan politisk og økonomisk støtte fra myndighetene, samt sterk deltakelse og eierskap blant sivilsamfunnsaktører, kan bidra til å iverksette tiltak som innen kort tid fanger opp, håndterer og har fokus på forebygging. Samtidig viser eksempelet hvordan tiltak mot hatefulle ytringer bygger på og drar veksler på tiltak på tilgrensende områder.

AVSLUTTENDE BEMERKNINGER OM EUROPARÅDETS KAMPANJE

Kampanjen har hatt vært viktig for myndighetenes innsats i samtlige land som er omtalt i dette kapitlet, og bidratt til å styrke dens betydning. Enten ser kampanjen ut til å ha vært utslagsgivende for mer systematisk innsats, eller så har den vært et symbol på myndighetenes satsning. Samtidig ser vi at samspill mellom myndigheter og det sivile samfunn varierer betraktelig i de forskjellige land, noe som får utslag for bredden og langsiktigheten av satsningene.

Der kampanjen har vært synlig, kan det ha hatt en positiv effekt på andre initiativer og tiltak i de samme landene. I neste delkapittel beskrives tiltakene i forskjellige land mer omfattende.

3.7 Landstudier

SVERIGE

I tillegg til aktivitetene i forbindelse med «No Hate Speech»-kampanjen, som ble beskrevet i forrige kapittel, finnes det mange ulike tiltak i Sverige som retter seg mot hatytringer, både fra myndighetene, sivilsamfunnet og media.

I svensk kontekst er begrepet netthets mer utbredt enn hatytringer. Selv om begrepet kan oppfattes bredere og ikke nødvendigvis betyr det samme, brukes det ofte om ytringer som kan klassifiseres som hatytringer. Begreper som «troll» og «hatere» er også vanlig brukt om personer som sprer hatytringer på nett, men kan ha en stigmatiserende effekt. Politiet har noen enkle veiledninger for hvordan de skal rapportere hatytringer og hva som er lovlig eller ulovlig, men ser ikke ut til å ha truffet tiltak som utmerker seg i forhold til hva som finnes i andre nordiske land. Videre er det mange mindre initiativer

fra media og ulike nettsteder som enten opplyser om hatytringer eller bruker humor for å synliggjøre og til tider latterliggjøre dem. Det diskuteres alt fra algoritmer som kan gjenkjenne hatytringer, til forskningsprosjekter som fokuserer på hvem trollene er, i tillegg til underholdende nettsteder som gir råd om hvordan man gjenkjenner troll og tester man kan ta for å finne ut om en selv er det, men de mest utviklede og omfattende prosjektene er ofte systematiske og utdanningsfokuseret.

MYNDIGHETENES INITIATIV

Tittelen på den nasjonale statlige handlingsplanen mot rasisme og andre former for fiendtlighet og hatkriminalitet er *Samlat grepp mot rasism och hatbrott*. Den svenske regjeringen samler her innsatsen og alle relevante aktører fra regionale og lokale myndigheter og fra sivilsamfunnet. Målet er å forebygge og motvirke rasisme og polarisering for å skape mer

solidaritet og samhold. Planen retter seg mot strategiske områder som er pekt ut av regjeringen, og legger en bred definisjon av rasisme til grunn som inkluderer lignende former for fiendtlighet. Således er også seksualitet og kjønnsidentitet innbefattet i planen. De strategiske områdene er mer kunnskap, utdanning og forskning; forbedret samordning og oppfølging i sivilsamfunnet; økt støtte og fordypet dialog; forsterket forebyggende arbeid på nett og et mer aktivt rettsvesen. Planen skal utforme en struktur for samordning som ligger til grunn for et langsiktig strategisk arbeid. I planen listes eksisterende og planlagte tiltak.

Forum för levande historia er en myndighet under det svenske kulturdepartementet som jobber for demokrati og likeverd (med særlig fokus på å informere om holocaust og kommunistiske regimers forbrytelser mot menneskeheten), og har en sentral rolle i innsatsen innenfor utdanning. De samarbeider med *Skolverket* (tilvarende utdanningsdirektoratet i Sverige) i å utvikle et undervisningsmateriale som inkluderer islamofobi, antisemittisme, afrofobi og samehets, men også homofobi og transfobi. En bred målgruppe – arbeidsformidlere, sosialarbeidere og politiansatte – blir også tilbudt det samme opplegget. Organisasjonen kan minne om HL-senteret i Norge.

Selv om denne strategien ble lansert i 2016, finnes det ingen samordnet innsats mot hatytringer fra myndighetene i Sverige, og unge vet ikke nødvendigvis hvor de kan henvende seg for å få god informasjon om hatytringer. Det finnes likevel interesse for å styrke samordningen. Kulturdepartementet er en av pådriverne for en strukturell tilnærming og har ansvar for flere av tiltakene, også relatert til utdanning. Det skyldes blant annet at dette departementet har ansvar for Sveriges demokratiforsterkende arbeid. Statens medieråd ligger også under dette departementet.

Flere statlige institusjoner har utarbeidet

undervisningsopplegg rettet mot skolen. Særlig medietilsynet i Sverige og Statens medieråd har vært aktive. Statens medieråd har satt i gang flere tiltak mot hatefulle ytringer. De har blant annet laget resurspakker med variert innhold – informative tekster, metodemateriale, videoer, veiledninger/råd og publikasjoner – for biblioteker og pedagoger. Her er også hatefulle ytringer og netthets inkludert som tema.

Et annet av prosjektene fra *Statens medieråd* som tar opp hatytringer, er prosjektet «MIK för mig», et digitalt utdanningsmateriale i medie- og informasjonskunnskap rettet mot skoler og bibliotek. Målet er å styrke kritisk tenkning hos barn og unge i møte med den stadig endrende medievirkeligheten. Det interaktive utdanningsmaterialet knyttes opp mot ulike fag og læringsmål i den svenske læreplanen og har en bred tilnærming, der hatytringer sees på som en del av barn og unges medieopplæring. Læreren kan velge mellom ulike moduler, og enten bruke et ferdig undervisningsopplegg eller skreddersy et materiale for et umiddelbart behov. Blant de didaktiske virkemidlene er øvelser, diskusjonsspørsmål, filmer, podcast og quiz.

Veilederen *Hat och kränkingar på internet* er medierådets veileder til foreldre som uroer seg for barnets nettbruk, og gir råd for hvordan de kan støtte barnets nettbruk på en god måte med kunnskap, råd og tips. Heftet er oversatt til engelsk, arabisk, somalisk, fransk og persisk.

En annen tilnærming fra medierådet er tegneserieboken *Ordet är fritt – men behöver du säga allt du tänker*, som ble gitt ut i 2017. Her bidrar kjente svenske tegneserietegnere og forfattere med tegninger, og ved å dele sine opplevelser av netthat og strategier for å håndtere det. Boken bruker humor for å sette fokus på sexistisk hatprat. Det følger med en lærerveiledning, og ressursiden byr også på to podcaster om sexisme.

Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor (MUCF) er en statlig myndighet som bidrar med

kunnskap om unges levkår og sivilsamfunnets forutsetninger. Publikasjonen *Hat på nettet* fra 2014 er én av flere som omhandler krenkelser på nett. Den ser på juridiske spørsmål rundt netthat, trusler, trakassering og krenkelser og hvilke regler om ansvar som gjelder for hva man skriver og publiserer i sosiale medier eller andre steder på internett. Til publikasjonen er det laget både kortfilmer der ungdom forteller om sine opplevelser av netthat, samt utarbeidet en lærerveiledning.

ANDRE AKTØRER

Sibship er et kommunikasjonsselskap som fokuserer på mangfold og likestillingsspørsmål, og som ønsker å inspirere andre til å finne innovative løsninger på samfunnsproblemer fremfor kun å se på og belyse dem. I 2013 ga de ut publikasjonen *Att motverka nätthat* med støtte fra Internetfonden, som er en tilskuddsordning basert på overskuddet fra Internetstiftelsen i Sverige – som administrerer det svenske internettdomenet .se. Publikasjonen gir konkrete tips for den som vil gjøre internett til et bedre sted. Den forklarer hva netthat er og tar opp det juridiske perspektivet samt bruker normkritikk og gir konkrete råd knyttet til blokkering, moderering, å svare, tie eller utdanne. Publikasjonen viser til gode praksiser og flere ulike tiltak, og personer har gitt innovative innspill til hvordan man best kan motvirke hatytringer. Blant annet viser rapporten til «SVAR PÅ TAL» og «No Hate Speech Movement». «SVAR PÅ TAL» er et prosjekt i verbalt selvforsvar bygget på normkritikk og synliggjøring av skjeve maktforhold. Prosjektet gir personer som blir utsatt for hatefulle eller diskriminerende ytringer, strategier for å slippe å finne seg i det, og retter seg særlig mot ytringer man kan møte i hverdagen dersom man bryter med samfunnets normer og forventninger. Prosjektet ble startet i 2013 av tre private initiativtakere som tilbyr workshop for organisasjoner, skoler og arbeidsplasser. Målet er å gjøre det lettere

å reagere når man blir utsatt for krenkelser ved å gi fire konkrete svarkategorier: uglen, bomben, sagen og fjæren. *Uglen* går ut på å svare med kunnskap, *bomben* er når du vil ha slutt på samtalen, *sagen* når du vil «disse» den andre, og *fjæren* når du vil kiles, eller rulle med motstand. Noen av eksemplene bærer preg av å skulle «disse» eller ta igjen mot motstanderne, og fokuset er mer på å styrke offeret og la den som blir krenket, få tilbake makten over situasjonen heller enn å skape en reell dialog med den som ytret seg.

Det finnes flere tiltak som ønsker å gi ungdom strategier og kunnskaper for å motvirke og respondere på hatytringer. En av disse tilnærmingene er å formidle ferdigheter for å bli nettaktivister mot hatytringer på nett, gjennom for eksempel ulike kurs eller annet praktisk rettet ressursmateriale. Eksemplet «Nätaktivisterna» er et prosjekt som ble startet som et treårig samarbeid mellom Föreningen Norden, Ungdom mot Rasism og Ung Media Sverige. Prosjektet gir undervisning for elever i den videregående skolen, og var i 2013–16 gratis takket være finansiering fra Allmänna Arvsfonden. Fra 2017 tok Ung Media Sverige over, men kostandene dekkes nå inn av dem som bestiller undervisning. Fokuset er å spre kunnskap om kildekritikk, antirasisme og ytringsfrihet, og prosjektet har så langt nådd over 4500 ungdommer. Gjennom interaktive øvelser og workshop lærer unge å kjenne seg trygge på sine egne vurderinger og jobbe for et åpent og demokratisk internett. Nettaktivistenes erfaringer og tips har blitt samlet i en bok, *Ta nätet på allvar*, som kan bestilles med en leseveiledning som inneholder øvelsene som har blitt brukt i opplæringen av nettaktivistene.

Nätaktivistboken fra Antidiskrimineringsbyrån i Uppsala kan minne om en selvhjelpsbok for dem som ønsker å bli nettaktivister. Som i *Att motverka nätthat* refererer også denne boken til eksempler på hatytringer fra virkeligheten samt ulike innovative

og gode prosjekter og måter å svare på. Den gir en praktisk og inspirerende oppskrift på hvordan man kan møte netttroll, organisere nettaktivisme sammen med andre for en sak man brenner for, med fokus på å svare netthat og diskriminering.

MEDIA

Med tv-serien *Trolljägerne* var Sverige først i Norden med tv-konseptet der man oppsøker personer som hetser på internett og konfronterer dem med deres ytringer. Serien ble sendt på svensk TV3 i 2014–15, og i hver episode møter programleder Robert Aschberg tre personer som har blitt utsatt for hat på nettet. Han konfronterer «haterne» dem med det de har gjort. I Norge sendte TV2 en tilsvarende serie kalt *Haterne* i 2015. Her gikk de et skritt lenger. De som ble utsatt for hat, fikk møte sine «hatere» personlig. *Trolljägerna* har blitt kritisert på grunn av de etiske problemstillingene knyttet til å eksponere dem som ytrer hatytringer og fremstille dem som «troll» eller «hatere». Flere av de oppsøkte opplevde å bli hatet eller trakassert etter programmet ble sendt. Programmet ble sendt i to sesonger.

Uppdrag granskning (UG) er det svenske motsvaret til tv-programmet *Brennpunkt*. På UG blir aktuelle samfunnsproblemer satt på dagsordenen, og i 2013 tok serien opp netthat mot kvinner som deltar i den offentlige debatten – journalister, bloggere, nyhetsankere eller samfunnsdebattanter. Kvinnene leser selv opp kommentarer de har blitt utsatt for, og intervjues om sine opplevelser med hatytringer. Denne form for høytlesning av hatytringer blir i dag ofte aktivt blitt brukt som et virkemiddel for å synliggjøre, men også avvæpne hatytringer. Intervjuene blir gjerne formidlet både gjennom tradisjonelle og sosiale medier, og har i flere tilfeller gått viralt (blitt delt og sett mange ganger på nett) og fått stor rekkevidde.

Nettavisen Nyheter24 har særlig engasjert seg i kampen mot hatytringer og iverksatt et samarbeid

med «No Hate Speech Movement». De har laget en egen portal som kun omhandler hatytringer. Her samler de videoer, artikler, debattinnlegg, bilder, nyheter, råd og veiledninger om temaet. Nettportalen er opplysende og inneholder intervjuer med jurister og politi, råd fra bloggere for hvordan svare, og så videre. Redaktøren er selv med på en video der han understreker ansvaret media har for å bekjempe netthat.

Motargument er et uavhengig initiativ som ønsker å skape en tverrpolitisk møteplass for å svare rasistiske og fremmedfiendtlige påstander og myter med argumenter, fakta og vitenskap, eller motargumenter. De har også tatt opp funksjonsevne. Nettstedet inneholder flere artikler og kronikker. Flere av disse ble publisert i *Motargumentboken*, utgitt i 2015.

SVT Nyheter la ut i 2017 «Trolls snack – en liten guide til nãthatets retorik». Her karikeres ulike typer retoriske grep som er brukt i nettdebatten for å synliggjøre hvordan «trollene» kupper samtalen på nett, samt hvordan man kan møte et «trollargument».

Det var journalisten og forfatteren Mina Dennert som startet Facebook-gruppen #jagãrhãr, som i dag har over 75 000 følgere. De er en aksjonsgruppe der medlemmene aktivt søker opp artikler og kommentarfelt der det finnes hatytringer, rasisme og sexisme, for å svare gjennom motargumenter. Gruppen ønsker å støtte dem som aktivt vil gå inn og stoppe spredningen av hat på internett, foregå med et godt eksempel og styrke demokratiet på internett. Målet er ikke å overbevise den andre, men utgjøre en motvekt og vise andre at de er til stede. Gruppen er partipolitisk nøytral.

FINLAND

MYNDIGHETENES INITIATIV

Som nevnt i kapittel 3.6, har situasjonen i Finland vært preget av en aktiv involvering i «No Hate Speech Movement» som ble nedlagt sluttet i 2017. Finske

myndighetene har allikevel de siste par årene trappet opp innsatsen mot hatytringer. I 2016 kom en åtte siders handlingsplan fra undervisnings- og kulturministeriet med tittelen «Meaningful in Finland - action plan to prevent hate speech and racism and to foster social inclusion», og i 2017 lanserte de en kampanje mot hatytringer frontet av utdanningsministeren og Europa-, kultur- og idrettsministeren. Samme år ble det også opprettet en egen politigruppe som skal etterforske hatytringer på nett. De fleste tiltakene er ifølge Undervisnings- og kulturministeriet rettet mot den brede befolkning, og særlig unge mennesker, for å informere om farene ved hatytringer og oppfordre befolkningen til å rapportere. Videre har det finske ungdomsrådet har vært en sentral aktør i sivilsamfunnet, og flere tiltak har blitt gjennomført av deres medlemsorganisasjoner.

I tillegg til handlingsplanen til Utdannings- og kulturministeriet har den nasjonale handlingsplanen for forebygging av voldelig radikaliserings og ekstremisme, som ble vedtatt i april 2016, hatt tiltak mot hatytringer og hatkriminalitet. Planen koordineres av Innenriksministeriet og involverer ulike myndigheter og organisasjoner. Handlingsplanen blir fulgt opp gjennom årlige rapporter. I september 2016 fulgte myndighetene opp lanseringen med en diskusjon om hatytringer i konteksten ekstremistbevegelser og voldelig ekstremisme, med fokus på retten til verdighet for alle. Myndighetene forpliktet seg til å innføre nødvendige tiltak for å forebygge hatytringer for at de ikke skulle få spre seg og få mer alvorlige konsekvenser, med særlig fokus på politiets innsats og etterforskning. I tillegg har også den nasjonale handlingsplanen for grunnleggende menneskerettigheter tiltak for å forebygge hatytringer på nett og styrke innsatsen mot hatkriminalitet.

Handlingsplanen «Meaningful in Finland» har ti tiltak mot hatytringer. Det første er administrative tiltak, det andre er støtte til antirasistiske tiltak, det tredje er biblioteket som møteplass for

aktivt medborgerskap og demokrati, det fjerde er utdanning av lærere og andre profesjonelle barne- og ungdomsaktører, det femte er bruk av likepersonsarbeid og nettverksbygging blant ungdomsorganisasjoner, det sjette er å bygge ekspertise i ungdomsorganisasjoner, det syvende er en tilskuddsordning mot hatytringer for kommunale ungdomstjenestetilbydere, det åttende er idrettsprosjektet «Gi rasisme rødt kort!», som er et prosjekt mot rasisme i idretten, det niende er «la oss snakke sammen», som er en statlig tilskuddsordning for å fremme dialog mellom ulike religioner, og det tiende er «La oss kjøre kampanje», som er en kampanje rettet mot allmennheten som oppfordrer til felles aktiviteter mellom majoritetsbefolkningen og minoritetsgrupper. I 2016 ga Utdannings- og kulturministeriet rundt en million euro i støtte til 14 kommunale ungdomsprosjekter for å bekjempe hatytringer og støtte aktiv ungdomsdeltakelse i samfunnet.

2. oktober 2016 lanserte det finske departementet for utdanning og kultur kampanjen «I say NO to Hate Speech», der utdanningsminister Sanni Grahn-Laasonen og minister for Europa, kultur og idrett, Sampo Terho (tilhører samme departement), utfordrer alle aktører på sitt samfunnsområde til å bekjempe hatytringer. Kampanjen er en del av den nevnte handlingsplanen mot hatytringer. Kampanjen ble lansert på verdensdagen for forebygging av mobbing og FNs internasjonale dag for ikke-vold, og utfordrer mennesker til å stå opp imot hatprat og bruke sosiale medier for å fortelle andre at de deltar i kampanjen og oppfordre dem til å bli med. Kampanjen ble utarbeidet av en ekspertgruppe med representanter fra utdannings-, kultur-, sports- og ungdomsarbeidssektoren. Budskapet er at hatytringer ikke kan aksepteres, men krever intervensjon. Utdanningsministeren understreker betydningen av at temaet diskuteres i skole og fritidsinstitusjoner, slik at barn og unge lærer å respektere andre, samarbeide med og vise empati for personer som er annerledes.

Følgende organisasjoner utgjør arbeidsgruppen bak kampanjen: Finlands Olympiske Komité, Koulukino (direkte oversatt: «skolekino»), Finsk samfunn for medieopplæring, Kultur for alle, Alliansi - det finske ungdomsrådet, den finske studentunionen (SYL), studentorganisasjonen for videregående skole, finsk studentallianse (OSKU), den nasjonale unionen av yrkesstudenter i Finland (SAKKI), studentunionen for finske høgskoler (SAMOK), det finske speiderforbundet, WE Foundation, Mannerheimligaen for barneverd og Universitetet i Tampere.

Kampanjen har foruten videoer av de nevnte ministrene laget logoer på flere språk (arabisk, engelsk, finsk, russisk, samisk og svensk) som kan deles i sosiale medier med emneknaggen #torjunvihapuhetta («jeg dissers hatprat»). Organisasjonen Koulukino («skolekino») har som formål at elever skal få se en film på kino og diskutere den under skoledagen. De har utviklet et undervisningsmateriale for barn og unge om hatytringer og ytringsfrihet som også er listet som en del av kampanjens ressursmateriale. Undervisningsmaterialet består av caser og oppgaver og forklarer hva hatprat og ytringsfrihet er, hva loven sier om hatytringer. Tilsvarende har de også utviklet et tilsvarende materiale om falske nyheter og desinformasjon som kan brukes sammen med materialet om hatytringer.

ETTERFORSKNINGSGRUPPE OG MELDETJENESTE

Siden mars 2017 har Finland hatt en nasjonal etterforskningsgruppe under Helsingfors politidistrikt med formålet å gripe inn i straffbare tilfeller av hatytringer på nett. Arbeidet startet allerede høsten 2016 med en arbeidsgruppe satt ned av det nasjonale politistyret med oppgaven å kartlegge situasjonen med hatytringer og hatkriminalitet. Dette resulterte i en rapport med tiltak for å forbedre innsatsen. Blant annet foreslår rapporten styrket synlighet av politiet i sosiale medier med fokus på forebyggende aktiviteter.

I dag jobber åtte personer i gruppen, i tillegg til en hovedetterforsker og sekretær. Gruppen kategoriserer saker på grunnlag av etnisk agitasjon, grov etnisk agitasjon eller krenking av retten til å utøve sin religion i fred. De etterforsker også tilfeller av æreskrenkelse på nett, grov æreskrenkelse, ulovlige trusler og andre forbrytelser begått på noen på grunnlag av rase, hudfarge, avstamning, nasjonal eller etnisk opprinnelse, religion eller tro, seksuell orientering eller andre lignende grunnlag. Hvis gjerningspersonen blir umiddelbart identifisert, blir saken håndtert av det lokale politiet, selv om saken fant sted på internett, mens Helsingfors-politiet tar seg av ukjente gjerningsmenn. Hatytringer på nett kan ha innvirkning på atferd i gatene og sikkerhetsfølelsen i befolkningen. Hatytringer kan ikke lenger sees på som frakoblet den virkelige verden, ifølge politiet. De oppfordrer tilskuere til hatytringer på internett om å varsle politiet gjennom tipsnettstedet slik at denne kan videresendes etterforskningsgruppen.

ANDRE AKTØRER

«Vis rasisme rødt kort» (direkte oversatt) er et prosjekt som ble startet i Storbritannia i 1996, og som ble adoptert av Finsk flerkulturelt idrettsforbund (Fimu) i 2003. Målet er å bekjempe rasisme gjennom sport og kroppsøving. Kjente fotballspillere har blitt rekruttert som budbærere for kampanjen med et spesielt fokus på ungdom. Ideen har siden 1996 spredt seg til å bli en internasjonal kampanje med fokus på flere ulike idretter enn kun fotball. I Finland koordineres kampanjen av Fimu i samarbeid med fotballspillernes forening (JPY), og prosjektet har mottatt støtte fra departementet for utdanning- og kultur siden 2005. I 2016 hadde de 24 ulike arrangementer og nådde over 40 000 personer. De har produsert utdanningsmateriale, gjennomført skolebesøk og samarbeider med «Skolen i bevegelse», et program for mer fysisk aktivitet i skolen.

I 2016 gikk ni ungdomspolitiske partier sammen og lanserte en kampanje mot anti-innvandringsnettsider.

Kampanjen ville stoppe større selskaper som gjennom annonser bidro til finansiering av de to anti-innvandringsnettstedene MV-Lehti og Uber Uutset, som ifølge initiativtakerne bidrar til å fremme hat mot minoriteter, asylsøkere og andre underprivilegerte medlemmer i samfunnet. Mange firmaer kjøper annonser gjennom Googles annonsetjeneste uten å være klar over hvor disse vises, men kan be om at annonsene ikke vises på bestemte kategorier av nettsider eller spesifikke nettadresser, noe initiativtakerne ønsket at selskapene skulle gjøre.

Initiativet kom fra sosialdemokratiske studenter (SONK), og ble så støttet av andre organisasjoner som signerte en felles uttalelse. De andre organisasjonene var studentorganisasjonene til den nasjonale koalisjonen, sosialdemokratene, venstrealliansen, senterpartiet, svenskenes parti og partiet de grønne. Målet er å skape nok negativ oppmerksomhet og skam rundt selskapenes støtte til at disse ville handle og slutte å finansiere de nevnte nettstedene gjennom annonseringen. Etter lanseringen ble lederen av SONK, Hanna Huuonen, utsatt for hatprat og dødstrusler med en rasistisk undertone på e-post og sms som følge av initiativet.

Helsingfors-regionens kollektivtransportsselskap (HSL) og den Finske liga for menneskerettigheter (FLHR) organiserte en kampanje med navnet «Stop! Päätepsäkki syrjinnälle!» («Siste stopp for diskriminering»). Kampanjen oppfordrer publikum til å handle og støtte offeret når noen blir utsatt for diskriminering. Budskapet er at offentlig transport er for alle, og at slutt punktet for diskriminering er her og nå.

Nettsiden til kampanjen bruker videoer og skriftlige fortellinger med bilder; her møter du ulike historier om diskriminering i offentlig transport for å synliggjøre viktigheten av å handle og siden tilby konkrete handlingsalternativer som publikum kan gjennomføre. De tre skrittene er 1) handle – gå til offeret, snakk med personen og vis at du støtter

vedkommende, 2) støtte – spørre om vedkommende trenger hjelp og forsikre deg om at vedkommende er trygg til å fortsette reisen, og til slutt 3) varsle – rapportere om hendelsen til en sikkerhetsvakt, konduktør eller politi. Om du fikk hjulpet noen – del og fortell andre hva du gjorde og hvor godt det føltes å støtte noen som trengte det. Personer kan også støtte ved å skrive under et opprop der man moralsk forplikter seg til å være oppmerksom og handle mot diskriminering dersom man ser det i kollektivtransport. Etter å ha blitt gjennomført i Helsingfors har kampanjen fortsatt i Turku og Tampere, da med disse byenes egne historier.

Videre har departementet for utdanning og kultur støttet treningskurs i regi av den finske ligaen for menneskerettigheter rettet mot kommunale ungdomsarbeidere og ledere av kommunale ungdomstilbud i et stadig pågående prosjekt. I perioden 2017-18 har prosjektet et særlig fokus på å gjenkjenne hatytringer.

DANMARK

I Danmark ble det aldri etablert en nasjonal kampanjekomiteé av «No Hate Speech Movement», og på denne måten kan landet anses som en slags «control case» overfor de landene der kampanjen har blitt gjennomført. Danmark skiller seg ut ved at det er færre tiltak mot hatytringer. Det eksisterer ikke en strategi mot hatytringer eller annen systematisk plan for bekjempelse av hatytringer, men det finnes en plan for likestilling mellom kjønnene. De tiltakene som eksisterer, er gjerne rettet mot sexisme og hatytringer mot kvinner.

MYNDIGHETENES INITIATIV

Regjeringen i Danmark har etablert en handlingsplan som omhandler generell likestilling, og deler av denne omhandler sexisme og digitale krenkelsers. Likestillingsdepartementet jobber også med å

utarbeide et informasjonsmateriale om hatytringer som er basert på det norske barne-, ungdoms- og familiedirektoratets publikasjon og det danske informasjonsmaterialet forventes å ferdigstilles i januar 2018.

Videre besluttet den danske regjering i 2017 å sette ned en yringsfrihetskomisjon som vil se på hvordan tilstanden er for yringsfriheten i Danmark. Kommissjonen vil dekke temaet yringsfrihet bredt, men også berøre blant annet sosiale medier og utfordringer knyttet til yringsfrihet. De tilbyr undervisningsmateriale, opplegg og workshop, og analysering/monitorering av holdninger for skoler og andre brukere.

«Stemplet – et Købehavn uten diskriminering» er en holdningskampanje startet av Købehavn kommune som et ledd i arbeidet med å bekjempe diskriminering og hatkriminalitet. Den retter seg mot ulike arenaer, deriblant nattelivet og i skolen. Kampanjen har også hatt plakater i gatene for synlighet og bevisstgjøring.

En sentral del av kampanjen er prosjektet «Fair natteliv», der kommunen samarbeider med paraplyorganisasjoner i nattelivsbransjen for å forebygge diskriminering gjennom dialog og ved å sette klare spilleregler. Konkret kan utelivsaktører underskrive et forpliktende charter, få gratis videreutdanning av sikkerhetspersonale samt gjennom en app hvor man kan registrere diskriminering. Smarttelefon-appen gjør det mulig å registrere opplevelser av diskriminering. Den viser hvordan man kan politianmelde, og gir kommunen oversikt over hvor, når og mot hvem diskriminering skjer. Opplysningene kan igjen brukes for en mer målrettet innsats mot diskriminering i Købehavn.

Gjennom «Stemplet»-prosjektet tilbyr Købehavn kommune gratis aktiviteter i skolen, som legger opp til refleksjon, dialog og debatt, samt bedre kjennskap til rettigheter og verktøy for å motvirke diskriminering. Prosjektet inkluderer seksuell diskriminering,

men har et særlig fokus på antisemittisme og islamofobi som et særskilt problem i Købehavn. I den forbindelse er det opprettet et informasjonssenter hos Det Jødiske Samfund med støtte fra kommunen, og det er gitt midler til opplysning om den muslimske minoriteten. Videre er det etablert et korps av jødiske og muslimske dialogambassadører som tilbyr workshoper for skoler med fokus på å styrke kunnskap og bryte ned fordommer om religionene. Ambassadørkorpsset er etablert i samarbeid mellom Mino Danmark og Jødisk Trossamfund, og ungdommene har gjennomgått en særlig trening for å engasjere ungdom i dialog.

ANDRE AKTØRER

Center for Digital Dannelse er et firma tuftet på sosialt entreprenørskap – de har et sosialt formål og er ikke profittorientert. De gir råd om digital kompetanse og sosiale medier med målet at mennesker skal kunne aktivt medvirke og påvirke mediebruken i en positiv retning. Gjennom undervisning, formidling og kunnskapsheving vil de at barn i grunnskolen skal lære å ta kvalifiserte valg på nettet. Ressursmaterialet fokuserer blant annet på nettetikk, hva man sier og hvordan man oppfører seg og samhandler på nett og materialet er tilpasset ulike klassetrinn.

Amnesty Danmark har hatt en kampanje om kvinnelige politikere som har blitt utsatt for hat og trusler. Gjennom case-intervjuer gir de en beskrivelse av hatytringer som politikere i Danmark utsettes for, og man kan også lese utdrag fra intervjuene. Målet er å oppfordre sosiale medievirksomheter og det danske parlamentet til å skjerpe innsatsen mot digital vold mot kvinner.

«AnmeldHad.dk» er et prosjekt i regi av foreningen Center for Forebyggelse af Eksklusion (CFE). Her kan publikum anmelde hatytringer på nett. Disse gjennomgås så av jurister som vurderer lovligheten i hatytringene og videresender potensielt ulovlige hatytringer for nærmere etterforskning. De oppgir

å være en nøytral aktør som vil bidra til å skape et harmonisk samfunn med rom for mangfold på tvers av religion, etnisitet, seksuell orientering og politisk overbevisning. Prosjektet er frivilligdrivet og engasjerer flere profesjonsutøvere, slik som strafferettsjurister og andre ressurspersoner. Prosjektet er mest rettet mot minoriteter som utsettes for hatytringer.

Det danske menneskerettighetsinstituttet lanserte i 2017 undersøkelsen «Hædfulde ytringer i den offentlige online debat», der de undersøkte den offentlige debatten på Facebook med utgangspunkt i de to største danske tv-kanalene, DR og TV2. Den kvantitative analysen vurderte de 3000 ytringene på en skala, og fant at 15 % av kommentarene var hatefulle. Særlig var hatet størst på temaene religion, likestilling og flyktninger. Til undersøkelsen er det laget en informasjonsvideo som har blitt sett over 35 000 ganger, og en interaktiv formidlende nettressurs. LDO gjennomførte i 2017 en tilsvarende undersøkelse på norske medieaktørers Facebook-sider som vil bli lansert i 2018.

Menneskerettighetsinstituttet lanserte også i 2017 antologien *Hædfulde ytringer i et nordisk perspektiv*, som beskriver aktuelle utfordringer, artikler og studier knyttet til hatytringer fra samtlige nordiske land. Den ser på de demokratiske utfordringene som følger av hatprat i Norden.

«Everyday Sexism Project» er en frivillig forening/kampanje som startet i England i 2012, og som siden har spredt seg til 25 land, deriblant Danmark. Prosjektet har som formål å skape en kulturendring og gjøre hverdagssexisme uakseptabelt gjennom åpenhet og ved å synliggjøre alvoret ved hverdagssexisme. Prosjektet dokumenterer opplevelser og beretninger som synliggjør alle former for kjønnsbalanse. Fokuset er særlig på sexisme mot kvinner, men prosjektet anerkjenner at alle kjønn kan oppleve diskriminering. Kampanjen har vært til stede på festivaler og arrangementer og fått mye medieomtale.

Historiene har også blitt brukt som dokumentasjon i påvirkningsarbeid mot myndighetene. På nettsiden skriver man inn navn (valgfritt) og tekst i skjemaet, som legges ut etter en forhåndsgodkjenning fra en administrator. Prosjektet finnes også på Instagram og Facebook.

«Stop Chicane» er en kampanje under Dansk Kvindesamfunds rådgivning, der kvinner kan få råd om hvordan de kan rapportere misbruk av bildemateriale på nett. Her kan brukere få veiledning i hvordan de kan anmelde og håndtere trakassering som følge av billedelingen. Veiledningen kan foregå over e-post, telefon eller personlig samtale.

«Ti stille, kvinde!» er den danske versjonen av «Netthaterne», som gikk i 2014. Den tar for seg kvinner som har blitt utsatt for sexisme, hets og trusler. Serien bidrar til synlig- og bevisstgjøring ved å sette fokus på hva som skjer når kvinner ytrer seg i den offentlige debatten. I serien forteller flere kvinner om sine personlige opplevelser om hvordan det oppleves å bli utsatt for hatytringer.

ENKELTINDIVIDERS INITIATIV

Det finnes flere eksempler på enkeltpersoner som har vært med på å sette fokus på ulike former for hatytringer, og som har vært med på å skape offentlig debatt. Dette finnes også i de andre nordiske landene, men det er verdt å nevne der det mangler omfattende tiltak fra myndigheter og sivilsamfunn. Et eksempel er feministen Emma Holten, som fikk delt nakenbilder av seg på nett. Hun stod fram og tok kontroll over situasjonen og tok til motmæle i media, og har siden holdt flere møter og foredrag om feminisme og mot sexisme innenfor og utenfor Danmarks grenser. Et annet eksempel er den muslimske konvertitten Sylvia Siw, som tok problemet med hatytringer på nett i egne hender og anmeldte over 100 personer. Dette første til mye medieoppmerksomhet rundt problemet med hatytringer på nett.

ISLAND

«SAFER INTERNET CENTER»

Som nevnt i kapittel 3.6. har myndighetene i Island lagt sin innsats mot hatefulle ytringer til «Safer Internet Center», som også står for gjennomføringen av No Hate Speech kampanjen. Senteret er et EU-finansiert prosjekt som finansieres gjennom nasjonale myndigheter og Europakommisjonens finansieringsordning Connecting Europe Facility (CEF).

Av andre tiltak er Safer Internet Center opptatt av ungdomsmedvirkning, og har etablert et ungdomspanel bestående av 25–30 18–19-åringer, som blant annet jobber med å sette fokus på hatytringer. En måte de bidrar til kampen på, er blant annet gjennom å lede workshoper og drive nasjonal ung-til-ung-formidling basert på kampanjeressursene *Bookmarks* og *We CAN!*, som ungdommene selv har vært med på å oversette og tilpasse en islandsk kontekst.

Panelet har også hatt kampanjeaktiviteter på større nasjonale arrangementer, som fotballkamper og sommerfestivaler. De møtes fysisk to ganger i året, og nye deltakere i panelet får trening både av voksne ressurspersoner og av eldre deltakere. Panelet tar også opp andre aktuelle ungdomstemaer utenom hatprat og brukes blant annet i konsultasjoner med utdanningsdepartementet.

På utdanningsområdet har Safer Internet Center også kurs for lærere, og de har utviklet egne læringsmoduler som blant annet tar opp hatytringer som tema, og kan følges på Safer Internet Centers læringsplattform. Disse baserer seg på plattformen MOOC, som står for Massive Open Online Courses, en plattform som også brukes av norske høyere utdanningsinstitusjoner. Kursene varer over tre måneder, og består av quiz, oppgaver og videoer/nettforelesninger. Hovedmålgruppen er lærere, og disse motiveres blant annet gjennom å motta videoutdanningspoeng ved fullendt kurs, noe de har

oppnådd gjennom samarbeid med Universitetet på Island. Samtidig er plattformen åpen, og alle som ønsker kan delta.

Utdanningsmodulene blir utviklet av en ekspertgruppe som foreldreutvalget har ansvar for å sette ned. Ekspertgruppen utvikler hovedkonseptet og hvordan materialet skal utvikles og distribueres, som så sendes ut til høring i en større referansegruppe, hvor ekspertgruppen tar hensyn til innspillene før modulene designes og ferdigstilles. Fokus-grupper brukes også aktivt for å teste ut tiltak i regi av kampanjen/Safer Internet Center før disse ferdigstilles og lanseres.

ANDRE INITIATIV

«Vertu Næs» («Vær grei») er en menneskerettighetskampanje startet av Røde Kors. Kampanjen oppfordrer islendinger til å behandle alle med respekt, uansett opprinnelse, hudfarge eller religion, og har som mål å bekjempe diskriminering og gi alle like muligheter. Symbolet for kampanjen er et rødt hjerte, og de utfordrer enkeltpersoner, bedrifter og organisasjoner til å delta. Nettsiden har en hel liste med utfordringer og ting publikum kan gjøre for å delta. Man kan sende inn bilde til bildeveggen, ta quiz/tester, spille spill, se videoer og grafisk formidlet statistikk. De gjennomfører ulike arrangementer, som for eksempel 16 dager med holdningsarbeid mot kjønnsbasert vold, de tilbyr treningskurset «Vær grei – mangfold eller fordommer?» om fordommer og flerkulturalisme for skoler, arbeidsplasser og enkeltpersoner – både som 35 minutters- og to timers-kurs.

Det islandske menneskerettighetscenteret har også gjennomført en radiokampanje mot hatytringer. I kampanjen leser de opp provoserende og satiriske påstander om menneskerettigheter som utfordrer lytteren til å tenke selv og utfordre påstandene. Målet er å få lytteren til å stille seg kritisk til og ta avstand fra hatprat.

BELGIA

Belgia er et tospråklig land, og mange av tiltakene er enten rettet mot den flamsk- eller franskspråklige delen. «No Hate Speech Movement» er likeledes delt inn i to kampanjer med egne aktiviteter og ressurser. Hat mellom ulike språkgrupper i Belgia (de har også en tyskspråklig minoritet) har ikke vært et særskilt tema i kampanjen, da det allerede eksisterer flere tiltak fra myndighetene og sivilsamfunn, men kampanjen har blant annet vist at samarbeid mellom de ulike språkgruppene er fullt ut mulig.

Når det kommer til hatytringer, har myndighetene blant annet støttet noen tiltak økonomisk. Et eksempel på dette er 30 000 euro til den flamske No Hate Toolbox, som er en læringsressurs for ungdom ment for å styrke bevisstheten om hatprat, som ulike sivilsamfunnsorganisasjoner har utviklet. Et lignende prosjekt er «WediActivists-brettspillet», en læringsressurs utviklet av fire unge belgiske aktivister til bruk av ungdom for å lære om hatprat, diskriminering og digitalt borgerskap. Spillet ble nylig oversatt til engelsk.

Den fransk-belgiske kampanjekomiteen har kartlagt ulike tiltak, verktøy og ressurser og laget en database på kampanjens nettside. Verktøykassen samler tiltak fra ulike aktører og får ukentlig innsendt nye bidrag til databasen. Her kan du søke etter og sortere tiltak etter ressurstype, år, språk, målgruppe og om ressursen er tilgjengelig på nett. Du kan klikke på de ulike tiltakene og lese beskrivelser av de ulike tiltakene og finne lenker til mer informasjon.

Et annet eksempel er «AlterNarrative», et prosjekt som fokuserer på hvordan vi som individer kan svare gjennom effektive alternative narrativer og motnarrativer. Prosjektet baserer seg på *WeCAN!*, håndboken til Europarådet, og ble utviklet av fire medlemsorganisasjoner av den flamske «No Hate Speech»-kampanjen. Prosjektet ble støttet med 60 000 euro fra myndighetene. «AlterNarrative»

har tre sentrale verktøy. Det første er en chatbot, et dataprogram hvor du kan simulere en samtale med dine Facebook-messenger-venner. Her blir du presentert for noen subtile eksempler på hatprat, og du blir bedt om å hjelpe å lage et motnarrativ som svar. Målet er å øke bevisstheten hos unge mennesker om ulike former for hatprat, og utfordre dem til å gjøre noe med problemet. Et annet sentralt verktøy er en samling nøkkelspørsmål du bør stille deg selv før du reagerer på hatprat. Det er spørsmål som «Hva ønsker du å oppnå med å svare? Vil du forandre tankemåten til en som 'hater'? Vil du støtte et offer? Vil du vise at det finnes andre meninger enn de som 'haterne' fremmer?». De viktigste spørsmålene har blitt samlet og benyttet på en plakat som brukes i treningssituasjoner. Det siste verktøyet er et to-timers kurs for lærere og ungdomsarbeidere. I de to timene lar de dem oppleve konsekvensene av hatprat og selv formulere en effektiv respons ved hjelp av sentrale spørsmål fra plakaten. Etter å ha gjort seg disse erfaringene kan de lettere reagere på hatprat de hører blant unge, samt tilegnet seg verktøy for å hjelpe unge mennesker til å formulere effektive responser.

«Het Knuffelkomité» er et grasrotinitiativ i form av en Facebook-side der følgere oppfordrer til å «Kill them with kindness» eller svare hat med godhet. To ganger i uken deles en hatkommentar med fullt navn på den som har ytret hat, og en oppfordring om å sende «hateren» masse virtuelle klemmer. Gruppen har i underkant av 2000 følgere.

Redaktørene til magasinet *Charlie Mag* opplevde at skribentene mottok mye hat. Derfor laget de en informativ guide som opplyser om problemet og gir råd og oppfordrer til konstruktiv og demokratisk dialog fremfor hat og trakassering. Som en del av ressursiden leser blant annet skribenter opp noen av kommentarene de har blitt utsatt for, og siden gir de konkrete tips og råd for hvordan brukere kan delta i nettdebatten.

«Weetewa» var en YouTube-konkurranse, der de utfordret unge videobloggere og YouTube-produsenter til å bruke sin kanal til å snakke om temaer knyttet til ulike utfordringer ungdommer kan møte. Temaene skiftes ut regelmessig, og i 2017 var temaet hva videobloggerene kan gjøre med hatytringer. De ulike videoene har så blitt samlet og publisert på «Weetewa»s egen YouTube-kanal.

TYSKLAND

Som beskrevet i kapittel 3.6., er det flere organisasjoner i Tyskland som engasjerer seg i tiltak mot hatytringer, både for å bevisstgjøre og bekjempe hatytringer på nett. #ichbinhier er inspirert av den svenske #jagärhär (med over 75 000 medlemmer). Den tyske varianten ble startet i januar 2017 og har i overkant av 35 000 medlemmer. Formålet med gruppen er å svare hatprat ved å delta i kommentarfeltet, støtte hverandre og vise dem som ytrer hatprat at «jeg er her», slik at ofrene for hatprat ikke blir stående alene. De ønsker en konstruktiv dialog i sosiale medier uten hatprat, hatytringer og fake news, og alle som støtter dette formålet er velkomne. Som den svenske kampanjen er det en uavhengig grasrotbevegelse uten en bestemt politisk tilhørighet. Ved å bli med i gruppen samtykker du til at de bruker et søkeverktøy for automatisk å spore dine kommentarer, slik at de kan like disse enklere, men du kan reservere deg for dette. De gjennomfører tre aksjoner hver dag for å svare hatytringer

i nettavisenes kommentarfelt på Facebook, og har rundt 20 frivillige administratorer.

Organisasjonen Amadeu Antonio Foundation driver prosjektet «Debate DE:hate», som har som mål å styrke en demokratisk digital debattkultur og gjennom utforskning av pedagogiske handlingsverktøy rettet mot debatten på internett. Prosjektet retter seg mot skolen, ungdomsarbeid, foreldre og de umiddelbare tilskuerne til hatprat. De poengterer at de ikke ønsker å undertrykke høyreorienterte meninger, men oppfordre mennesker til å skape og fasilitere en god debatt. Prosjektet utvikler tiltak som de anbefaler ved å monitorere og analysere hatytringer på internett. Teamet bak prosjektet utvikler og tester så mottiltak mot hatprat og hatytringer på nett i samarbeid med andre interessenter, politiske aktører og sosiale medieplattformer. På bakgrunn av dette videreutvikler de så undervisningsmetodikk og mottiltak samt utfører lobbyarbeid mot plattformene for å bevisstgjøre dem på tematikken og utfordringene. Prosjektets vellykkethet måles ut ifra graden av aksept i sosial medier, etterspørsel og forespørsler fra presse, foreninger, plattformer, politikk og mengden publisitet og hvordan publisiteten blir mottatt. De organiserer treningsseminarer og har trenere over hele Tyskland for å kunne dekke samtlige regioner.

«HOAXmap» er et monitorerings- eller kartleggingsprosjekt som vil motvise eller *få orden på* hatefulle rykter rettet mot primært asylsøkere. De dekonstruerer ryktene ved å spore seg tilbake til den opprinnelige kilden eller artikkelen som ligger til grunn for ryktet.

3.8 Oppsummering tiltaksoversikt

Gjennomgang av tiltak gjennomført i Norge, har vist at flere av tiltakene arbeider mot hatefulle ytringer og gruppefiendtlighet på et generelt grunnlag heller enn å være rettet mot spesifikke diskrimineringsgrunnlag. Med dette vektlegges noen mekanismer

som ligger til grunn for diskriminering og gruppefiendtlige holdninger. Samtidig ser vi at organisasjoner som ivaretar grupper med spesifikke diskrimineringsgrunnlag (f.eks. seksuell orientering, funksjonshemmede, minoriteter), tilbyr tiltak som både rettes

mot gruppen selv eller tiltak som sprer kunnskap om gruppens særegne historie og diskrimineringsgrunnlag. Få av tiltakene som inngår i kartleggingen (f.eks. «Nettkrigerne» og «Hate Speech International») berører motiver og mekanismer som produserer hatefulle ytringer. I LDOs rapport om «Hatytringer og hatkriminalitet» kobles motivasjon til «etnisitet, kjønn, nedsatt funksjonsevne og lignende». Det legges til grunn at «hatprat ofte er bygget på negative stereotypier, fordommer og stigmaer, og de rammer både den enkeltes og gruppens verdighet og anseelse i samfunnet. Avsendere av hatytringer spiller ofte på ubegrunnet frykt, forakt for det som er annerledes, forestillinger om naturgitte hierarkier, og benytter seg gjerne av ekskluderingsretorikk».

Flere tiltak som inngår i denne kartleggingen, er ikke utelukkende rettet mot hatefulle ytringer, men kobler hatefulle ytringer til andre fenomener, som for eksempel mobbing, diskriminering, rasisme, radikalisering, ekstremisme, antisemittisme m.m. Som konsekvens ser vi at tilnærminger som er forankret i demokrati- og menneskerettighetslæring, dominerer de forebyggende tiltakene på utdanningsfeltet.

En utfordring med en slik sammenkobling er at tiltakene er forankret i grunnleggende teoretisk og empirisk innsikt fra kunnskapsfeltet om disse fenomenene, og ikke nødvendigvis i spesifikk kunnskap om hatefulle ytringer. Videre er også forskningen om forebygging av disse avgrensede fenomenene ganske nye forskningsfelt. Dette innebærer at det stadig utvikles ny kunnskap om hvordan skolen og lærere bør tilnærme seg problemet. Fra tidligere å fokusere på individuelle trekk ved «mobbeofre» og «mobbere» og atferdsregulering, ser vi nå at

mobbing i større grad knyttes til sosiale og relasjonelle dynamikker. Mer forskning har bidratt til å skape bedre og mer omfattende forståelse av hvilke dimensjoner som er i spill i mobbe-, fordoms- og gruppefiendtlighetsdynamikker. Dette har også ført til motstridende anbefalinger når det gjelder håndtering og forebygging. Det kan være en utfordring for tiltak å gripe kompleksiteten og utviklingen i forståelsen av de ulike fenomenene de berører.

Gjennomgangen av tiltak gjennomført i forbindelse med Europarådets «No Hate Speech»-kampanjen viser den store påvirkningskraften Europarådets satsning har hatt siden 2012 i de landene som er inkludert i denne oversikten. Med dette kan betydningen av internasjonale aktører på feltet understrekes. Samtidig viser gjennomgangen den store variasjonen i måten kampanjen har blitt gjennomført på i de enkle landene. Her kan særlig myndighetenes og sivilsamfunnsaktørenes/NGO-enes rolle fremheves. Det kan virke slik at et godt samspill mellom myndighetene og en utstrakt involvering av sivilsamfunnet er en forutsetning for brede og differensierte satsninger, og for at kampanjens arbeid bidrar til langsiktig innsats.

Dette inntrykket bekreftes også i gjennomgangen av tiltakene i de nordiske landene samt Belgia og Tyskland. Her kan i tillegg betydningen av de varierte tiltakene rettet mot og i regi av medieaktørene løftes frem. Vi finner både tilnærminger og tiltak som går ut på å slette/sensurere hatefulle ytringer og mer refleksjonsrettede tilnærminger. Disse kan anses å stå i et prinsipielt/konseptuelt spenningsforhold til hverandre, men brukes i praksis også gjensidig utfyllende.

4 DISKUSJON AV FUNN

Rapporten har presentert en oversikt over tiltak mot hatefulle ytringer og en oversikt over kunnskap om tiltak mot hatefulle ytringer. Avslutningsvis vil vi diskutere noen hovedfunn fra tiltaks- og kunnskapsoversikten. I diskusjonen vil vi for det første fokusere på kunnskap og kunnskapshull:

- Hvordan kan gapet mellom kunnskap og tiltak tolkes?
- Hvilke konsekvenser bør dette gapet ha for fremtidig forskning og gjennomføring av tiltak mot hatefulle ytringer?

For det andre vil vi diskutere planlegging og organisering av tiltak:

- Hvilke tilnærminger og type tiltak kan utfylle hverandre?
- Hvilke spenningsforhold finnes det mellom ulike typer tiltak?

4.1 Kunnskap og kunnskapshull

Kunnskapsoversikten viser at det finnes svært lite kunnskap om effekten av tiltak mot hatefulle ytringer. Det er gjort få evalueringer og inngående studier av enkelttiltak. Derfor er det lite sikker kunnskap om hvilke tiltak som virker og hvilke tiltak som ikke virker, og hvorfor noen tiltak eventuelt virker bedre enn andre. Det finnes imidlertid en del forskningslitteratur med forslag til tiltak basert på kunnskap om hatefulle ytringer, og en del studier gir noen indikasjoner på hvilke virkninger ulike former for tiltak kan ha. Samlet sett gir dette et svakt *empiribasert* kunnskapsgrunnlag for å vurdere virkningen av enkelte tiltak mot hatefulle ytringer, men noe bedre *teoribasert* grunnlag for å vurdere hvilke positive og negative virkninger ulike former for tiltak kan få.

FORSKNING OM TILTAK PÅ INTERNETT

Kunnskapsoversikten viser også at det er gjort vesentlig mer forskning om tiltak på internett enn på andre områder. Sammenlikner vi tiltaksoversikten med kunnskapsoversikten, ser vi at forskningen i stor grad er avgrenset til bestemte former for tiltak, som å regulere, oppdage og håndtere hatefulle ytringer på internett og sosiale medier, samt tiltak for å styrke motsvar. I kunnskapsoversikten viser håndtering av hatefulle ytringer hovedsakelig til atferdsregulerende

tiltak. Ett viktig unntak er studiene av Europarådets kampanje mot hatprat. Det er få studier innenfor det brede spekteret av bevisstgjørende og holdningsskappende tiltak som tiltaksoversikten har vist.

Forskning har gitt noe kunnskap om effekten av tiltak for å fange opp og håndtere hatefulle ytringer på internett. Likevel er det vanskelig å vurdere de mer langsiktige effektene av tiltakene. Utvikling av programvare for å oppdage hatefulle ytringer på internett kan være effektive, og det er grunn til å tro at press fra frivillige organisasjoner og myndigheter har bidratt til at internettselskaper har endret praksis til å slette mer innhold på internett-plattformer. Virkninger av tiltakene ut over dette er mer usikre. Fjerning av hatefulle ytringer kan ha positive virkninger ved at de hatefulle budskapene ikke spres videre, og at omfanget av personer som de hatefulle ytringer er rettet mot, blir redusert. På denne måten reduseres også skadeomfanget.

Samtidig er begrensninger ved denne type tiltak løftet frem av flere i forskningslitteraturen. Blant annet er det pekt på at det ikke er mulig å identifisere alle hatefulle ytringer, at presset fra NGO og andre aktører kan være begrenset da internettselskaper selv har mulighet til å avgjøre hva de skal slette (Henry 2009), og at sensurering av innhold vil

kunne føre til at hatefulle ytringer flytter seg til andre internettforumer (Stormark 2016). Daniels (2008) har reist bekymring for at sensurering og sletting av innhold hindrer den kritiske tenkningen som er viktig i seg selv, og for opplæring i digitale medier. For at folk skal kunne vurdere innholdet kritisk, mener hun at de må utvikle nødvendig kompetanse til å kunne lese tekst, visuelle bilder og grafisk design i tillegg til kunnskap om rasisme, antirasisme og sosial rettferdighet. Dette viser at selv om tiltakets opprinnelige målsetting, for eksempel færre hatefulle ytringer i avisenes kommentarfelt, lettere kan vurderes om er oppnådd, er det langt vanskeligere å vurdere de langsiktige positive og negative virkningene av tiltakene.

MANGEL PÅ KUNNSKAP OM BEVISSTGJØRENDE TILTAK

Når det gjelder forebyggende tiltak, både på og utenfor internett, er det lite forskningsbasert kunnskap om virkning. At det har vært langt mer forskning på atferdsregulerende tiltak som monitorering og sensur enn bevisstgjørende og refleksjonsorienterte tiltak, kan henge sammen med at forskningen om hatefulle ytringer generelt har vært opptatt av spørsmålene om ytringsfrihet og ytringsansvar, og derav spørsmålene om hvor grensene går for hva som er lovlig å ytre, og hva som skal gjøres med hatefulle ytringer.

Dessuten er det generelt sett vanskeligere å produsere kunnskap om virkninger jo mer komplekse fenomener man studerer. Forebyggende tiltak generelt og refleksjonsorienterte tiltak spesielt er særlig komplekse. For eksempel vil holdningsendringer og endringer i institusjonell eller offentlig debattkultur ikke kunne reduseres til noen få målbare årsak-virkning-faktorer. De er påvirket av et samspill av kontekstuelle faktorer. Studier som kan bidra til en forståelse av slike endringer, krever omfattende

forskningsdesign som få av studiene vi har kartlagt, har vært i nærheten av å ha.

Utfordringene i å fremskaffe solid kunnskap om virkninger av bevisstgjørende tiltak mot hatefulle ytringer kan forklare noe av den manglende kunnskapen denne kartleggingen har dokumentert. Samtidig fremstår kunnskapshullene enda større når det gjelder hatefulle ytringer enn for andre nærliggende fagområder, noe som kan skyldes at hatefulle ytringer som felt for forebyggende arbeid er nyere enn for eksempel mobbing.

FORSKNINGSBASERTE ANBEFALINGER

Selv om det finnes lite empirisk forskning på virkninger av tiltak, kommer en del av studiene i kunnskapsoversikten med teoretisk velbegrunnede, forskningsbaserte *anbefalinger*. Styrken til disse studiene ligger blant annet i at de viser til en nødvendig sammenheng med tiltakets målsetting og virkemidlene som skal tas i bruk for å oppnå dette målet. Blant annet underbygger forstudiene til Europarådets kampanje mot hatefulle ytringer den menneskerettighetsbaserte tilnærmingen i kampanjen. Å basere tiltakene på de prinsippene og rettighetene som skal forsvares, og som hatefulle ytringer strider imot, er ingen *garanti* for tiltakenes holdningsendrende effekt, men det er en *forutsetning* for positive effekter koblet til det som tidligere har blitt beskrevet som «læring gjennom». Studiene som problematiserer mulige uønskede effekter av atferdsregulerende tiltak, peker omsider mot en uoverensstemmelse mellom tiltakenes demokratifremmende målsetting og virkemidler som kan bidra til å svekke demokratiske rettigheter og det offentlige ordskifte.

Denne kunnskapsoversikten viser tydelig at det er et stort behov for å få langt mer forskning på tiltak mot hatefulle ytringer, og at forskningen må ha et langt bredere tematisk nedslagsfelt enn i dag.

4.2 Planlegging og organisering av tiltak

Mange tiltak i Norge og andre land utfyller hverandre på ulike måter, noen ganger fordi de inngår i kampanjer, men ofte uten at dette nødvendigvis er et resultat av en overordnet strategi eller satsning. Vi vil her oppsummere de viktigste dimensjonene der tiltak kan utfylle hverandre, og hvordan helhetlige strategier kan bidra til å balansere mangler og svakheter i enkelttiltak.

MOTSETNING ELLER SAMSPILL MELLOM SANKSJONS- OG REFLEKSJONSFOKUS?

Slik det har blitt redegjort for, gir funnene fra kunnskapsoversikten indikasjon for at fordeler og ulemper med atferdsregulerende tiltak må avveies og balanseres opp mot hverandre (Stormark 2016; Daniels 2008).

En rekke tiltak i oversikten (Ikkeok, rapportering av antisemittisme og rasisme i regi av henholdsvis Mosaisk Trossamfund og Antirasistisk Senter) går ut på å fange opp hatefulle ytringer uten at det nødvendigvis følger en sanksjon. Slike tiltak kan bidra til kartlegging og oversikt over omfang, men også til bevisstgjøring og kan gi grunnlag for motsvar.

Kunnskapsoversikten bringer frem hvordan tiltak på forskjellige områder (internett, medier, skole) kan bidra til bevisstgjøring, kritisk tenkning og handlingsalternativer for dem som er rammet av hatefulle ytringer, eller som ønsker å motvirke disse. Det understrekes at dette kan bidra til styrking av en demokratisk kultur og vektlegging av menneskerettigheter i stedet for overvåking og sensur. Dette er i tråd med tilnærmingen i flere tiltak rettet mot skole (DEMBRA, Utøya, 22. juli-senteret) og med fokus på styrking av positiv debattkultur på nettet (Faktisk.no, debattregler norsk redaktørforening, EnAvOss).

Disse funnene indikerer at aktører som er i en posisjon til å iverksette sanksjonsbaserte tiltak (myndighetene, politi, ISP, internetselskaper) burde

avveie konsekvensene. Tiltak rettet mot umiddelbar bekjempelse av symptomene burde suppleres og balanseres med tiltak som er rettet mot langsiktige holdnings- og kulturendringer. Sunde 2013 kommer med konkrete forslag for hvordan en rollefordeling mellom forskjellige aktører kan se ut. Slike balanserte strategier forutsetter høy bevissthet og kunnskap hos de enkelte aktørene. Dette kan peke mot behov for forskningsbasert og teoretisk forankret kompetanseheving på feltet.

STATEN, SIVILSAMFUNN OG KOMMERSIELLE AKTØRER

Kunnskapsoversikten (Mopas 2009; Robinson 2012) viser at myndighetene har en sentral rolle når det gjelder å etablere og hevde standarder for det som er akseptabelt å uttrykke i det offentlige rommet. Men myndighetene har også en viktig rolle når det gjelder bevisstgjørende tilnærminger, for eksempel når det gjelder arbeidet som er rettet mot skolen. Dette kommer blant annet til uttrykk ved at en rekke tiltak rettet mot skolen, både i Norge og andre land, er finansiert av det offentlige.

Samtidig viser både kunnskapsoversikten (Henry 2008) og tiltaksoversikten den enorme betydningen av et rikt engasjement fra sivilsamfunnet, med NGO-er som sentrale drivkrefter. Tiltaksoversikten viser at NGO-feltet har en bredde og en større fleksibilitet til å utvikle og tilpasse tiltakene når det gjelder de konkrete utfordringer enn de generelt mer tungroddede prosessene på myndighetsnivå. Sunde (2013) peker mot en rollefordeling mellom statlige og ikke statlige aktører i utviklingen av strategier for å forebygge hatefulle ytringer.

Kunnskapsoversikten viser videre at samarbeid med kommersielle aktører som internetselskaper kan bidra til å regulere og demme hatefulle ytringer på nettet (Pater mfl. 2016, Berecz og Devinat 2017;

Jugendschutz 2017). Men også her burde fokuset på fjerning/hindring av uønsket innhold avveies mot eller balanseres med fokus på bevisstgjøring og holdningsendring, slik som motfortellinger. Her kan man tenke seg produktive allianser mellom kommersielle aktører og sivilsamfunnsaktører.

MÅLGRUPPER OG NIVÅER

Kunnskapsoversikten og tiltaksoversikten viser at de teoretisk best forankrede tiltakene tar utgangspunkt i en kompleks fenomenforståelse, der en hatytringssituasjon ikke bare involverer hateren og ofret, men også tilskuere, som har mulighet for å forbli passiv eller til å ta stilling. Disse posisjoner kan være dynamiske, det vil si en person kan være avsender av hatefulle ytringer i én situasjon og bli rammet av hatefulle ytringer i en annen. Her kan Europarådets manual *Bookmarks* trekkes frem som tilbyr en rekke aktiviteter som bidrar til refleksjon rundt disse posisjonene og en bevissthet rundt handlingsalternativer. Manualen anvendes i en rekke tiltak i Norge og i flere land som deltar i Europarådets kampanje.

Videre har kunnskapsoversikten vist at tiltak mot hatefulle ytringer kan ha fokus på mikronivå (individ), mesonivå (institusjon, f.eks. bedrift, skole) og makronivå (samfunn). Styrken med tiltak rettet mot individer (f.eks. støtte for ofre) er at de kan gi en umiddelbar positiv effekt. Men utelukkende individrettede tiltak (som for eksempel «SVAR PÅ TAL» eller «Nettkrigrerne») kan bidra til en *individualisering* av ansvaret i stedet for fokus på andre, mer strukturelle årsaksforhold (Darling-Hammond 2017). Når det gjelder årsaker på institusjonsnivå, vil det kunne trekkes paralleller til forskningen om skolenes antimobbearbeid (Eriksen & Lyng 2015).

De forskningsbaserte forslagene til tiltak peker mot et behov for å fokusere på strukturelle årsaker (makro nivå). For eksempel understrekes nødvendigheten av å undersøke sammenhenger mellom enkeltindividenes hatefulle ytringer av typen «jævla

homse» og «forbanna neger», og de strukturer som skaper fremmedfiendtlighet eller frykt overfor grupper av mennesker (Arnebacks 2013). Disse strukturene er i forskningslitteraturen ofte beskrevet som en institusjonalisert rasisme, som kjennetegnes av en språkbruk der det skapes negative forestillinger, følelser og holdninger overfor bestemte grupper av mennesker. Når Földi (2014) viser til viktigheten av at tiltak rettes inn mot årsakene til problemene, og ikke fokuserer bare på symptomene som hatefulle ytringer er, peker også dette mot at tiltakene burde omfatte meso- og makronivå.

I forbindelse med tiltak som involverer ofre og tilskuere, indikerer kunnskapsoversikten et mulig spenningsforhold mellom konfronterende strategier (slik som «SVAR PÅ TAL») og motnarrativer (slik som det belgiske «AlterNarratief»), som ikke gir hateren oppmerksomhet, men sikter til å skape positive alternative tolkninger. På tross av den potensielle spenningen mellom disse tilnærmingene kan de muligens utfylle hverandre som elementer i en helhetlig strategi, men aktører som utvikler slike strategier, bør være bevisst på de forskjellige implikasjonene.

HELE SPEKTERET AV DISKRIMINERINGSGRUNNLAG

Som vist i forrige avsnitt, omhandler de fleste studiene som inngår i denne rapporten, hatefulle ytringer generelt, mens enkelte dekker ulike diskrimineringsgrunnlag som homofobi og antisemittisme. Tiltaksoversikten viser imidlertid at norske organisasjoner som ivaretar grupper med spesifikke diskrimineringsgrunnlag (f.eks. seksuell orientering, funksjonshemmede, minoriteter), tilbyr tiltak som både rettes mot gruppen selv, eller tiltak som sprer kunnskap om gruppens særegne historie og diskrimineringsgrunnlag. Europarådets «No Hate Speech»-kampanje er på den ene siden forankret i menneskerettighetserklæring og i en teoretisk forståelse av generelle mekanismer rundt hatefulle

ytringer, men den vier samtidig oppmerksomhet til spesifikke fordoms- og diskrimineringsstradisjoner - for eksempel mot rom, jøder og LGBTQ - i sitt undervisningsmateriale *Bookmarks* (Europarådet 2014). En slik tilnærming støttes av Molnar (2012), som understreker betydningen av historiske årsaker og aktuelle lokale, nasjonale og globale kontekster når det gjelder utviklingen av virkningsfulle strategier og tiltak mot hatefulle ytringer. I lys av dette og den store økningen av hatefulle ytringer rettet mot muslimer de siste årene er fraværet av kunnskap og tiltak som er direkte rettet mot muslimfiendtlighet/islamofobi nærmest oppsiktsvekkende.

ONLINE/OFFLINE

Internett og sosiale medier har bidratt til at hatefulle ytringer forekommer i større grad på nettet, og kunnskapsoversikten viser et stort fokus på dette feltet i forskningslitteraturen. Her og i tiltaksoversikten fins det mange tiltak og strategier som strekker seg fra monitorering/rapportering, via nettkampanjer til bevisstgjøring og kompetanseheving av brukere. Særlig i forbindelse med det siste punktet er et funn fra kunnskapsoversikten verdt å løfte frem: Daniels (2008) kritiserer en innsnevring av digital kompetanse til tekniske aspekter og understreker at generell kunnskap og bevissthet omkring for eksempel fordommer og rasisme, er en nødvendig forutsetning

for en kulturendring på internett. Safer Internet Day har de siste årene hatt et slikt utvidet fokus.

Kunnskapsoversikten gir videre indikasjon på at det ikke finnes et klart skille mellom online og offline-fokuserte tiltak, men at disse burde ses i sammenheng. Evalueringen av «No Hate Speech»-kampanjen understreker at ansikt til ansikt-relasjoner er viktig for bevisstgjøring og endring av kommunikasjonskultur på nettet.

LOKAL, NASJONAL, GLOBAL

Kunnskaps- og tiltaksoversiktene viser at erfaringer på lokalt, nasjonalt og globalt nivå kan bidra med relevante perspektiver og innsikt. Molnar (2012) argumenterer for at en detaljert forståelse av lokale, nasjonale og transnasjonale kontekster er en sentral forutsetning for å unngå at strategiene mot hatefulle ytringer enten blir virkningsløse, eller at de virker mot sin hensikt. Europarådets «No Hate Speech»-kampanje er et eksempel hvordan et mellomstatlig initiativ setter i gang prosesser på nasjonalt og lokalt nivå, og hvordan internasjonal erfaringsdeling går hånd i hånd med lokalt skreddersydde nasjonale strategier. Funnene i begge delstudiene indikerer dermed et behov for god lokalt/nasjonalt forankring og en internasjonal orientering, for eksempel gjennom internasjonale nettverk og samarbeid.

5 KONKLUSJONER

Denne kartleggingen viser at det gjennomføres mange ulike typer tiltak mot hatefulle ytringer både i Norge og internasjonalt. Vi vet derimot i liten grad hvilke tiltak som virker og hvilke tiltak som ikke virker. Kunnskapsoversikten gir imidlertid noen teoretisk begrunnede indikasjoner på virkninger av ulike former for tiltak som kan være viktig kunnskap i vurderingene av hva slags type tiltak som bør utvikles. Når det gjelder tiltakene som er gjennomgått i denne undersøkelsen, er en rekke av disse basert på tydelig pedagogisk og/eller annet teorigrunnlag (for eksempel «Stopp Hatprat»-kampanjens forankring i menneskerettighetslæringens pedagogiske tenkning). Andre tiltak derimot mangler et tydelig teoretisk fundament eller en eksplisitt endringsteori, og de virker dermed mindre forankret i eksisterende kunnskapsfelt.

Situasjonen i dag preges av at forskning i stor grad står langt fra tiltakene, da forskningen bare belyser et smalt spekter av tiltakene mot hatefulle ytringer. Fremover trengs det langt mer forskning om ulike former for tiltak, og her særlig tiltak som har et fokus på bevisstgjøring og holdningsendring. Drøftingen av forskningsmessige og epistemologiske utfordringer som er koblet til evalueringen av refleksjonsbaserte tiltak, kan peke mot et behov for følgeforskning, der aktørene selv bidrar til kunnskapsproduksjonen (for eksempel aksjonsforskning). En slik type forskning ville kunne gi et godt grunnlag for fremtidig planlegging og gjennomføring av

tiltak. Det trengs også forskning ut over enkelttiltak i kontekster der forskjellige aktører bidrar til større satsninger.

Samtidig vil det antagelig være mye relevant kunnskap å hente fra studier om tiltak innenfor andre tilgrensende områder som mobbing, gruppefiendtlighet og ekstremisme. I denne sammenhengen kan de nylig utlyste NFR-stipendene til forskning om forebygging av fordommer i skolen nevnes.¹⁸ Denne forskningen, som er direkte finansiert av Kunnskapsdepartementet og inngår i arbeidet med handlingsplanen mot antisemittisme, vil med høy sannsynlighet gi relevant innsikt i forebygging av hatefulle ytringer i en skolekontekst.

Tiltakene innenfor tilgrensende fagområder kan, selv om det nødvendigvis ikke er hovedmålsettingen, motvirke hatefulle ytringer. Det kan generelt være mye å lære fra disse tiltakene i arbeidet med å videreutvikle tiltak mot hatefulle ytringer. Tiltak mot hatefulle ytringer og andre felt kan også vurderes å kobles nærmere hverandre. Hatefulle ytringer kan for eksempel være et element i mobbing av enkeltindivider. Videre viser hatefulle ytringer som for eksempel uttrykkene «jævla neger» og «forbanna homse», til et element av gruppefiendtlighet når disse inngår i mobbingen.

En språklig bevisstgjøring rundt hatefulle ytringer, slik den er anbefalt i forskningslitteraturen, kan derfor styrke arbeidet mot mobbing i skolen.

Behov for teoretisk godt funderte og langsiktig innrettede tiltak

Gjennomgangen og analysen av funnene fra kunnskaps- og tiltaksoversikten peker mot et behov for teoretisk/konseptuelt godt forankrede og begrunnede strategier mot hatefulle ytringer. For å problematisere «tiltaks»-konseptet som ligger til grunn for denne rapporten: Det kan være hensiktsmessig å presisere at brede, systematiske og bærekraftige satsninger burde gå foran begrensede og usammenhengende enkelttiltak (UNESCO 2015; Paaskesen og Mooibroek 2015). Tiltaksoversikten viser at mange eksisterende tiltak faktisk utfyller og styrker hverandre, og særlig eksemplene fra Europarådets kampanje mot hatefulle ytringer gir en indikasjon på at dette forutsetter at tiltakene gjennomføres og koordineres over lengre tid.

Casene fra flere land som er presentert i tiltaksoversikten, viser at det er en fordel når aktører fra forskjellige samfunnsarenaer samarbeider innenfor en større satsning eller kampanje. De forskningsbaserte forslag fra kunnskapsoversikten understreker behovet for et konstruktivt samspill mellom myndighetene

og sivilsamfunnet.

Videre må det understrekes at mekanismer for forebyggende innsats, oppdagelse og håndtering burde inngå i en *helhetlig strategi*, der det er tatt hensyn til forskjellige diskrimineringsgrunnlag og at hele spekteret av involverte aktører adresseres.

På den andre siden er det viktig å være bevisst at det finnes motstridende tilnærminger til håndtering og forebygging av hatefulle ytringer. Langsiktig forebygging forutsetter bevisstgjøring og holdningsendring hos «hatere» og tilskuere. Men det forutsetter også en overordnet kulturendring når det gjelder debatt, konflikt og kommunikasjon på private og offentlige arenaer (online og offline). Tiltakene burde velges bevisst med tanke på den endringsteorien de baserer seg på. Kunnskapsoversikten viser at det per i dag kan være vanskelig for aktørene innenfor feltet å utvikle og anvende kunnskapsbaserte kriterier som kan bidra til å oppnå ønsket endring og unngå uønskede effekter.

6 ANBEFALINGER

Kunnskap

- Det bør etableres et bredere kunnskapsgrunnlag på feltet enn det som finnes i dag, og legges til rette for et mer systematisk arbeid med kunnskapsgrunnlag. Dette gjelder særlig bevisstgjørende og refleksjonsrettede tiltak der følgeforskning er særlig aktuelt, som bør være tett koblet til praksisfeltet og involvere aktørene (f.eks. i form av aksjonsforskning).
- Det bør rettes et sterkere fokus på endringsteoriene tiltakene baseres på, altså antatte sammenhenger mellom årsaker til hatefulle ytringer og virkemidler som kan bidra til ønsket endring. Aktører som utvikler og gjennomfører tiltak mot hatefulle ytringer, bør utfordres til å tydeliggjøre de underliggende endringsteoriene og bruke disse i evalueringen av arbeidet, blant annet for å unngå utilsiktede konsekvenser.
- Det bør innhentes kunnskap fra andre tilgrensende fagområder (som forebygging av mobbing, gruppefiendtlighet og radikalisering) i utarbeidelsen av tiltak mot hatytringer, slik at en kan se slike ulike kunnskapsgrunnlag i sammenheng. Dette gjelder kunnskap om effektive tiltak og forskning på tiltakene, men også endringsteoriene på disse feltene. Fremtidig forskning på hatefulle ytringer bør også kobles til andre tilgrensende fagområder.

Organisering av tiltak

- Tiltak mot hatefulle ytringer bør i størst mulig grad inngå i helhetlige og langsiktige strategier. Disse bør ikke begrenses til bekjempelse av hatefulle ytringer som isolert fenomen, men sikte til forebygging av dyptliggende årsaker for fordommer, gruppefiendtlighet og diskriminering. Tiltak på tilgrensende felt, slik som forebygging av rasisme, gruppefiendtlighet og ekstremisme, bør ses i sammenheng med innsatsen mot hatefulle ytringer.
- Slike helhetlige strategier bør omfatte forebyggende innsats, tiltak for å fange opp og for å håndtere hatefulle ytringer.
- Innsats mot hatefulle ytringer på nettet og på andre arenaer bør ses i en sammenheng, særlig når det gjelder bevisstgjørende og refleksjonsbaserte tilnærminger.
- Det bør i større grad tas hensyn til forskjellige diskrimineringsgrunnlag i utformingen av tiltak, selv om en del overgripende perspektiver gjør seg gjeldende for ulike diskrimineringsgrunnlag.
- En helhetlig innsats mot hatefulle ytringer trenger et bredt samarbeid av forskjellige aktører fra forskjellige samfunnsarenaer. Det bør etableres et konstruktivt samarbeid mellom myndigheter, utdanningsinstitusjoner og sivilsamfunn. Særlig vekt burde legges på at alle involverte parter utvikler eierskap til arbeidet gjennom planleggings-, gjennomførings- og evalueringsfasen.
- Hatefulle ytringer er et internasjonalt fenomen. Tiltakene i andre land og internasjonale kampanjer har stor overførings- og læringsverdi for planlegging og gjennomføring av tiltak på lokalt og nasjonalt plan.

7 LITTERATURLISTE

- Agarwal, S. & Sureka, A. (2017). *But I did not mean it! - Intent classification of racist posts on tumblr*. Paper presented at the 7th European Intelligence and Security Informatics Conference, EISIC 2016.
- Arneback, E. (2013). Bemötanden av främlingsfientlighet i gymnasieskolan. *ARKIV. Tidskrift för samhällsanalys* (2), 139-165. doi:10.13068/2000-6217.2.5
- Arneback, E. (2014). Moral imagination in education : a Deweyan proposal for teachers responding to hate speech. *Journal of Moral Education*, 43(3), 269-281. doi:10.1080/03057240.2014.918876
- Bakken, A., Borg, E., Hegna, K. & Backe-Hansen, E. (2008). Er det skolens skyld? En kunnskapsoversikt om skolens bidrag til kjønnsforskjeller i skoleprestasjoner. NOVA-rapport nr. 4/08.
- Berecz, T. & Devinat, C. (2017). INACH Annual Report 2016–2017. International Network Against Cyber hate. Retrieved from: http://www.inach.net/fileadmin/user_upload/publications/INACH_Annual_Report_2016_FINAL.pdf
- Berkey, B. (2016). Business Ethics and Free Speech on the Internet. *Philosophia (United States)*, 1-9. doi:10.1007/s11406-016-9785-9
- Bromseth, J. & Wildow, H. (2008). Man kan ju inte läsa om bögar i nån historiebok. Skolors förändringsarbete med fokus på jämställdhet, genus och sexualitet. Stockholm: Friends.
- Buadir (2017). Barn og unges mediebruk. Retrieved from https://www.buadir.no/Statistikk_og_analyse/Oppvekst/Fritid/Barn_og_unges_mediebruk/
- Citron, D.K. & Norton, H. (2011). Intermediaries and Hate Speech: Fostering Digital Citizenship for Our Information Age. *Boston University Law Review*, 91(4), 1435-1484.
- Cohen-Almagor, R. (2015). *Confronting the internet's dark side: Moral and social responsibility on the free highway*, Cambridge University Press.
- Cohen-Almagor, R. (2017). Balancing Freedom of Expression and Social Responsibility on the Internet. *Philosophia (United States)*, 1-13. doi:10.1007/s11406-017-9856-6
- Conn, K. (2015) From student armbands to cyberbullying: The first amendment in public schools. I: *Vol. 24. Advances in Educational Administration* (pp. 35-58): Emerald Group Publishing Ltd.
- Darling-Hammond, L. (2017). Teaching for Social Justice: Resources, Relationships, and Anti-Racist Practice. *Multicultural Perspectives*, 19(3), 133-138. doi:10.1080/15210960.2017.1335039
- Davidson, T., Warmsley, D., Macy, M. & Weber, I. (2017). *Automated hate speech detection and the problem of offensive language*. Paper presented at the 11th International Conference on Web and Social Media, ICWSM 2017.

- Dickter, C.L. (2012). Confronting Hate: Heterosexuals' Responses to Anti-Gay Comments. *Journal of Homosexuality*, 59(8), 1113-1130. doi:10.1080/00918369.2012.712817
- Eggebø, H. & Stubberud, E. Hatefulle ytringer. Delrapport 2: Forskning på hat og diskriminering. Rapport. Oslo: Institutt for samfunnsforskning, 2016
- European Commission (2017). Code of Conduct on countering online hate speech – results of evaluation show important progress. European Commission. http://ec.europa.eu/newsroom/just/item-detail.cfm?item_id=71674
- European Commission (2016). European Commission and IT Companies announce Code of Conduct on illegal online hate speech. European Commission – Press release. http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-1937_en.htm
- Fisher, E.J. (2008). The N-Word: Reducing Verbal Pollution in Schools. *Clearing House*, 81(6), 278-281.
- Földi, László. (2014) «Mapping study on campaigns against hate speech online». I: Starting Points for Combating Hate Speech Online. Three studies about online hate speech and ways to address it: Council of Europe.
- Gelber, K. (2012a). 'Speaking Back': The Likely Fate of Hate Speech Policy in the United States and Australia. I: *Speech and Harm: Controversies Over Free Speech*: Oxford University Press.
- Gelber, K. (2012b). Reconceptualizing counterspeech in hate-speech policy (with a focus on Australia). I: *The Content and Context of Hate Speech: Rethinking Regulation and Responses* (s. 198-216): Cambridge University Press.
- George, C. (2014). Journalism and the Politics of Hate: Charting Ethical Responses to Religious Intolerance. *Journal of Mass Media Ethics*, 29(2), 74-90. doi:10.1080/08900523.2014.893771
- Hammer, H.L. (2017). Automatic Detection of Hateful Comments in Online Discussion. I: Maglaras, L. (red.), *Industrial Networks and Intelligent Systems*. 15. 164-173. Springer. <http://hdl.handle.net/10642/4202>
- Hammer, H.L., Bratterud, A. & Fagernes, S. (2013). Crawling JavaScript websites using WebKit – with application to analysis of hate speech in online discussions. NIK: Norsk Informatikkonferanse. <http://hdl.handle.net/10642/1834>
- Harwood, V. & Rasmussen, M.L. (2013). Practising Critique, Attending to Truth: The pedagogy of discriminatory speech. *Educational Philosophy & Theory*, 45(8), 874-884. doi:10.1111/j.1469-5812.2011.00834.x

- Heinrichs, T. (2008). «Hate in the Classroom»: A Rejoinder. *American Journal of Education*, 115(1), 169-177.
- Henry, J.S. (2009). Beyond free speech: novel approaches to hate on the Internet in the United States. *Information & Communications Technology Law*, 18(2), 235-251. doi:10.1080/13600830902808127
- Houle, A.L. (2008). From T-shirts to teaching: May public schools constitutionally regulate antihomosexual speech? *Fordham Law Review*, 76(5), 2477-2510.
- Jugendschutz (2017). Deletion of hate speech on Facebook, YouTube and Twitter. Outcome of monitoring reporting mechanisms of services specifically appealing to young people. Retrieved from: http://www.inach.net/fileadmin/user_upload/outcome_monitoring_hatespeech_final1.pdf
- Keen, E., Georgescu, M. & Gomes, R. (2014). *Bookmarks : a manual for combating hate speech online through human rights education*. Strasbourg: Council of Europe.
- Keen, E. (2014) Mapping study on projects against hate speech online. I: Starting Points for Combating Hate Speech Online. Three studies about online hate speech and ways to address it: Council of Europe.
- Kofoed, J. (2009). Genkendelser af digital mobning. Freja vs. Ronja vs. Arto. vs. Sara Vs. Emma In J. Kofoed & D.M. Søndergaard (red.). Mobning. Sociale processer på afveje København: Hens Reitzels Forlag.
- Eriksen, I. & Lyng, S.T. (2015). Skolers arbeid med elevenes psykososiale miljø. Gode strategier, harde nøtter og blinde flekker. NOVA Rapport 14/15.
- Lysaker, O. & Syse, H. (2016). The dignity in free speech: Civility norms in post-terror societies. *Nordic Journal of Human Rights*, 34(2), 104-123. doi:10.1080/18918131.2016.1212691
- McGonagle, T. (2012). A survey and critical analysis of council of Europe strategies for countering «hate speech». I: *The Content and Context of Hate Speech: Rethinking Regulation and Responses* (s. 456-498): Cambridge University Press.
- McGough, S.M. (2007). Offensive Speech in Educational Materials: Changing Words Without Censorship. *Teachers College Record*, 109(4), 973-990.
- Midtbøen, A.H., Orupabo, J. & Røthing, Å. (2014a). Beskrivelser av etniske og religiøse minoriteter i læremidler. ISBN: 978-82-7763-441-8. 146 s. Institutt for samfunnsforskning. <http://hdl.handle.net/11250/2374743>
- Midtbøen, A.H., Orupabo, J. & Røthing, Å. (2014b). Etniske og religiøse minoriteter i læremidler: lærer- og elevperspektiver. ISBN: 978-82-7763-444-9. 92 s. Institutt for samfunnsforskning. <http://hdl.handle.net/11250/2387339>

- Molnar, P. (2012). Responding to «hate speech» with art, education, and the imminent danger test. I: *The Content and Context of Hate Speech: Rethinking Regulation and Responses* (s. 183-197): Cambridge University Press.
- Mondal, M., Silva, L.A. & Benevenuto, F. (2017). *A measurement study of hate speech in social media*. Paper presented at the 28th ACM Conference on Hypertext and Social Media, HT 2017.
- Mårtensson, U. (2014). Hate Speech and Dialogue in Norway: Muslims «Speak Back». *Journal of Ethnic & Migration Studies*, 40(2), 230-248. doi:10.1080/1369183X.2013.851473
- Nadim, M. & Fladmoe, A. (2016). Hatefulle ytringer på internett. Delrapport 1: Forskning på art og omfang. Oslo: Institutt for samfunnsforskning, 2016.
- Nilsen, A.B. (2014). *Hatprat*. Oslo: Cappelen Damm.
- Paaskesen, L. og Mooibroek, H.H. (2015). No Hate Speech Movement. Campaign Evaluation. Report of the external evaluators. Council of Europe.
- Pastor, S.C. (2007). Effects of implementation intentions on counterarguing sexual prejudice speech. *Dissertation Abstracts International: Section B: The Sciences and Engineering*, 68 (1-B), 671.
- Pater, J.A., Kim, M.K., Mynatt, E. D. & Fiesler, C. (2016). *Characterizations of online harassment: Comparing policies across social media platforms*. Paper presented at the 19th ACM International Conference on Supporting Group Work, GROUP 2016.
- Pöyhtäri, R. (2014). Limits of hate speech and freedom of speech on moderated news websites in Finland, Sweden, The Netherlands and The UK. *Annales-Anali Za Istrske in Mediteranske Studije-Series Historia Et Sociologia*, 24(3), 513-524.
- Redd Barna, Feltteamet Alna & SaLTo (2014). Dobbeltliv. Forebygging av mobbing, hatprat og seksuelle krenkelser på internett. Retrieved from: <https://www.reddbarna.no/vaart-arbeid/barn-i-norge/nettvett/materiell-og-aktiviteter/aktuell-faglitteratur>
- Robinson, H.L. (2012). Preventing Sparks in Smoldering Ashes: Using Sweden's Internet Law to Combat Incendiary Speech in the Scandinavian Online Community. *Brooklyn Journal of International Law*, 37(3), 1216-1241.
- Røthing, Å. & Lorentzen, G. (2016). Demokratisk og antidiskriminerende kompetanse gjennom arbeid med skolemiljø og lærebøker. En kartlegging av DEMBRA-prosjektets bidrag sett i forhold til skolens arbeid med skolemiljø og lærebøkens framstillinger. Høgskolen i Oslo og Akershus og Utdanningsdirektoratet.

- Røthing, Å. (2007). Homonegativisme og homofobi i klasserommet. Marginaliserte maskuliniteter, disiplinerende jenter og rådville lærere. Tidsskrift for ungdomsforskning.
- Strand, T. (2016). Retrieved from <https://www.abcnyheter.no/nyheter/2016/08/31/195239003/abc-nyheter-begrenser-kommentarfeltet>
- Sunde, I.M. (2013). Forebygging av radikalisering og voldelig ekstremisme på internett. PHS Forskning 2013:1.
- Vobič, I. & Poler Kovačič, M. (2014). Keeping Hate Speech at The Gates: Moderating Practices at Three Slovenian News Websites. *Zadrževanje Sovražnega Govora Na Vratih: Prakse Moderiranja Na Treh Slovenskih Novičarskih Spletnih Mestih.*, 24(3), 463-476.
- Weber, D.M. & Dickter, C.L. (2015). Confronting the «F» Word: The Effects of Gender, Ambiguity, and Individual Difference Variables on Non-Targets' Confrontation of Heterosexist Comments. *Journal of Homosexuality*, 62(10), 1289-1312. doi:10.1080/00918369.2015.1060050
- Wessel-Aas, J., Fladmoe, A. & Nadim, M. (2016). Hatefulle ytringer. Delrapport 3: Grenseoppgangen mellom ytringsfrihet og strafferettslig vern mot hatefulle ytringer.
- Winje, G., Breidlid, H., Lybæk, L. & Valen-Sendstad, Å. (2017). Grunnleggende felles verdier? : menneskerettigheter og religion-spluralisme i skolen. Oslo: Cappelen Damm akademisk.
- Zack, J., Mannheim, A. & Alfano, M. (2010). «I didn't know what to say ...»: Four Archetypal Responses to Homophobic Rhetoric in the Classroom. *High School Journal*, 93(3), 98-110.

8 VEDLEGG: OVERSIKT OVER SØKEORD

Tabellen nedenfor viser oversikt over søkeord på engelsk, norsk svensk og dansk for søk i databaser. Mange av søkene er satt sammen med bruk av to ord, som indikeres ved første og andre søkeord i tabell.

Første søkeord	Andre søkeord
Engelsk	
hate, hateful, degrading, threatening, harassing, stigmatizing, vile, offensive, outrageous, discriminatory, discriminating, harmful, racist rhetoric, discriminative, derogatory, extreme, prejudice, prejudicial, intolerant, excitable, extremist, online, rhetoric	speech, rhetoric, utterance(s)
Norsk	
hatefull(e), rasistisk(e), ærekrenkende, fremmedfiendtlig, rasediskriminerende, hatsk(e)	ytring(er), kommentar(er), hatytring(er)
hatets retorikk, hatretorikk, hatprat, netthat, netthets, netthetsing, nettsjikane, nettsjikanering, nett sjikane, nett-trussel, nett-trusler, nett-trugsel, nett-trugslar, nettrussel, nettrusler, nett-trakassering, hets mot folkegrupper, hatpropaganda, hat på nettet, krenkende ytring, hate speech, hateful	
Svensk	
hatfylld, hatfull, rasistisk, främlingsfientlig	kommentar, yttring, kränkning, budskap
näthat, näthot, nähets, hat online, hat på nätet, nätkränkningar, hatiskt tal, hatpropaganda, hatets språk, hatretorik, hets mot folkgrupp, hate speech, hetspropaganda, ärekränk	
Dansk	
nedladende, racistisk(e), fremmedfjendsk(e), hadeful(e), krænkende, diskriminerende, ærekrænkende	ytring/ kommentar
hadefuld(t)	sprog/ retorik
hadsk(e)	kommentar
hadefuld(e)	besked/tale
hadetale, hadbesked, internethad, nethad, hadesytring, internettrus, net-trus, hetz mod folkegruppe	

9 VEDLEGG: OVERSIKT OVER TILTAK

9.1 Norge:

Tittel	Kort beskrevet	Målgruppe	Arena	Tilnærming (Forebygge, fange opp, håndtering)
Stopp Hatprat-kampanjen, Norge http://www.stopphatprat.no/	Kampanjen består av en kampanjekomiteé bestående av ni frivillige organisasjoner og et åpent ungdomsnettverk for organisasjoner og enkeltpersoner som støtter kampanjens formål. Kampanjekomiteéen består per januar 2017 av: Den norske Helsingforskomité, Det Europeiske Wergelandsenteret, Redd Barna, Antirasistisk Senter, Europeisk Ungdom, Norges Handikapforbund Oslo, Røde Kors Ungdom, Landsforeningen mot rasisme og Skeiv Verden. Kampanjen er en del av den europeiske No Hate Speech Movement, en bevegelse startet av Europarådets ungdomsavdeling i 2013.	Ungdom og unge voksne	Internett, ungdomsskolen, videregående skole, ungdoms-klubber, ungdoms-organisasjoner	Forebygge, fange opp og håndtere. (menneskerettighets-opplæring, mot-narrativ, net-taktivisme, ungdomsambasadorer)
Demokratisk beredskap mot rasisme og antisemittisme (DEMBRA) http://dembra.no/	Et skoletilbud mot utenforskap og hat. Tilbyr kompetanseheving for skoler for forebygging av antisemittisme, rasisme og udemokratiske holdninger. DEMBRA er utviklet av Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteter (HL-senteret), Det Europeiske Wergeland-senteret (EWC) og Institutt for lærerutdanning og skoleforskning ved Universitetet i Oslo (ILS).	Lærere, skoleledere og øvrige ansatte i skolen	Ungdomsskole og videregående skole	Forebygge. (demokratiopplæring, kritisk tenkning, interkulturell kompetanse, mangfoldskompetanse)
Demokratiopplæring på Utøya http://nor.theewc.org/Content/Hva-vi-gjoer/22.-juli-og-demokratisk-medborgerskap/Demokratioplaering-paa-Utoeya	3-dagers seminarer på Utøya, fulgt opp av elevstyrte aktiviteter på skolen. Målet er å styrke elevs demokratiske holdninger, verdier og ferdigheter for å forebygge hatefulle ytringer, antidemokratiske krefter og ekstremisme. Elever fra forskjellige skoler vil tilbringe tre dager på Utøya for å lære om hendelsene 22. juli 2011 og samtidig diskutere og samarbeide om temaer som demokratisk medborgerskap og forebygging av hatefulle ytringer, antidemokratiske krefter og ekstremisme. Etter seminaret skal elevene gjennomføre aktiviteter for medelever på sine skoler. Organiseres av Det Europeiske Wergelandssenteret, Utøya og 22. juli-senteret i samarbeid med Raftostiftelsen.	Ungdom, lærere	Ungdomsskolen	Forebygge. (demokratiopplæring, fremme samarbeid, dialog og diskusjon med rom for mangfold og uenighet)

Tittel	Kort beskrevet	Målgruppe	Arena	Tilnærming (Forebygge, fange opp, håndtering)
22. juli-senteret http://www.22julisenteret.no/undervisning/	Informasjon om hatefulle ytringer som del av senterets undervisningsmateriale. Samt en henvisning til Det Europeiske Wergeland-senterets håndbok for forebygging av hatprat på nettet gjennom menneskerettighetslæring.	Ungdom	Ungdomsskolen og videregående skole	Forebygge (bevisstgjøre, menneskerettighets-opplæring, diskusjon, refleksjon og drøfting i fellesskap med elvene, elevmedvirkning)
Fordommer.no http://www.fordommer.no/	Norsk Folkehjelp lanserte på FNs Internasjonale dag mot rasisme og diskriminering i 2013 nettstedet Fordommer.no som ett av flere virkemidler i kampen mot diskriminering, rasisme og ekstremisme. Nettsiden er en faktabasert myteknuserside, og skal bidra til å gjøre det offentlige ordskiftet på rasisme- og diskrimineringsfeltet opplyst.	En bredere offentlighet	Internett	Forebygge, håndtering
Kampanje mot skjellsord i skolegården https://www.folkehjelp.no/skjellsord/Laererveiledning	Pedagogisk opplegg for å bekjempe bruken av skjellsord i skolegården. Fokus på refleksjon over språkbruk og hvordan ord kan såre.	Lærere, helsepersonell og andre som arbeider med barn i alderen 12-16 år	Ungdomsskolen	Forebygge, håndtere
#muslimjævel #jævlahomo	Emneknaggkampanje	En bredere offentlighet	Internett	Forebygge
«Slik sier vi» http://siervi.no/	Ressursmaterieell utviklet av Kirkelig dialogsenter om antisemitisme, islamofobi og antisiganisme til bruk i blant annet Den norske kirke. Pedagogisk bidrag til å ta et oppgjør med fordommer, fremmedfrykt og rasisme i menigheten, dialoggruppen, skoleklassen eller samfunnet. Identitets- og refleksjonsøvelser.	Ungdom	Kirken, andre tros- eller livssyns-retninger, ungdomsskolen, videregående skole	Forebygge, håndtere (dialogisk ansvar)
Ikkefinndegidet.com http://www.ikkefinndegidet.com/	Nettsted som samler informasjon om seksuelle rettigheter, LHBTI (lesbiske, homofile, bifile, transpersoner og inter-seksualitet) og hatkriminalitet. Egen side for anmeldelse av overgrep.	Bred offentlighet, ofre og potensielle ofre for hatkriminalitet og seksuell trakassering	Internett	Forebygge, håndtere
Samiske veivisere http://samas.no/nb/samiske-veivisere	Samiske veivisere reiser rundt og informerer ungdommer i skoler og andre arenaer om samisk kultur og samfunnsforhold. Hensikten er økt bevissthet om det moderne samiske samfunnet, og også om samisk historie og samfunnsutvikling og gi ungdommer et møte med det samiske samfunnet, sett med samiske ungdommers egne øyne.	Ungdom	Videregående skole, lærer-utdanning, andre ungdomsfora	Forebygge (økt bevissthet)

Tittel	Kort beskrevet	Målgruppe	Arena	Tilnærming (Forebygge, fange opp, håndtering)
Jødiske veivisere http://www.dmt.oslo.no/no/undervisning/jodiske_veivisere/	Unge jødiske nordmenn besøker skoler og forteller elevene om jødene i Norge og deres historie, liv og utfordringer. Tiltak for å motarbeide negative holdninger og ytringer, og forbedre ungdommers kunnskap og forståelse av det å være jøde. Veiviserne ønsker også en dialog med elevene om omkringliggende temaer som identitet, tilhørighet og fordommer. Organiseres av Det Mosaiske Trossamfund.	Ungdom	Grunnskolen og videregående skole	Forebygge (opplysningsarbeid og dialog)
Ikkeok http://www.nhf.no/ikkeok	Innsamlingsaksjon og kampanje mot hatprat i regi av Norges Handikap-forbund. Kampanje særlig rettet mot funksjonshemmede.	Bred offentlighet, hatere	Offentlige rom	Forebygge
Nettvettkurs for psykisk utviklingshemmede	Kurs om nettvett og bruk av sosiale medier. Kursarrangør er NFU Oppland og Sykehuset Innlandet	Unge og eldre med utviklingshemming	Internett	Forebygge
En av oss https://www.facebook.com/groups/1819480601662137/	Grasrotinitiativ som er inspirert av det svenske initiativet Jagärhär. Møtested for dem som deltar i kommentarfelt og debatter. Målet om å bli en tverrpolitisk motvekt til hverdagsrasismen og hatretorikken i kommentarfeltene, som i praksis domineres av ytre høyre. Gruppen skal derfor ikke inneholde politiske debatter, eller innlegg med angrep på enkeltpolitikere. Gruppen har per november 2017 467 medlemmer.	En bred offentlighet	Internett	Forebygge, fange opp, håndtere.
Safer Internet Day https://www.saferinternetday.org/	Dag på skolen som handler om å stå opp mot hatprat, og økt digital dømmekraft. Denne dagen markeres i over 100 land, og i år ønsker vi å høre fra barn og unge selv, og deres skoler – om hvordan dere tenker vi kan bidra til å gjøre nettet til et tryggere og bedre sted.	Barn, unge, lærere	Grunnskolen og videregående, internett	Forebygge
Dubestemmer.no http://www.dubestemmer.no/	Dubestemmer.no er en nettsjurs om personvern, nettvett og digital dømmekraft. Inkluderer blant annet filmer, fagtekster og diskusjonsoppgaver	Barn og unge 9–18 år, lærere og andre som jobber med barn og unge	Internett	Forebygge
Veileder mot netthets, Felleseorganisasjonen (FO) https://www.fo.no/getfile.php/1342269/01%20Om%20FO/Hefter%20og%20publikasjoner/Veileder%20om%20netthets%20PDF.pdf	Veileder mot netthets på bakgrunn av at FO ser en økende tendens til at deres medlemmene blir utsatt for trusler og hat-ytringer i sosiale medier.	Profesjonene som FO organiserer – barneverns-pedagoger, sosialarbeidere, vernepleierne og velferdsviterne	Arbeidslivet	Forebygge, håndtere, fange opp

Tittel	Kort beskrevet	Målgruppe	Arena	Tilnærming (Forebygge, fange opp, håndtering)
Rapportering av rasisme https://antirasistisk.no/meld-fra-om-rasisme/	Antirasistisk Senter har eget skjema på sine hjemmesider hvor de som har vært utsatt for rasisme eller vært vitne til en rasistisk handling, kan melde fra.	Ofre og vitner	Offentlig rom	Håndtere
Rapportering av antisemittisme http://www.dmt.oslo.no/no/meld_fra_om_antisemittisme/	Mosaisk Trossamfund har eget skjema på sine hjemmesider hvor de som vært utsatt for antisemittiske utsagn eller handlinger, kan melde fra og til å anmelde forholdet til politiet.	Ofre og vitner	Offentlig rom	Håndtere
UTVKR6000 Kunnskap om ekstremisme og radikaliser- ing, HIOA http://www.hioa.no/Studier-og-kurs/LU/Evu/Kunnskap-om-eks-tremisme-og-radikaliser- ing/node_99929/UT-VKR6000-Kunnskap-om-ek- stremisme-og-radikaliser- ing-2016-2017	Emnet Kunnskap om ekstremisme og radikaliser- ing tilbys ved Høgskolen i Oslo og Akershus og inneholder en kombinasjon av teoretiske og praktiske disipliner og kunnskaps- og ferdighets- komponenter. Emnet inneholder følgende hovedtemaer: ekstremisme og ekstremiseringsprosesser, konspirasjonsteorier, hatprat og relevant lovgivning	Profesjonsutøvere som møter ungdom, slik som lærere, helsesøstre, barnev- erns- og sosialarbeid- ere og politi og som ønsker kunnskap om ekstremisme og radi- kalisering	Høyere utdanning	Forebygge, håndtere, fange opp
Dialogpilotene, UIO http://dialogpilotene.no/index.php/om-oss	Et utdanningsprosjekt for unge voksne, og et holdningsprosjekt for ungdom i Oslo og østlandsområdet. Dialogpilotene ble eta- blert som en forening i 2015, og eies av følgende organisasjoner: Tauheed Islamic Centre, Minhaj Konfliktråd, Islamic Cultural Cen- tre Norway, Human-Etisk Forbund Oslo og Kirkelig dialogsenter. Dialogpilotene utdanner unge voksne i dialogisk metode og kulturforståelse ved Universitetet i Oslo. Det er et deltidsstudi- um og gir 20 studiepoeng. Hovedmålet er å drive dialog rettet mot ungdommer for å øke toleransen for andre tros- og livssyn, dialogkompetanse blant ungdom, samtidig som vi vil forebygge utenforskap, intoleranse, konflikter og ekstreme holdninger.	Unge voksne fra forsk- jellige tros- og livssyn- stradisjoner til aktive dialog-fasilitatorer (19-30 år)	Høyere utdanning	Forebygge
Faktisk.no https://www.faktisk.no/om-oss/	Faktisk.no ønsker å bidra til en åpen, inkluderende og faktabasert offentlig samtale. Ved å gjennomgå grunnlaget til aktuelle på- stander som påvirker vår oppfatning av virkeligheten, jobber de for et faktabasert ordsifte og en konstruktiv samfunnsdebatt. Faktisk.no har sluttet seg til det internasjonale faktasjekknettver- ket (IFCN) og er verifiserte signatarer av deres faktasjekk-plakat «Fact- Checkers' Code of Principles Signatory», noe som krever nøytralitet, politisk uavhengighet og full åpenhet om metoder, kildebruk, finansiering og organisering. Faktisk.no AS eies av me- diebedriftene VG, Dagbladet, NRK og TV 2.	En bred offentlighet	Internett	Forebygge

Tittel	Kort beskrevet	Målgruppe	Arena	Tilnærming (Forebygge, fange opp, håndtering)
Moderering av kommentarfeltet - VG https://www.vg.no/informasjon/moderering/	VGs journalister og moderatører overvåker kommentarfeltene kontinuerlig kl. 07-24. På natten er det stengt for kommentering. De fjerner automatisk kommentarer med obscöne ord, definert av våre moderatører. Innlegg som rapporteres som misbruk eller spam, blir vurdert av Facebooks moderatører og skjules automatisk for den som rapporterer. Dersom debattregler brytes, kan VG gjøre følgende: - Slette kommentaren din - Utestenge deg	En bredere offentlighet, de som ytrer seg hatefullt på nett	Internett	Forebygge, fange opp og håndtere.
Nedleggelse av kommentarfelt -Dagbladet https://www.dagbladet.no/kultur/dagbladets-kommentarfelt-1996---2016/60160514	Dagbladet har bestemt å flytte sine stillinger som har stått for moderering i kommentarfeltet over til oppfølging i sosiale medier.	En bredere offentlighet, de som ytrer seg hatefullt på nett	Internett	Forebygge.
Begrenser kommentarfeltet ABC Nyheter https://www.abcnyheter.no/ny-heter/2016/08/31/195239003/abc-nyheter-begrenser-kommentarfeltet	ABC Nyheter begrenser kommentarfeltet og gir kun anledning til å kommentere på enkelte, forhåndsbestemte artikler.	En bredere offentlighet, de som ytrer seg hatefullt på nett.	Internett	Forebygge, fange opp og håndtere
Debattregler, veileder fra Norsk Redaktørforening https://www.nored.no/NR-dokumentasjon/Rapporter-og-veiledere/Slik-styrer-du-nettdebatten	Veileder til som blant annet tar for seg følgende spørsmål: Hvilke regler gjelder? Hvilket ansvar har redaksjonen og redaktøren? Hvordan kan man håndtere innholdet på en slik måte at man i størst mulig grad unngår ulovlige og uetiske ytringer samtidig som man stimulerer til en mest mulig åpen og fordomsfri meningsveksling?	Redaktører	Internett	Forebygge, fange opp og håndtere.
Vepsen http://www.vepsen.no/om-vepsen/	Vepsens formål er å drive gravende journalistikk om voldelige, rasistiske, totalitære eller hatefulle og anti-demokratiske miljøer og grupper (siste publiserte sak 20/08/2016).	En bredere offentlighet, de som ytrer seg hatefullt på nett	Internett	Forebygge og fange opp
Nettkrigerne https://www.vg.no/spesial/2015/nettkrigerne/	Prosjekt av journalist og fotograf Kyrre Lien. Hensikten er å undersøke hvem som ytrer hat på nett, og hva som motiverer dem. Har intervjuet 15 av de mest aktive nettdebattantene i Norge. Utgangspunkt i demografisk statistikk fra boka Liker - liker ikke. Består av en dokumentarfilm og en nettside med intervjuer og møter med menneskene bak ytringene. Prosjektet støttes av VG og Fritt Ord.	En bredere offentlighet	Internett	Forebygge

9.2 Tiltak utenfor Norge:

72

Tittel	Kort beskrevet	Målgruppe	Arena	Tilnærming (Forebygge, fange opp, håndtering)
Hate Speech International https://www.hate-speech.org/	Uavhengig nettverk av akademikere og journalister. Støttes blant annet av Fritt Ord.	En bredere offentlighet	Internett	Forebygge og fange opp (opplysning, rapportering til offentligheten, akademia og journalister)
No Hate Speech Movement, Europarådets kampanje mot hatprat https://www.nohatespeechmovement.org/	Ansvarliggjøring av vanlige nettbrukere. <i>Internet governance</i> , altså hvordan statlige myndigheter skal forholde seg til det som skjer på nettet, må løftes til å omfatte menneskerettigheter og ungdomsperspektivet. Ungdomsdrevet kampanje/bevegelse.	En bredere offentlighet, ungdom	Internett og utdanning	Forebygge, fange opp og håndtere
Europarådets retningslinjer for å imøtegå hatefulle ytringer https://book.coe.int/eur/en/legal-instruments/7126-pdf-hate-speech-recommendation-no-r9720.html	Europarådets egne retningslinjer til sine medlemsstater for å imøtegå hatefulle ytringer.	Medlemsstater av Europarådet	Alle samfunnsområder	Forebygge, fange opp og håndtering.
Internet Governance Forum, FN	Moderering og hatprat har vært temaer som har blitt tatt opp på årlige konferanser.			
Sverige				
No Hate Speech Movement, Sweden https://statensmedierad.se/download/18.723320e415722807866533d/1473775585946/Lararmaterial-Nohate-i-skolan-1.pdf	Sveriges kampanje har blitt drevet av <i>Statens medieråd</i> , tilsvarende Medietilsynet i Norge. De vil adressere rasistiske og sexistiske budskap, ondsinnethet, trakassering og mobbing på nett, særlig rettet mot barn og unge. Kampanjen har som målsetting å gi barn og unge verktøy for å håndtere og motvirke hatefulle ytringer på nettet. For bruk i skolen har de utviklet et eget metodemateriale «No Hate i skolan», som inneholder fem øvelser for ungdomsskolen og videregående relatert til skolens verdigrunnlag og demokratiopdrag.	Lærere og personer som vil jobbe i klasserommet og den bredere befolkning, barn og voksne samt foreldre	Internett, ungdomsskolen og videregående	

Tittel	Kort beskrevet	Målgruppe	Arena	Tilnærming (Forebygge, fange opp, håndtering)
Ressurspakke for pedagoger og folkebibliotek https://statensmedierad.se/press/nyheterkoronikorochpressmeddelanden/nyheterpressmeddelandekronikor/sakanskolorochbibliotekmotverkanathat.1673.html	Kunnskapstekster, metodemateriale, videoer, veiledninger/råd og publikasjoner for arbeid med netthatt.	Skoler og folkebiblioteker	Internett	Forebygge, fange opp, håndtere
MIK för mig https://statensmedierad.se/nyamikformig/mikstartside.1871.html	Digitalt utdanningsmateriale i medie- og informasjonskunnskap. Målet er å styrke kritisk tenkning hos barn og unge i møte med den stadig endrende medievirkeligheten	Skoler og bibliotek	Internett	Forebygge
Veilederen «Hat og kränkingar på nettet» https://statensmedierad.se/publikationer/nohate/hatochkrankningarpainternetenvagledningforforaldrar.1523.html	Medierådets veileder med råd for hvordan støtte barnets nettbruk på en god måte, med kunnskap, råd og tips. Oversatt til flere språk.	Foreldre	Internett	Forebygge, fange opp, håndtere
«Ordet är fritt – men behöver du säga allt du tänker?» https://statensmedierad.se/publikationer/nohate/ordetarfrittmenbehoverdusagaallt-dutanker.2432.html	Tegneseriebok med lærerveiledning og ressurside, der kjente svenske tegneserie-tegnere og forfattere deler sine opplevelser av netthatt og strategier for å håndtere det.	Ungdom og bredere offentlighet Skole	Sosiale medier	Håndtere (forebygge)
«Att motverka näthat» https://www.internetfonden.se/att-motverka-nathat/	Tips for den som vil gjøre internett til et bedre sted. Rapporten forklarer hva netthatt er, tar opp det juridiske perspektivet og gir konkrete råd knyttet til blokkering, moderering, å svare, tie eller utdanne. Produsert av Sibship med støtte fra Internetstiftelsen.	En bredere offentlighet	Internett	Forebygge, fange opp, håndtere
Nätaktivistboken, Sverige https://www.sensus.se/globalassets/uppsala/artikelsidor/nataktivistboken.pdf	Håndbok for <i>nettaktivister</i> . Med nettaktivisme menes at man skal engasjere seg i spørsmål som interesserer en og aktivt spre kunnskap eller dele egne erfaringer på sosiale medier. Ønsker å bidra med klare motargumenter for dem som vil diskutere og debattere fremmedfiendtlighet. Utviklet av Diskrimineringsbyråen Uppsala.	En bredere offentlighet	Internett	Forebygge, fange opp, håndtere
Nätaktivisterna, Sverige http://www.nataktivisterna.se/	Arbeider for å utdanne ungdom i hvordan rasistiske strukturer fungerer og gi kunnskap om ytringsfrihet og kildekritikk gjennom interaktive øvelser og workshoper skal unge læres opp i å jobbe for et åpent og demokratisk internett.	Ungdom	Internett, utdanning	Forebygge
Nohate på Nyheter24's nettside https://nyheter24.se/nohate	Portal på nettavisen som kun omhandler hatytringer. Her samler de videoer, artikler, debattinnlegg, bilder, nyheter, råd og veiledninger om temaet.	En bredere offentlighet	Internett	Forebygge

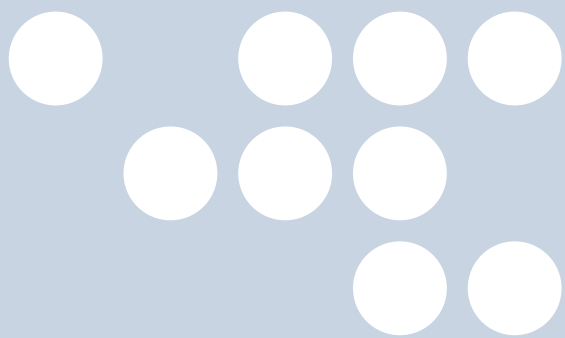
Tittel	Kort beskrevet	Målgruppe	Arena	Tilnærming (Forebygge, fange opp, håndtering)
Trollsneck - en liten guide til nãthatets retorik https://www.svt.se/kultur/medier/trollsneck	Guide utviklet av SVTs Kulturnyheterna.	En bredere offentlighet	Internett	Håndtere
Jagãrhãr, Sverige https://www.jagarhar.se/ https://www.facebook.com/groups/548170525365320/?fref=ts	Grasrotinitiativ. Facebook-gruppen har over 75 000 medlemmer. Ønsker å kjempe mot hat, rasisme, sexisme, homofobi & funkofofi m.m. på sosiale medier. Målsetting: skape fellesskap, fange opp, varsle og svare på hatefulle ytringer på internett. Tilbyr nettbaserte forelesninger til fagforeninger, høyskoler, kommuner. Tilbyr opplæring til ungdom og unge voksne på skoler og i fritidsorganisasjoner.	En bredere offentlighet, ungdom	Internett, utdanning, fritidsorganisasjoner	Forebygge, fange opp, håndtere
Svar På Tal, Sverige http://svarpatal.se/	Grasrotinitiativ som omtaler seg selv som et prosjekt i «verbalt selvforsvar». Tilbyr ferdig formulerte svar i ulike sjangre.	En bredere offentlighet, ungdom	Internett	Forebygge, fange opp, håndtere
Motargument, Sverige https://motargument.se/om-oss/	Motargument.se er et partipolitisk, religiøst og organisatorisk uavhengig initiativ. Målsetting å skape tverrpolitisk samlingsplass for å møte rasistiske og fremmedfiendtlige påstander og myter med argumenter, faktakunnskap-	En bredere offentlighet, ungdom	Internett	Forebygge, fange opp, håndtere
Veileder - Hat på nettet - vad får du inte skriva på internet? Svenske ungdomsstyrelsen https://www.muçf.se/sites/default/files/publikationer_uploads/hat-pa-natet.pdf	Veileder som tar opp det juridiske i forbindelse med trusler, mobbing, trakassering og krenkelsler på internett, hvilke regler om ansvar som gjelder for hva som blir sagt og skrevet i sosiale medier og på internett. Tilbyr også informasjon om hvor man kan henvende seg om man har blitt utsatt. Den er utviklet av institutt for jus og internett (Juridikinstituttet) på oppdrag fra Ungdomsstyrelsen.	Barn og unge	Internett	Forebygge
Hat och kränkningar på internet - En vägledning till föräldrar och andra vuxna nära barn, Sverige https://statensmedierad.se/download/18.3718d8bb-15654f0509e6974c/1470819234371/Hat-och-kra	Veileder for foreldre og andre voksne med råd om barns internettbruk. Utarbeidet av statens medieråd og No Hate Speech Movement.	Foreldre	Internett	Forebygge, fange opp, håndtere
Finland				
Meaningful in Finland Action plan http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/75432/Meaningful_in_Finland.pdf	Handlingsplan for å forebygge hatefulle ytringer og rasisme, og styrke sosial inkludering, lansert av Undervisnings- og kulturministeriet i 2016.	Aktuelle myndigheter og organisasjoner	Hele samfunnet	Forebygge

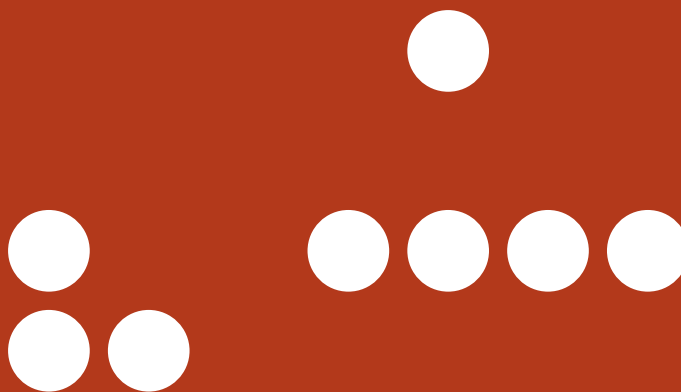
Tittel	Kort beskrevet	Målgruppe	Arena	Tilnærming (Forebygge, fange opp, håndtering)
Nasjonal handlingsplan for forebygging av voldelig radikaliserings og ekstremisme http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10024/75040	Handlingsplan vedtatt i 2016.	Aktuelle myndigheter og organisasjoner	Hele samfunnet	
Nasjonal handlingsplan for grunnleggende menneskerettigheter http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10024/79849	Inkluderer tiltak for å forebygge hatytringer på nett og styrke innsatsen mot hatkriminalitet.	Aktuelle myndigheter og organisasjoner	Internett Hele samfunnet	
Vihapuhe ja sananvapaus http://www.koulukino.fi/disinformaatio-vihapuhe-ja-mediakasvatuksen-keinot-oppimateriaali	Koulukinos («skolekino») undervisnings-materiale for barn og unge om hatytringer og ytringsfrihet.	Skolen	Samfunnet	Forebygge
Sitoudun torjumaan vihapuhetta http://torjuvihapuhetta.fi/en/	Den finske versjonen av kampanjen «I say no to hate speech», lansert i oktober 2017 av Utdannings- og kulturministeriet.			
Den finske No Hate Speech Movements nettside http://eivihapuheelle.fi/language/en/	Kampanjen ble lagt ned i 2017.			
Punainen kortti rasismille http://punainenkorttirasismille.fi/srtrc/	«Show Racism the Red Card» i Finland.	Idrettsutøvere og -organisasjoner Skoler	Sport og idrett	Forebygge, håndtere
«Enough already! Making profits through lies must end!» http://vasemmistonuoret.fi/blog/political-student-and-youth-organizations-enough-already-making-profits-through-lies-must-end/	Uttalelse fra ni ungdomspolitiske partier som markerte kampanjen mot at selskaper bidrar til finansiering av anti-innvandringsnettsteder gjennom blant annet Google.	Selskaper som annonserer på internett	Internett	Forebygge, avdekke
Tipsnettstedet til finsk politi http://www.poliisi.fi/nettivinkki	Tilskuere til hatytringer på internett oppfordres til å melde fra via tipsnettstedet.	Personer som observerer eller er utsatt for kriminalitet	Samfunnet	Fange opp, håndtere
Stop! Päätepyssäkki syrjinnälle http://www.paatepysakki.fi/	Kampanjen «Siste stopp for diskriminering» i regi av Helsingforsregionens kollektivtransportselskap (HSL) og den Finske liga for menneskerettigheter (FLHR).	Tilskuere til diskriminering	Offentlig transport	Håndtere
Danmark				

Tittel	Kort beskrevet	Målgruppe	Arena	Tilnærming (Forebygge, fange opp, håndtering)
Redegjørelse/ Perspektiv- og handlingssplan 2017 https://www.regeringen.dk/media/2980/redegoerelse-perspektiv-og-handlingssplan-2017.pdf	Likestillingsplan fra Ministeriet for ligestilling, som også inkluderer sexisme og digitale krenkninger.	Aktuelle myndigheter og organisasjoner	Samfunnet	Forebygge, fange opp, håndtere
Center for Digital Dannelse https://digitaldannelse.org	Firma tuftet på sosialt entreprenørskap som gir råd om digital kompetanse og sosiale medier.	Grunnskolen, biblioteker, kommuner og virksomheter	Mediebruk	Forebygge
Amnesty-kampanje om hatytringer mot politikere https://amnesty.dk/nyhedsliste/2017/kvinde-lige-politikere-had-og-trusler-er-hverdag	Kampanje med caser som viser kvinnelige politikere som har blitt utsatt for hat og trusler.	Offentligheten	Politikk	Forebygging
AnmeldHad.dk http://www.anmeldhad.dk/	Tippsnettside i regi av Center for Forebyggelse av Eksklusion (CFE). Anmeldelser som mottas her, gjennomgås av jurister som eventuelt videresender for etterforskning.	Personer som observerer eller er utsatt for hat-kriminalitet	Internett	Fange opp, håndtere
Stemplet - et København uten diskriminasion https://www.kk.dk/stemplet	Holdningskampanje i regi av København kommune.	Københavns borgere	Hele samfunnet	Forebygge
Hadefulle ytringer i den offentlige online debatt https://menneskeret.dk/udgivelser/hadefulde-ytringer-paa-facebook	Undersøkelse av debatten på Facebook fra Det danske menneskerettighetsinstituttet (2017).	Offentligheten	Sosiale medier	Fange opp
Hadefulde ytringer i et nordisk perspektiv https://menneskeret.dk/sites/menneskeret.dk/files/media/dokumenter/udgivelser/lige-behandling_2017/nordisk_hadantologi_2017.pdf	Antologi utgitt av Det danske menneskerettighetsinstituttet (2017).	Offentligheten	Samfunnet	
The Everyday Sexism Project Denmark http://everydaysexism.com/country/dk	Frivillig forening / kampanje som startet i England i 2012 og som siden har spredt seg til 25 land, deriblant Danmark. Prosjektet dokumenterer opplevelser og beretninger som synliggjør alle former for kjønnsubalanse.	Offentligheten	Samfunnet	Fange opp
StopChickane https://www.danskkvindesamfund.dk/raadgivning/stopchikane.html	kampanje under Dansk Kvinnesamfunds rådgivning der kvinner kan få råd om hvordan rapportere misbruk av bildemateriale på nett.	Kvinner som opplever misbruk av bildemateriell på nett	Internett	Håndtere
Emma Holtens hjemmeside http://www.emmaholten.com	Holten tilbyr foredrag om feminisme mot sexisme. I 2011 opplevde hun at nakenbilder ble spredt på internett, noe som førte til prosjektet Consent.	Offentligheten	Internett og samfunnet generelt	Forebygge, håndtere

Tittel	Kort beskrevet	Målgruppe	Arena	Tilnærming (Forebygge, fange opp, håndtering)
Sylvia Siw på TV2 Danmark http://nyhederne.tv2.dk/samfund/2015-03-20-hadefulde-ytringer-der-for-politiammeldte-jeg-100-personer	Siw anmeldte over 100 personer for hatytringer på nett, noe som førte til mye medieoppmerksomhet.			
Island				
Safer Internet Centers side om hatytringer http://www.saft.is/ekkert-hatur/	«Safer Internet Center» er et EU-finansiert prosjekt som blant annet samarbeider «No Hate Speech Movement» på Island, det nasjonale ungdomsrådet (LUF) og paraplyorganisasjonen for ungdomsklubber (Samfés).	Ungdom og andre	Internett	Forebygge, fange opp, håndtere
Ekkert hatur https://www.facebook.com/ekkerthaturordumfylgirabyrgd/	«No Hate Speech Movement» på Islands Facebook-side	En bredere offentlighet, ungdom	Internett og samfunnet for øvrig	Forebygge, fange opp, håndtere
Vertu næs («Vær grei») http://vertunaes.is	Menneskerettighetskampanje startet av Røde Kors. Kampanjen har som mål å bekjempe diskriminering og gi alle like muligheter. Symbolet for kampanjen er et rødt hjerte.	Enkeltpersoner, bedrifter og organisasjoner	Samfunnet	Forebygge
Østerrike				
Kampanje mot hatefulle ytringer, Østerrike https://www.nohatespeech.at/	Nasjonal kampanje, der forskjellige departement, parlamentet og det nasjonale senter for demokratilæring, Polis, er representert, men også et bredt spekter av sivilsamfunnsorganisasjoner.	Offentligheten generell, nettaktivister	Internett	Fange opp, håndtere, forebygge
Ungdomsparlament, Østerrike https://www.parlament.gv.at/PAKT/AKT/SCHLTHEM/SCHLAG/J2015/2015_12_07_Jugendparlament.shtml	Arrangement i Østerrikes parlament i 2015, der 150 ungdommer diskuterte et lovforslag rundt kriminalisering av hatefulle ytringer	Ungdom	Østerrikes parlament	Forebygge, håndtere
Rådgivningsbyrå, Østerrike https://beratungsstelle.counteract.or.at		Ofre og vitner av hatefulle ytringer	Internett/ ansikt til ansikt	Håndtere
Nettportal «CounterAct», Østerrike https://www.counteract.or.at/	Spreer «informasjon, verktøy og handlingsanvisninger som skal hjelpe å motarbeide hat og hets på nettet på en effektiv måte».	Nettoffentligheten, aktivister	Internett	Fange opp, håndtere, forebygge
Belgia				
Het Knuffelcomité https://www.facebook.com/knuffelcomite/	Facebook-gruppe som ønsker å motstå det «sure miljøet» på sosiale medier med kjærlighet. To ganger i uka viser de en hatkommentar fra en navngitt person og ber alle om å sende den personen mange virtuelle klemmer.	En bredere offentlighet	Internett	Forebygge, håndtere

Tittel	Kort beskrevet	Målgruppe	Arena	Tilnærming (Forebygge, fange opp, håndtering)
AlterNarratief http://blog.nohatespeechmovement.org/alternarrative-a-project-to-help-creating-an-effective-reaction/	Chatbot, sjekklister og treningsmaterieell for å støtte folk i håndtering av hatefulle ytringer, med utgangspunkt i motnarrativer.	En bredere offentlighet	Internett	Håndtere
Charlie https://www.charliemag.be/wereld/online-haat/	Magasin med råd om hvordan leserne kan håndtere hatefulle ytringer på nettet.	En bredere offentlighet	Internett	Håndtere
Weetewa https://www.facebook.com/nohatespeech/posts/685789878275252	Konkurranse på YouTube om hva som kan gjøres om temaet hatefulle ytringer.	Unge vloggere (videobloggere)	Internett	Forebygge, avdekke, håndtere
Tyskland				
#ichbinhier, Tyskland https://www.facebook.com/groups/718574178311688/	Facebook-gruppe for konstruktiv dialog på sosiale medier. Gruppens medlemmer engasjerer seg i debatter i kommentarfeltet, for å vise andre stemmer.	En bredere offentlighet	Sosiale medier	Forebygge, fange opp, håndtere
HOAXmap, Tyskland http://hoaxmap.org	Kart der falske rykter knyttet til asylsøkere presenteres der de har dukket opp i Tyskland.	En bredere offentlighet	Offentligheten, media	Avdekke
Debate de:hate, Tyskland http://debate-dehate.com	Prosjekt for utforskning av pedagogiske handlingsverkstøyet rettet mot debatten på internett, drevet av Amadeu Antonio Foundation.	Skolen, ungdomsarbeidere, foreldre og andre tilskuere til hatprat	Internett	Forebygge, fange opp, håndtere

HL-SENTERET

besøksadresse:

Villa Grande
Huk aveny 56

postadresse:

Postboks 1168 Blindern
0318 Oslo

e-post: post@hlsenteret.no
www.hlsenteret.no